

A MAGYARSÁG EREDETÉNEK NYELVÉSZETI KÉRDÉSEI

***Szentkatolnai Bálint Gábor emlékkonferencia
2006. december 8.***

Szerkesztette :

Obrusánszky Borbála

**Mikes International
Hága, Hollandia**

2008.

Kiadó

'Stichting MIKES INTERNATIONAL' alapítvány, Hága, Hollandia.

Számlaszám: Postbank rek.nr. 7528240

Cégbejegyzés: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Terjesztés

A könyv a következő Internet-címről tölthető le: **http://www.federatio.org/mikes_bibl.html**

Aki az email-levelezési listánkon kíván szerepelni, a következő címen iratkozhat fel:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

A kiadó nem rendelkezik anyagi forrásokkal. Többek áldozatos munkájából és adományaiból tartja fenn magát. Adományokat szívesen fogadunk.

Cím

A szerkesztőség, illetve a kiadó elérhető a következő címeken:

Email: mikes_int@federatio.org

Levelezési cím: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Hollandia

Publisher

Foundation 'Stichting MIKES INTERNATIONAL', established in The Hague, Holland.

Account: Postbank rek.nr. 7528240

Registered: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Distribution

The book can be downloaded from the following Internet-address: **http://www.federatio.org/mikes_bibl.html**

If you wish to subscribe to the email mailing list, you can do it by sending an email to the following address:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

The publisher has no financial sources. It is supported by many in the form of voluntary work and gifts. We kindly appreciate your gifts.

Address

The Editors and the Publisher can be contacted at the following addresses:

Email: mikes_int@federatio.org

Postal address: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

ISSN 1570-0070

ISBN 978-90-8501-125-5

NUR 616

© Mikes International, 2001-2008, All Rights Reserved

A KIADÓ ELŐSZAVA

Ma megjelentettük *A magyarság eredetének nyelvészeti kérdései* című könyvet, amely a 2006. december 8-án lezajlott Szentkatolnai Bálint Gábor nemzetközi konferencia anyagát tartalmazza. A kötet hagyományos formátumban 2007-ben jelent meg a sepsiszentgyörgyi TÁLTOS kiadó gondozásában, s dr. Obrusánszky Borbála szerkesztette.

A Bibliotheca Mikes International könyvkiadásunk keretében az alábbi kötetek jelentek meg eddig a Hungarologia sorozatban:

1. MARÁCZ, László: HUNGARIAN REVIVAL — Political Reflections on Central Europe
2. TÓTH, Alfréd & BRUNNER, Linus : RAETIC — AN EXTINCT SEMITIC LANGUAGE IN CENTRAL EUROPE
3. TÓTH, Alfréd : ARE ALL AGGLUTINATIVE LANGUAGES RELATED TO ONE ANOTHER?
4. TÓTH, Alfréd : ETRUSCANS, HUNS AND HUNGARIANS
5. TÓTH, Alfréd : ETYMOLOGICAL DICTIONARY OF HUNGARIAN
6. TÓTH, Alfréd : HUNGARIAN AND ESKIMO-ALEUT — with Paleo-Siberian Cognates
7. TÓTH, Alfréd : HUNGARIAN, SUMERIAN AND EGYPTIAN — HUNGARIAN, SUMERIAN AND HEBREW — Two Addenda to 'Etymological Dictionary of Hungarian' (EDH)
8. TÓTH, Alfréd : HUNGARIAN-MESOPOTAMIAN DICTIONARY (HMD)
9. TÓTH, Alfréd : HUNGARIAN, SUMERIAN AND INDO-EUROPEAN — Third Addendum to 'Etymological Dictionary of Hungarian' (EDH)
10. TÓTH, Alfréd : HUNGARIAN, SUMERIAN AND PENUTIAN — Second Addendum to 'Etymological Dictionary of Hungarian' (EDH)
11. TÓTH, Alfréd : HUNGARO-RAETICA
12. TÓTH, Alfréd : HUNGARO-RAETICA II.
13. TÓTH, Alfréd : HUNNIC-HUNGARIAN ETYMOLOGICAL WORD LIST
14. TÓTH, Alfréd : IS THE TURANIAN LANGUAGE FAMILY A PHANTOM?
15. TÓTH, Alfréd : SUMERIAN, HUNGARIAN AND MONGOLIAN (INCLUDING AVARIC)
16. TÓTH, Alfréd : THE COMMON MESOPOTAMIAN SUBSTRATE OF HUNGARIAN AND BASQUE

Hága (Hollandia), 2008. április 1.

MIKES INTERNATIONAL

PUBLISHER'S PREFACE

Today we publish electronically the work entitled '*LINGUISTIC ISSUES OF THE ORIGIN OF HUNGARIANS*', the proceedings of the international conference held on 8 December 2006 in the memory of Gábor Bálint de Szentkatolna. The book was originally published in a traditional book format by the publishing house TÁLTOS in Sepsiszentgyörgy (Sfântu Gheorghe) in 2007. The book was edited by dr. Borbála Obrusánszky.

Other works within our Hungarologia section include:

1. MARÁCZ, László: HUNGARIAN REVIVAL — Political Reflections on Central Europe (in English)
2. TÓTH, Alfréd & BRUNNER, Linus : RAETIC — AN EXTINCT SEMITIC LANGUAGE IN CENTRAL EUROPE (in English)
3. TÓTH, Alfréd : ARE ALL AGGLUTINATIVE LANGUAGES RELATED TO ONE ANOTHER? (in English)
4. TÓTH, Alfréd : ETRUSCANS, HUNS AND HUNGARIANS (in English)
5. TÓTH, Alfréd : ETYMOLOGICAL DICTIONARY OF HUNGARIAN (in English)
6. TÓTH, Alfréd : HUNGARIAN AND ESKIMO-ALEUT — with Paleo-Siberian Cognates (in English)
7. TÓTH, Alfréd : HUNGARIAN, SUMERIAN AND EGYPTIAN — HUNGARIAN, SUMERIAN AND HEBREW — Two Addenda to 'Etymological Dictionary of Hungarian' (EDH) (in English)
8. TÓTH, Alfréd : HUNGARIAN-MESOPOTAMIAN DICTIONARY (HMD) (in English)
9. TÓTH, Alfréd : HUNGARIAN, SUMERIAN AND INDO-EUROPEAN — Third Addendum to 'Etymological Dictionary of Hungarian' (EDH) (in English)
10. TÓTH, Alfréd : HUNGARIAN, SUMERIAN AND PENUTIAN — Second Addendum to 'Etymological Dictionary of Hungarian' (EDH) (in English)
11. TÓTH, Alfréd : HUNGARO-RAETICA (in English)
12. TÓTH, Alfréd : HUNGARO-RAETICA II. (in English)
13. TÓTH, Alfréd : HUNNIC-HUNGARIAN ETYMOLOGICAL WORD LIST (in English)
14. TÓTH, Alfréd : IS THE TURANIAN LANGUAGE FAMILY A PHANTOM? (in English)
15. TÓTH, Alfréd : SUMERIAN, HUNGARIAN AND MONGOLIAN (INCLUDING AVARIC) (in English)
16. TÓTH, Alfréd : THE COMMON MESOPOTAMIAN SUBSTRATE OF HUNGARIAN AND BASQUE (in English)

The Hague (Holland), April 1, 2008

MIKES INTERNATIONAL

„Az, aki tudományával, még ha nyelvész is az, valamely nemzetnek
nem emelésére, hanem önbizalmának csökkentésére törekszik,
nem kenyeret érdemel azon nemzet részéről, hanem egyebet.”

Bálint Gábor

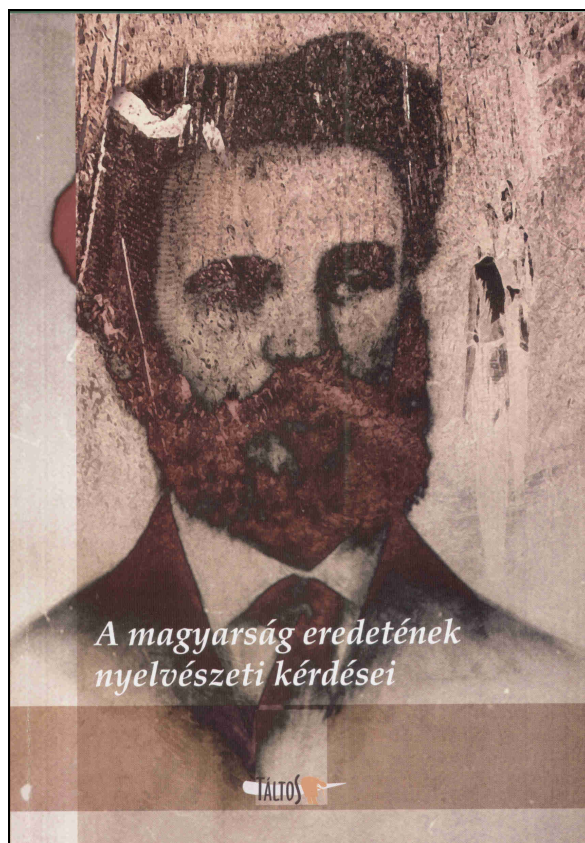
A nemzetközi konferencia 2006. december 8-án zajlott le Budapesten, a Magyarok Házában.

A konferencia a MVSZ Szent László Akadémia és a Kőrösi Csoma Sándor Magyar Egyetem szervezésében
jött létre.

Szerkesztette: Obrusánszky Borbála

A szervezők külön köszönetet mondanak Dr. Balogh Ildikónak, Dr. Érdy Miklósnak, Schell Ferencnek, Szegő
Iván Miklósnak, és Zágoni Jenőnek, akik nélkül a konferencia nem valósult volna meg.

A konferencia anyaga hagyományos könyv formátumban a sepsiszentgyörgyi TÁLTOS kiadónál jelent meg
2007-ben (ISBN 978-973-87971-6-1).

Tartalomjegyzék

A Kiadó előszava	III
Publisher's preface.....	IV
Előszó — Erdélyi István	1
Jakab Jolán köszöntője	3
<i>Obrusánszky Borbála:</i> Szentkatolnai Bálint Gábor újraértékelése.....	5
<i>Berényi Zsuzsanna:</i> Az eszperantista Bálint Gábor	7
<i>Czeglédi Katalin:</i> Bálint Gábor és a magyar nyelv.....	17
<i>Domokos Johanna:</i> XIX. század végi miser tatár szövegfeldolgozás korabeli kazáni tatár szöveghez viszonyítva	52
<i>Friedrich Klára:</i> Szentkatolnai Bálint Gábor rovásírási tevékenysége	59
<i>Kelemen Miklós:</i> Bálint Gábor életének néhány kérdése.....	61
<i>Angela Marcantonio:</i> A finnugor elmélet és a magyar nyelv eredete.....	63
<i>Marác László:</i> Szentkatolnai Bálint Gábor igazsága	68
<i>Obrusánszky Borbála:</i> Bálint Gábor tevékenysége és hun kutatási eredménye	78
<i>Szecsénbátor:</i> A dzsungáriai csaharok történetének, kultúrájának és nyelvjárásának rövid összefoglalása.....	89
<i>Tóth Alfréd:</i> Is there a Finno-Ugric or Uralic language family?	93
<i>Veres Péter:</i> Ósmagyarok a Kaukázus előterében, különös tekintettel Bálint Gábor kaukázológiai munkásságának tükrében	112
English summary	131
MELLÉKLET Zárónyilatkozat	132

Előszó

Szentkatolnai Bálint Gábor, a magyar nyelvtudomány kiemelkedő egyénisége mindmáig nem kapta meg az őt megillető elismerést. Ennek több oka van: műveinek nagy része csupán magyar nyelven látott napvilágot, egyénisége pedig – amelynek kétségtelenül voltak nem szokványos vonásai – életében nem váltott ki elismerő szimpátiát kortársai körében. Irigység és sok más negatív dolog nehezítette meg érvényesülését a tudományos világban. Olyan ember volt, aki nem akart beilleszkedni a maga korának tudományos kategóriába, ami nem is különös. Akadémiánk sem fogadta be tagjai közé.

Most, magam ugyan csupán régész lévén, de talán azon a „jogon”, hogy apai őseim egyik ágon szintén az ő szülőhelyére, a székelyföldi Háromszékbe vezetik vissza családtörténeti szálaikat, valamint még azért is, mivel a magyar őstörténet foglalkoztat, megkísérlem ebben a rövid előszóban néhány vonását felvillantani ennek a különös egyéniségű tudós embernek. Teszem ezt annak kapcsán, hogy a Szent László Akadémia lehetőséget biztosított arra, hogy kisebb tudományos konferencián foglakozzanak vele, kutatásaival és emlékével.

Bálinth Gábor munkásságának egynémely oldalát (családnevét eredetileg így írta és csak később kapcsolta hozzá megkülönböztetésül, és egyúttal szülőfalujának a nevét megőrzendő, a Szentkatolnai előnevet) már igen régen megismertem. Közelebbi kapcsolatba akkor kerültem vele, amikor a Magyar Őstörténeti Kutató és Kiadó vezetője megbízott azzal, hogy szaklektor-szerkesztőként rendezsem sajtó alá (minden anyagi ellenszolgáltatás nélkül) az első Zichy-expedíció útinaplóját, melyet szintén egy erdélyi (igaz, hogy ott csak egy ideig működő) történész írt 1895-ben: Szádeczky Kardoss Lajos. (Zichy Expedíció Kaukázus, Közép-Ázsia. Budapest 2000. Német rendszerű gyorsírásból megfejtette Schelken Pálma. Szerkesztő Joó István). Tudományos pályám hosszas külföldi utazásai során nem egy olyan helyen jártam, ahol Szentkatolnai Bálint Gábor annakidején hosszasan és eredményesen működött: Szentpétervár, Asztrahán, Jekatyerinburg, Kazán, Ulánbátor, Nalcsik, hogy csak a legfontosabbakat említsem meg közülük, nem is szólva az említett kaukázusi expedíció sok – sok állomásáról, amelyeken magam is megfordultam Grúzia és Dagesztán hegyeiben az 1966 és 1984 közötti években.

Éppen hogy véget ért a II. világháború, amikor sikerült még Szentkatolnai Bálint Gáborról megjelentetni Kolozsvárott egy kicsi, de igen alapos és jelentős monográfiát (György Lajos: Bálint Gábor emlékezete. Az Erdélyi Magyar Tudományos Intézet és a Minerva Műintézet kiadása, 1945. 31 oldal, illusztrációk nélkül.) Ez a kiadvány már önmagában is óriási tett volt, hiszen a kincses város akkor már Romániához került. A kötetet és Bálint Gábor személyének emlékét hosszú időre aztán, szinte egészen a feledés homálya borította be. Kara György, a későbbi akadémikus, jeles mongolistánk, azonban vette a fáradságot, és a Kőrösi Csoma Társaság segítségével, 1973-ban, reprint formájában kiadatta egy kötetben egész sor kisebb munkáját (Keleti levelei, Jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról, Értekezése a mandsuk szertartásos könyvéről. – 58 oldalon át), sőt rövid bevezetővel is ellátta azt. Így már nem kellett keresgélni őket a könyvtárakban immár nehezen hozzáférhető folyóiratokban. Szerény lehetőségek, szerény terméke ez a kis kötet, de nagyjelentőségű ma is.

Szentkatolnai Bálint Gábor könyvei közül kiemelkednek a kabard nyelvről írottak, amelyeket gondosan őriz Tudományos Akadémiánk Könyvtárának keleti osztálya. A balkárokkal együtt lakó kabardok kaukázusi országában mint valamiféle „kultúrhéroszt” tartják őt számon az ottani, sajnos igen kevés számú szaktudósok, hiszen az ő érdeme nyelvünk első nyelvtani leírása és szótára elkészítése az ő érdeme.

A nemzetközi konferencia tudós résztvevői kiemelték Szentkatolnai Bálint Gábornak, mint mongolistának a munkásságát is. Ám, amit jól tudjuk, ő maga a sok tízezer kilométernyi utazásai és hányattatásai során, több mint harminc nyelvben szerzett alapos jártasságot, ami már önmagában is nagy tekintélyt szerzett volna neki Európa nyelvtudósai körében, ha ismernék tanulmányait és eredményeit. A magyar nyelv azonban ebben tekintélyes, és a maga korában szinte leküzdhetetlen gátat szabott. Nem is beszélve arról, hogy a tudósnak idehaza majdnem állandó küzdelmet kellett vívnia a maga korának tudományos hatalmasságaival, tudományszervezőivel. Tucatnyi esztendő töltött el külföldi országokban, ahol nyelvtudását váltotta aprópénzre. Azonban végtére, az 1890-es években, ha nem is azonnal, a Kolozsvári Egyetemen tanszéket sikerült kapnia. Ezt megelőzően a Budapestin ugyan tanított rövid ideig, ám akkor – úgy látták azok, akik ebben döntöttek – még nem kellett mongol tanszék. Jóval később aztán csak Ligeti Lajos hatalmas egyénisége jelentett gyökeres változást.

Számomra legérdekesebb és legértékesebb könyve „A Honfoglalás revíziója. A hun, székely, magyar, besenye, kún kérdés tisztázása. „Kolozsvárt 1901. (206 oldal) Ebben komoly forrásrészletek fordításai is megtalálhatók. Hadd idézzek most annak előszavából: „... a magyar nemzet eredetéről biztosat mondani nem lehet. S ez az Akadémia finnező és turcizáló okoskodásai és cifra következtetései dacára még ma is igaz.” Elgondolkodtató, jóllehet ma már tudjuk, hogy az őstörténet nem egyenlő a nyelv történetével. A konferencia előadásai közül kiemelkedett Angela Marcantonio előadása, aki a 2006-ban végre magyarul is megjelent hatalmas könyve (Az uráli nyelvcsalád. Budapest, Magyar Ház kiadó) elvi-módszertani alapjait fejtegette, anélkül, hogy ismerte volna Szentkatolnai Bálint Gábor munkásságát és nézeteit, közelebbről a fentebb idézet mondatának részeit.

Erdélyi István

régész, történész

akadémiai doktor

Magyar Őstörténeti Munkaközösség elnöke

Tisztelt Konferencia!

Hölgyeim és Uraim!

Engedjék meg, hogy szeretettel és nagy tisztelettel köszöntsem a konferencia szervezőit, előadóit és résztvevőit! A magyar tudományos élet fontos eseményének tartom a mai rendezvényt, amelynek köszönhetően Szentkatolnai Bálint Gábor életére és művére terelődhet a szakma és a szélesebb nyilvánosság figyelme. Állítom, a tudós szülőfaluja feltétel nélkül üdvözli ezt a fővárosi eseményt. Tudjuk ugyanis, hogy igen kevés volt az az alkalom, amikor a magyar tudományosság érdeklődése középpontjába állította volna a székely nyelvészt és orientalista nyelvudóst.

Bálint Gábor életében is sok mellőzésben részesült, halála után pedig szinte teljesen feledésbe merült alakja és munkássága. A rendszerváltás előtti évtizedekben Erdélyben két-három kutató tartotta szívügyének Bálint életének és művének ébren tartását, de ők is ritkán jutottak nyilvánossághoz, írásaik vagy kis hatósugarú, megyei lapban vagy az olvasók szűk rétegéhez eljutó folyóiratokban jelentek meg. A tudós életútjáról és munkásságáról, illetve a szülőfalu emlékezetében élő alakjáról Bakk Pál szentkatolnai tanító, helytörténész közölte *Feljegyzések Bálint Gáborról* címmel egy írást a kolozsvári *Korunk* 1969. évi 12. számában, Zágoni Jenő (ma Budapesten élő) kutató pedig a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum *Aluta* című folyóiratának 1974–1975. évi számában jelentette meg Bálint életművéről készített dolgozatát *130 éve született Szentkatolnai Bálint Gábor* címmel. Az 1980–1981-es számban közreadta a tudós életrajzi naplótöredékét, továbbá Bodor András történészprofesszor foglalkozott munkásságával *Az orientalisztika és a hazai magyar keletkutatás* című tanulmányában, amely a *Korunk* 1983. évi 9. számában jelent meg.

Az 1989-es romániai rendszerváltás lehetővé tette számunkra, kisebbségben élők számára is, hogy szabadabban fejzhessük ki saját hagyományainkhoz és értékeinkhez való kötődésünket. Az ilyen irányú lépések egyikeként 1990 márciusában a szentkatolnai általános iskola, melynek akkor megválasztott igazgatója voltam, hivatalos jóváhagyással felvette Bálint Gábor nevét.

A névadással egy időben felvetődött az a kérdés is, hogy mielőbb látható emléket is állítsunk a tudósunk. Elkezdődött a faluban a gyűjtés egy emléktábla állítása céljából. A domborművet *Vetró András* kézdivásárhelyi szobrászművész készítette el, amelyet közadakozás eredményeként sikerült bronzba öntetnünk, és ünnepélyesen felavattuk 1994. április 16-án. Ugyanezen a napon a szülőfaluban tudományos emlékülésre került sor, amelyet a kolozsvári székhelyű Erdélyi Múzeum-Egyesület saját rendezvényének tekintett, s amelyet támogatott a kolozsvári Babes–Bolyai Tudományegyetem Magyar Nyelv és Kultúra Tanszéke. Az ülésszakon az erdélyi magyar tudományos élet jeles személyiségei tartottak előadást: Bodor András történészprofesszor és Péntek János tanszékvezető egyetemi tanár. A szervezésben vállalt szerepe mellett Bakk Pál nyugalmazott tanító, helytörténész is az emlékülés egyik helybeli előadója volt.

Meghívottaink, vendégeink érkeztek erre az alkalomra – többek között – Kézdivásárhelyről, Sepsiszentgyörgyről, Csíkszeredából, Kolozsvárról és Budaörsről. A falu lakói lelkesen kivették részüket az ünnepség megszervezéséből és a vendégfogadásból.

Ezzel azonban még nem értek véget a Bálint születése 150. évfordulója alkalmából szervezett erdélyi események. 1994-ben az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadta – az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozatában – a szentkatolnai emlékülésen elhangzott előadásokat, iskolánk magyartanárának, dr. Borcsa Jánosnak a szerkesztésében és előszavával, a Soros Alapítvány anyagi támogatásával. (A kötet magában foglalja még Berta Árpád szegedi professzor tanulmányát, aki nem tudott megjelenni az emlékülésen, valamint Senga Toru budapesti japán vendégprofesszor dolgozatát.)

Egy másik jelentős alkalom 1996. július 13-a volt, amikor a szülőfalu emlékeztethette az erdélyi magyar tudományosságot Bálint Gáborra. Ezen a napon avatták fel ugyanis Kolozsváron a tudósról készült bronz dombormű másik példányát, amelyet a szülőfalu ajándékaként helyeztek el az egyetem Horea úti épületének (az egykori Marianumnak) a belső falán, a Magyar Nyelv és Kultúra Tanszékén, egy emléktáblával együtt. Ezáltal Bálint Gábor – jelképesen legalábbis – visszatérhetett oda, ahol élete két utolsó évtizedét, mint egyetemi tanár töltötte.

Kisebb ünnepség keretében emlékeztünk meg falunk hírneves szülöttjéről 2004 márciusában is, születése 160. évfordulóján, valamint 2006 nyarán, amikor bemutattuk a Zágoni Jenő kutató által

Budapesten kiadott, Bálint válogatott műveit tartalmazó kötetet, sőt a kiadó által a szülőfalunak ajándékozott példányokat is ekkor vehették át magánszemélyek és közületek.

Nemcsak ünnepségek alkalmával emlékezünk a tudósra, hanem emlékét ápoljuk az iskolai oktatás keretében is. Igyekszünk elvetni tanulóink lelkében a Bálint Gábor iránti tiszteletet. Ugyanakkor beszámolhatok arról is, hogy a szomszédos Kézdivásárhelyen Bálint Márta magyartanárnő ápolta emlékét tanulói között, mint a Beszélni nehéz-kör irányítója. Egyik, Bálintnak szentelt rendezvényéről a Duna Televízió *Nyelvőrző* adása készített felvételt, és tűzte műsorára 2003 augusztusában.

Őrizzük és ápoljuk Bálint emlékét a szülőfaluban, tudományos kutatásra viszont nincs lehetőségünk. Ezért örvendetes, hogy lelkes szervezők munkája révén lehetővé vált e budapesti konferencia megtartása. Joggal reménykedünk, hogy megélénkül az érdeklődés ennek következtében, feldolgozásra kerülhet Bálint ránk hagyott öröksége, s így elfoglalhatja méltó helyét a magyar tudományosságban.

Ennyit sikerült megvalósítanunk eddig, de remélem, hogy Önöknek, Bálint Gábor méltó örököseinek a támogatásával és jó együttműködéssel többet is tehetünk a nagy tudós emlékének megőrzéséért. Érdeklődőket, Bálint nyomdokain járókat bármikor szívesen látunk Szentkatolnán, és szeretettel várjuk vissza dr. Obrusánszky Borbálát, akit volt szerencsénk megismerni.

Sajnálom, hogy csak gondolatban lehetek Önökkel, de nem szűnök meg érdeklődni munkájuk iránt. Szép eredményeket, sok sikert kívánok a konferenciának!

Szentkatolna, 2006. december 4.

JAKAB JOLÁN, történelemtanár
Szentkatolnai Bálint Gábor Általános Iskola

OBRUSÁNSZKY BORBÁLA

SZENTKATOLNAI BÁLINT GÁBOR ÚJRAÉRTÉKELÉSE

2006. december 8-án egy nemzetközi konferenciát tartottunk Budapesten, ahol a résztvevők újraértékelték a 30 nyelven beszélt nyelvtudós és keletkutató Bálint Gábor életművét. A székely származású tudós emléke 1913-ban bekövetkezett halála után jórészt csak az erdélyi értelmiségiek között maradt fent.

Az elmúlt évtizedekben kevés információt találhattunk róla kézikönyvekben, lexikonokban, ezért életének néhány részlete máig tisztázásra szorul. Önéletrajzi adatokból tudjuk, hogy Bálint a reformkorban született az akkori Orbai-székhez tartozó Szentkatolnán, 1844-ben. Kiváló nyelvtelensége már korán kitűnt, előbb otthon sajátította el a német és latin nyelvet, majd az iskolákban megtanulta az akkori leggyakoribb modern, valamint a klasszikus nyelveket. Mire leérettségizett, már 12 nyelven beszélt. Példaképe, Körösi Csoma Sándor nyomán őt is Ázsia belseje érdekelte, ezért Bécsbe utazott, hogy keleti nyelveket tanuljon. Anyagi fedezet hiányában azonban meg kellett szakítani tanulmányait, így a Pesti Egyetemre iratkozott be. Közben megismerkedett Vámbéry Ármin turkológussal, akitől törökül tanult, majd az egyetemen Fogarasi János, nyelvész-akadémikus vette pártfogásába. Mindkét híres magyar közéleti személyiség felfigyelt Bálint Gábor kivételes tehetségére, így amikor a Magyar Akadémia keresett egy fiatal kutatót, hogy kiküldje a mongol nyelv tanulmányozására, Bálintra esett a választás. Bálint mintegy négy évet töltött a mongol népek között, előbb a kalmükek között élt és gyűjtött, majd elutazott Urgába, a mai Ulánbátorba, hogy ott megismerje a többi mongol nép nyelvét is. Költségeit az Akadémia fedezte, a szerény összeget Fogarasi János egészítette ki. Bálint a helyszínen nagyon termékeny munkát végzett: megtanult mongolul, törökül, finnül és számos kisebb nép, mint a cseremiszek nyelvét is elsajátította. A konferencián kalmük gyűjtéséről Birtalan Ágnes, az ELTE Belső-Ázsiai Tanszékének vezetője számolt be, aki szerint Bálint Gábor nagyon pontosan és precízen jegyezte fel a kalmükek nyelvét, sőt népköltési gyűjteménye a kalmük irodalom páratlan remekei közé tartozik. Ezt erősítette meg Seres István is, aki a kazáni tatár gyűjtését elemezte. Mindketten megállapították, hogy Bálint úttörő módszer alapján tanulta meg a nyelveket: nem a régi irodalmi szövegeket tanulmányozta, hanem a népi nyelvet tanulta meg, és nem irodalmi szövegeket vizsgált, hanem népköltési gyűjteménnyel foglalkozott. Bálint azért ismerte az irodalmi alkotásokat is. Az Erdélyi Múzeumban megjelent tanulmányai azt mutatják, hogy elolvasta a mongolok két leghíresebb irodalmi alkotását, a Mongolok titkos történetét és a Geszer-történetet, melyekből sokat fordított is.

Bálint útja során folyamatosan beszámolt az akadémiának és mentorának, Fogarasi Jánosnak. A levelezéseket 2005-ben Zágoni Jenő, a Baptista Levéltár munkatársa tette közzé egy könyvben, ezzel felvita a magyar kutatók figyelmét Bálint Gábor kutatásának fontosságára. Valójában a konferencia megszervezése, és Bálint Gábor újraértékelése is jelen könyv alapján indult meg.

Bálint Gábor 1875-ben érkezett haza. Ugyanabban az évben az akadémián felolvasta a „Mandzsuk szertartásos könyve” című előadását, amelyben a régi kultuszok fontosságára hívta fel a figyelmet. Későbbi tanulmányában már a nyelvészetre koncentrált, és az északi-burját nyelvről írt egy meghatározó jelentőségű tanulmányt a Nyelvtudományi Közönyben. Bálint nyelvészeti tanulmánya nagyon alapos volt, és máig használható, mondta el a konferencián Somfai-Kara Dávid, orientalista, a Néprajzi Kutatóintézet fiatal kutatója. Bálint olyan jelentős sikert ért el, hogy Hunfalvy Pál, Vámbéry Ármin és Ballagi Mór akadémiai levelező tagnak ajánlották 1876 tavaszán. Akkoriban a Budapesti Egyetem magántanára volt, ahol mongol és mandzsuk nyelvet tanított.

Bálint Gábor felfelé ívelő pályáját azonban több tényező is akadályozta. Egyrészt az, hogy összetűzésbe került Budenz Józseffel, aki szintén foglalkozott török és finn nyelvekkel. A vita alapja állítólag az volt, hogy Budenz cseremiszek anyagát Bálint Gábor elvitte a cseremiszekhez, akik azt nem értették meg. Budenz volt az, aki elvágta Bálint pályáját azzal, hogy nem javasolta egyetemi tanári kinevezését, arra való hivatkozással, hogy nincs értelme külön mongolisztikai tanszék felállításának, mivel nincs a mongol népeknek olyan szerteágazó irodalma. Marác László, nyelvész szerint viszont Bálintnak Hunfalvyval volt vitája, és a két fél között eltérő nyelvészeti álláspont volt a vita tárgya. Bálint ugyanis a reformkorban kidolgozott gyökkutatás továbbfejlesztését vélte helyes nyelvészeti eljárásnak, míg Hunfalvy egy új, nyugati nyelvészeti irányvonalat akart meghonosítani. Angela Marcantonio nyelvész elmondta, hogy újra kell gondolni a finnugor nyelvészeti elméletet, szerinte a mai tudományos álláspont nem igazolja Hunfalvy és

Budenz nézeteit. Ezért fontos Bálint Gábor munkáinak újbóli értelmezése. Nyelvészeti szempontból Czeglédi Katalin is értékelte Bálint kazáni tatár gyűjtését, és számos olyan elemet fedezett fel benne, amelyet csak most igazoltak az általános nyelvészeti kutatások.

A különböző nyelvészeti álláspontok miatt Arany János szavaival élve a „vasfejű székely” Bálint valószínűleg összetűzésbe keveredett Budenz mellett Hunfalvyval is, amely megpecsételte karrierjét. A két fél közti vita tovább mérgesedett az ún. ugor-török háborúban. Itt azonban ki kell emelni, hogy Bálint egyik féllel sem értett egyet, ő egyaránt elítélte mind a török, mind a finn tábor elméletét, szerinte ugyanis a magyar egy nagyobb közösség, a turáni nyelvcsalád része volt. Vitáirában, a „Párhuzamok a magyar és a mongol nyelv terén” című művében azt írta, hogy a magyar és a mongol, valamint a mandzsu szavak között azért van olyan sok hasonlóság, mert mindegyiknek a hun volt az alapja. Az elmérgesedett vitában végül is Bálint volt a legnagyobb vesztes: kikerült az akadémiai körökből.

1879-től egészen 1890-ig Bálint Gábor ismét útnak indult, és az Oszmán birodalom közel-keleti térségében kamatoztatta páratlan tehetségét. Útja során megtanult arabul is. Amikor a tudományos körök hírt kaptak róla, akkor már az Athéni Egyetemen tanított arab nyelvet.

Bálint Gábor végül is megtalálta helyét a hazai tudományosságban, hiszen 1892-től a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem urál-altáji tanszékének vezetője lett. 1912-ig olyan nyelveket tanított, amelyre nem volt példa még a világ leghíresebb egyetemein sem. Ezek közé sorolható a kaukázusi kabard, és a japán, de a mongolisztika sem volt elterjedt akkoriban Európában. Bálint Kolozsváron adta ki legnagyobb műveit: a kabard-latin-magyar szótárat, és a cserkesz szótárat, amely Veres Péter etnográfus szerint minden idők legjobb kaukázológiai szótára. 1901-ben pedig megjelentette „A honfoglalás revíziója” című művét, melyben újraértelmezte a korabeli antik forrásokat. Ebben tett néhány olyan úttörő megállapítást, melynek igazára csak most, a fellendülő nemzetközi hun kutatás eredményei után döbbsenünk rá. Ő volt az egyik európai kutatók közül, aki a kínai forrásokban xiong-nu (hsziung-nu) nevet hunnak azonosította, mert tanulmányai során rájött arra, hogy a kínai jelek fonetikus, és nem értelem alapján történt átírást használtak. Bálint már akkor kimutatta, hogy az észak-indiai „huna” alak, sőt a nyugat-tibeti helynevek is mind a hun nevet adják vissza.

A konferencia előadói kijelentették, hogy Bálint Gábor újfajta nyelvészeti és néprajzi gyűjtési módszert alakított ki, melyet a 20. században ismét keletre utazó magyar kutatók használtak, de ugyanezt a módszert használják a néprajzkutatók is. Maradandó, de csak az elmúlt években igazolt érdemeket szerzett a hun filológiai kutatásban, de ami talán a legfontosabb, ő volt a magyarországi mongolisztika megalapítója. Mongol és magyar szópárhuzamai nagy részének helyességét már Budenz József is elismerte, sőt felhasználta Bálint adatait, de azt később sajnálatos módon nem Bálint, hanem Budenz érdemének tekintették. Ligeti Lajos által kimutatott „mongolos jövevényszók” legtöbbje is megtalálható Bálint gyűjteményében, ami szintén a nagy keletkutatót igazolja. Ezért joggal tekinthetjük őt az első magyar mongolistának. Ezt egyébként a magyar szakemberek előtt a Kínában élő mongol kutatók már megállapították, akik 2005-ben kiadott tanulmánykötetükben ezt tényként közölték. A mongol kutatók szintén bemutatták azt, hogy Bálint Gábor az orosz nyelvészek, majd a finn Castréen után a harmadik mongolista volt Európában. Bálint Gábor nyelvészeti munkái azonban további kutatást igényelnek, amelybe valószínűleg már nemcsak európai, hanem távol-keleti, japán, kínai és mongol nyelvészek is bekapcsolódnak, így egy nemzetközi kutatás eldöntheti, hogy helyes volt-e Bálint nagy port felvert, és közel száz évig a tudományosságból kikerült nyelvészeti munkássága.

BERÉNYI ZSUZSANNA ÁGNES, PH.D.

eszperantista, Universala Esperanto Asocio: Egyetemes Eszperantó Szövetség szakmegbízottja.

AZ ESZPERANTISTA BÁLINT GÁBOR

(1844. Szentkatolna – 1913. Temesvár)

Jogot és nyelvészetet tanult az egyetemen, 1871-75-ben nagy utazást tett Asztrahányban és Mongóliában. Később Széchenyi kínai expedíciójában vett részt. Egyes források szerint 21, mások azt írják, hogy 30 nyelvet ismert. Ezek egyike volt az eszperantó.

Az eszperantó nyelvet egy 18 éves lengyel diák alkotta meg, aki később Varsóban szemorvos lett. Ludoviko Lazaro Zamenhof. Bialystokban, szülővárosában négyféle nemzetiség élt: lengyel, orosz, német és zsidó. Kölcsönösen gyűlölték egymást. Az ifjú úgy vélte, hogy azért haragszanak egymásra, mert nem tudnak szót érteni, nem beszélnek egymás nyelvét. Összeállított tehát 1887-ben egy nagyon könnyen megtanulható, logikus, kivételektől mentes, szép hangzású nyelvet. Terve szerint ezt mindenki gyorsan megtanulja az anyanyelve mellett, így minden nemzet megérti majd a másikat: nem lesz több ellenségeskedés. (1)

A latin ábécét használta, kiegészítve néhány mellékjeles betűvel: cx(magyar cs), gx(magyar dzs), hx(magyar ch), jx(magyar zs), sx(magyar s). Eltérő az olvasata az s-nek: ez a magyar sz hang. Az eszperantó 'a' ejtése nyílt á, 'e' zárt (magyar nyelvjárási) e Minden szó utolsó szótagja hangsúlyos. A főnevek o-ra, a melléknevek a-ra, a határozók e-re végződnek. Az igék végződése minden személyben jelen időben –as, múlt időben –is, jövő időben –os, feltételes módban –us. A személyes névmás 1. mi, 2. vi nőnemben 3. x, hímnemben 3. li, semleges nemben 3. gx a lenni ige: estas, a bírni havas. A melléknévi igenév jelen, múlt és jövő ideje minden személyben –anta, -inta, -onta Határozói igenév jelen, múlt és jövő időben –ante, -inte, -onte, A szótöveket elsősorban az európai nyelvekből vette: olaszból, franciából, németből, spanyolból, angolból. Akad benne még magyar szó is: 'kolbaso' és 'papriko' Ezeket a szabályokat nem szabad megváltoztatni. A nyelvtan ismeretében már csak a szótöveket kell megtanulni, és a kedves olvasó máris tud a nemzetközi nyelven beszélni. A nemzetközi nyelvet eszperantónak nevezte, ami annyit jelent ezen a nyelven, hogy 'reménykedő' Az eszperantisták abban reménykednek, hogy a népek meg fogják érteni egymást, békében élnek majd, egymást segítik, megszűnnek a háborúk, és a földön a szeretet fog uralkodni.

Olyan értelemben megvalósult Zamenhof nemes eszméje, hogy a világ eszperantistái máris megértik és segítik egymást nemzetiségre, vallásra, a bőr színére vagy bármi másra való tekintet nélkül. Egyelőre azonban még nem mindenki beszél az eszperantó nyelvet. Az eszperantó az egyetlen nyelv, amelyik egyben eszme is, az emberszeretet eszméje.

Az eszperantó egyik korai jeles francia egyénisége, Beaufront elhatározta, hogy híres tudósokból szervezetet létesít, ezért az egyetemekre felhívást tett közzé. Feltehetően ilyen módon ismerkedett meg az eszperantóval Bálint Gábor is Az eszperantó 16 alapszabályát könyvmatos formában sokszorosította. Még ebben az évben, 1897-ben nevezték ki a kolozsvári egyetemre az uralattáji tanszékre és világnyelv és az eszperantó órákra. Jellemző, hogy olyan szinten sajátította el rövid idő alatt az eszperantót, hogy a diákok számára tanfolyamot szervezett. Ő volt az első eszperantista Magyarországon.

Bálint Gábor dr. biztatására egyik tanítványa, Barabás Ábel újságíró adta ki az első magyar nyelvű eszperantó tankönyvet. Előszót Bálint Gábor írt hozzá csaknem két oldalon. Elszántan védelmezte az eszperantó híveit. „mániákus az, aki nem hisz az emberiség haladásában, aki jobban kedveli az emberiség megosztottságát, és az emberiség körülvételeit kínai falakkal” Ugyanis ez a vád érte az eszperantistákat, hogy mániákusok. Az előszó teljes szövege a következő:

„Minden hóbortnak akad utánpótlója”. Körülbelül ilyen értelmű mondattal emlékezett meg egyik magyar hírlap az Esperanto nevű nemzetközi nyelvről, a melynek nyelvtanát, szótárát és olvasókönyvét veszi ezennel a

magyar nemzet tanulni akaró része és pedig olyan alakban, a minőben könyv még e nyelven nem látott napvilágot.

Az illető, a ki ama mondatot papírra tette vagy iszonyú mértékben önhitt, nagy batyuban árulva édes kevés portékáját, vagy nem ért rá, hogy a tárgy fölött pár perczig gondolkozzék. Különben minden tekintélyimádás nélkül is be kell vala látnia, hogy az, a mit a legnagyobb nemzetek legvilágosabb szellemei (Bacon, Descartes, Pascal, Leibnitz, Voltaire, De Brosses, Diderot, Condillac, Volney, Ampere, Grimm, Bournouf) lehetők és az emberiségre nézve hasznosnak gondoltak, hóbort nem lehet.

Azok, a kik egy könnyen megtanulható közös nemzetközi-nyelvnek szükséges és hasznos voltát hirdették, tudták, hogy a nyelv nem cél, hanem csak eszköz a haladásra és jólétre; belátták, mert tapasztalták, hogy úgy a holt nyelvek, mint az élő nemzeti nyelvek mindenike csupa logikátlan szeszély alkotta valami, a mit tökéletesen megtanulni nem lehet, hanem csak úgy körülbelül. A ki ennek az ellenkezőjét állítja, az nem foglalkozott komolyan egyetlen egy nyelvvel sem.

Én részemről, a kinek legalább egy tucsat idegen nyelvből nincs szükségem közveítőre, lelkemből örvidenék, ha az annyi idővesztésbe került 12 idegen nyelv helyett egy logikán alapuló s ép ezért könnyen megtanulható és észben tartható nyelvvel kellene törődnöm.

Szerintem hóbort az, ha valaki jobbnak találja a kását más kezével enni, vagy olyan két páczikával szedni a szája, mint a minővel a varkocsos kínai szedegeti a rizsszemeket, hóbortnak tartva kanalat és villát használni európai módon Ilyen más kezével evés az, mikor az ember gondolatát, eszméjét embertárával fordító által közleti vagy maga közli azt, törve egy megtanulhatalan idegen nyelvet. S hóbortos az, a ki nem hisz az emberiség haladásában s a ki jobbnak látja az emberiség egyes nemzeteinek kínai fallal való elkülönzését.

Mennyi dolog megvalósult, a mit egykor a rövidlátás és rosszakarat hóbortnak tartott!

Persze persze mindig lesznek, a kiknek tolvaj nyelvre szükségük van s a kikre nézve az előnyös, okos állapot az, ha minden megyében különböző mérleg, különböző pénz volna fogalomban, mint Törökországban.

Dr Bálint Gábor”

Minden esetre meg kell hagyni, hogy különös egy bevezető ez Inkább védőirat az eszperantó nyelv mellett. Főképpen az eszperantó eszmeiségét védelmezi, bizonyítva ezzel azt, hogy az eszperantó lényegével teljesen azonosult.

Az előszó egy helyén láttuk, hogy a következő megjegyzése: „Nagyon örülnék, hogy a számomra ismerős 12 nyelv tanulására fordított időt inkább más, könnyen megtanulható nyelvre fordíthattam volna.” Itt végre az olvasóhoz intézi a biztatón érvelő szavakat. Ezzel az eszperantó gyakorlati hasznát ajánlja az olvasó figyelmébe. A nyelv könnyűsége a a legtöbbek számára a legfőbb vonzereje.

Tehát az első magyar eszperantista sziklaszilárd elvi alapokon állt, és a gyakorlat szempontjából közelítve is igyekezett népszerűsíteni a nemzetközi nyelvet.

(2)Bálint Gábor levelezett a nemzetközi nyelv megalkotójával, Ludoviko Lazaro Zamenhoffal. A levelezésből kiderül, hogy könyveket is küldött a „mesternek”,-- mint azt az eszperantisták mondani szokták. 1897. Június 16. a keltezése dr.o L. Zamenhof Grodoból küldött levelének al Sinjoro –ro G. Bálint Professore de l’universtitato Kut magyar utca 7. Sz. Kolozsvár Vengrija, Hongrie –nek.

Magyar fordításomban: (3)

Dr. L. Zamenhof Grodnoból

Dr. Bálint Gábor egyetemi tanár úrnak

Kút magyar utca 7. Sz. Kolozsvár, Magyarország Hongrie

Igen tisztelt Professzor úr!

Köszönettel megkaptam a 15 márkát és a könyveket elküldtem Önnek. A fölösleges pénzért elküldtem a 71., 103, 186. 9., (10 példányban), 86. műveket. A 86. Műből már nincsen nálam, „Faust” –ot kinyomtatták a „Lingvo Internacia”(Nemzetközi Nyelv) című lapban, ámde külön könyvben még nem létezik. Szíves köszönet az újságcikkért, amelyet nekem küldött. Az úgy nevében szívből köszönöm Önnek az ügyért

végzett munkálkodását. (Megjegyzés: Bálint Gábor professzor volt az első magyar eszperantista. 1897-ben lett eszperantista. Az eszperantó névjegyzékben a sorszáma 4203. Ő kezdeményezte és segítette az első nyelvtant A „Faust” W. Goethe tragédiája. Klam Kofman fordította, és kinyomtatták a „Lingvo Internacia” (Nemzetközi Nyelv) című eszperantó nyelvű folyóiratban, a következő számokban: 1896. Máj. I., 93-95., 1896. Jún.-júl. 6-7. Száj, 1896. Szept. I. 108-115, 170.175. oldal. Magyarország nevét oroszul cirill betűkkel írták. A levelezőlap másolatát J. Amouroux küldte Perpignanból, Franciaországból.)

Barabás Ábel nyelvkönyve nagy jelentőségű volt, mint az első eszperantó nyelvkönyvnek magyar nyelven Erre vall Zamenhofnak a svájci eszperantó klub vezetőjéhez, Paul Nylénnek küldött következő levele is. (4)

Magyar fordításomban:

Dr. L. Zamenhof levele Varsóból, Dzika utca 9.-ből Upsalában, Svédországba, Paul Nylén úrnak, az Eszperantó Klubba 1898. Márc 24., ápr 5.

Kedves Uram! Kevés idővel ezelőtt ajánlottam Önnek, hogy a lapszerkesztést átadom Önnek. De ez az ajánlatom egyszerű félreértésen alapult. Minthogy nem kaptam januártól március közepéig meg az újságot, azt gondoltam ,hogy Gernet úr már teljesen elfelejtette az újságot, és hogy Önnek az újságról való gondoskodás túlságosan megterhelő. Ámde mos, hogy Gernt úr megmagyarázta nekem az újság való helyzetét, és azt, hogy az újság nem szűnt meg, hanem az Ön személyében igen jó szerkesztője van, és Gernet úr anyagilag támogatja, visszavonom a javaslatomat, mert látom, hogy a legjobb az lesz, ha minden megmarad az előzőkben.

Ezzel együtt küldöm Önnek ezt az igen fontos levelet Barabás Ábeltől Kolozsvárról (Magyarország), és kérem Önt, hogy nyomtassa ki a tartalmát a lap következő számában. De felhívom a figyelmét arra, hogy Barabás azt akarja, hogy a levelének tartalmát cikk formájában nyomtassák ki, nem magánlevél változatlan formájában, hogy ne vegyék úgy, hogy saját magát dicséri.

Legszívélyesebb üdvözléssel az öné L. Zamenhof

(Megjegyzés: Barabás Ábel(1877. Aug. 19.-1915.). Megírta az első magyar eszperantó nyelvtant „Eszperantó világnyelv” címen. Kolozsvár. 1898. VI. 206 oldal.

A Lingvo Internacia lap 4. Számában 1898 április 28.-án a 49, 51, 51. oldalon kinyomtatták a cikket „Magyarország a mienk” címen P.N. (Paulé Nylén) aláírással.

Magyarországról kivételesen jó híreket kaptunk. A eszperantó története ebben az országban egy kolozsvári újságíró: Barabás Ábel nevével kapcsolódik össze. Kolozsvár németül Klausenburg.)

Tavaly májusban hallott először a nyelvünkről a nagy nyelvésztől, dr. Bálint Gábortól, az egyetem tanárától, és ettől kezdve energikusan dolgozik az eszperantó javáért.

Eszperantóról az első cikket az „Ellenzék” című napilapba írta, amely a legnagyobb lap Kolozsvárott. Ezt követően mintegy 50-60 cikket írt a lapjába az eszperantó nyelv terjesztése érdekében

A nemzetközi nyelv gondolata sok embernek tetszett, de nem volt nyelvtanuk. Valakinek kellene nyelvtant készíteni,-- mondták az emberek. De kinek? Úgy vélekedtek, hogy ha vaki ismeretlen szerző írna a nyelvtant, és népszerűsíteni,-- ez csak gátolná az ügyet. Sok fővárosi újság volt olyan, amelynek nem tetszett az eszme. Ezek csak mókát csinálnának az eszperantó nemzetközi nyelvből. Ettől félt Barabás Ábel úr is. A közös vélemény az volt, hogy miközben népszerűsítik az eszperantót, közben meg kellene írnia a nyelvtant egy országos híró írónak vagy újságírónak. Ezért Barabás úr elhatározta kézbe venni a hírverés és a nyelvtanítás ügyét.

Először néhány cikket írt az Eszperantóról, és minthogy a fővárosi újságok szerkesztőivel barátságban volt, minden szerkesztő kiadta az újságjában ezeket a cikkeket, még azokban az újságokban is, amelyeknek ez az esze nem tetszett.

Azoknak az újságoknak a száma, amelyek kinyomtatták a cikkeket és népszerűsítették kb. 300 lehetett. Ebben a sorozatban megtalálhatók a napilapok, hetilapok, havilapok, szépirodalom és tudományos újságok. Nem volt időm ebből az alkalomból ezeknek az újságoknak írni a Eszperantóról. A legfontosabb napilapok, írtak róla, Most nincsen rá alkalom, hogy felsoroljam azoknak a lapoknak a nevét, amelyek írtak erről. Ebben a sorozatban vannak politikai napilapok, heti lapok, és tudományos: folyóiratok. A legfontosabb lapoknak a címei itt olvashatók. A nagy napilap, az Ellenzék (Kolozsvárott adták ki),A következő fővárosi lapok: Egyetértés, Budapesti Napló, Budapesti Hírlap, Magyar Hírlap, Magyarország, Pesti Hírlap, Magyar Újság,

Országos Hírlap. (Ezeket a lapokat Budapesten adták ki kb. 30-40 ezer példányban naponta). Még a fővárosi német nyelvű. lap, a Budapesti Tagblatt, Neuen Pester Journal is írt erről Sok cikket közöltek az eszperantóról a következő lapok is: Nagyvárad (Nagyváradon), a Debreceni Hírlap, Debrecen (Debrecenben), Alföld (Aradon), ez utóbbi már nem létezik. Nyugatmagyarországi Híradó Pozsonyban

Miután a szerkesztők megtekintették, látták, hogy Barabás úr maga népszerűsíti és ír az eszperantóról, még azok a szerkesztők is népszerűsítették az eszperantót akik az ellenségei voltak.

Így lehetővé vált, hogy Magyarországon nem várt módon megismerkedtek az eszperantóval, rövid időn belül nem várt nagy eredményt értek el az eszperantó terjesztésben, és most ebben az országban már egyetlen olyan kicsiny falu sem létezik, amelyben az emberek ne tudnának az eszperantóról.

Ezt a propagandát Barabás úr minden segítség nélkül, maga végezte el. Minden újságcikket saját maga írt, és ebben az időszakban – újságírói tevékenységén kívül—egyedül az eszperantóért dolgozott.

Például tudjuk, hogy 700-nál több magánlevelet írt, amelyekben ismereteket és tájékoztatásokat közölt az eszperantóról azoknak, akik kérdéseikkel fordultak hozzá.

5000 kiadványt adott közre a nemzetközi nyelv kérdéséről, és ezeket ingyen küldte szét 300 főiskolai és egyetemi, klubok, tudományos társaságok igazgatói részére, és az ország egyes helyeire.

Ezután a munka után írta meg az Eszperantóról a teljes művet Barabás úr. A mű elég nagy, és magában foglalja a következőket: nyelvtan, gyakorlatok, válogatások az eszperantó irodalomból, magyar-eszperantó szótár, eszperantó-magyar szótár, volapük vagy eszperantó ?, tudósítások az eszperantisták részére.

Ez a munka az eddig az eszperantóról kiadott tankeszközök közül a legjobb és legteljesebb. Valódi öröm ezt szemrevételezni, mert nem csak a tartalma a legjobb, hanem a könyv külseje is a legszebb, egészen a nyomtatásig, a papírig—minden—gyönyörű. Valóban a szerző semmiféle költséget nem sajnált azért, hogy a közönségnek a legjobb művet adja. Négy formában (garmond, kurzív, petit és különleges) betűket vésetett a szótár számára az eszperantó ábécéhez. A mű kiadása 3000 frankjába került.

A könyv dr. Bálint előszavával kezdődik. Főként az eszperantó irodalomból választott minták igen sikeresek. Ha a műnek valamiféle hiányosságát vennénk észre, akkor az lenne, hogy a szótár nem tudatja, melyek azok a szavak, amelyek nem fogadják el a nyelvtani végződéseket, mint például „ajn”, „tuj”, „ili” stb. Ennek következtében például találunk két különböző szót „cxiel” vagyis „cxiel” ’mindenképpen’ (ráadásul ezt a szót tévesen nyomtatták „Ciel”-nek.; sajnos nem kevés nyomdahiiba található, főként a szótárban) és „cxiel” ’ég’. Vagy meg kell különböztetni csillagocskával az első cxiel-t vagy vonást kell tenni a másik cxiel végére, és ennek következtében így kell tenni minden szóval. Ez a mi legfontosabb észrevételünk és nem bírálunk értelmetlenül. A másik megfigyelésünk arra vonatkozik, hogy az összetett szavakat nem választották el vonalakkal a gyökük szerint, ennek következtében a szó „önálló”-nak tűnik gyökszóként Az alapszótár kétségkívül nem készíthető nagyon világosan. Alárendelve fontos, de mégsem helyesen azt a mondást találjuk, hogy az 'us' végződés óhajtó volna az igazi 'u'-ra végződő kíváncsi és parancsoló formájú helyett. A „Világnyelv” címet a volapük alkotta meg meglehetősen rossz hangzású szó, ámde legalább néhány országban elkerüljük, szívesebben használjuk „a nemzetközi nyelv” elnevezést. Ebből az okból kifolyólag jobb lenne véleményünk szerint, a „nemzetközi nyelv” kifejezés.

Ámde a mű hiányosságai elenyésznek., mint a tengerben csepp összevetve nagy és sok jó tulajdonságaival.

Végül, de nem kevésbé fontos: az, hogy dr. Barabás, két irodalmi versenyt szervezett a következő program szerint.

1. Egy Jókai elbeszélés fordítás. Jókai a legnagyobb élő magyar író.

2. Arany egy balladájának vagy Petőfinek, a legnagyobb magyar költőnek egy versét lefordítani.

Díj 120 frank amelyet a költő maga fizet. A verseny feltételeit minden újságban közzé tették, s a mű végén is olvasható.

A mi energikus magyar barátunk néhány utazást is tett az Eszperantó ügyében teljes sikerrel. Röviden—ő az ügy érdekében mindent megtett, amit egy ember egyáltalán megtehet.

Mostanáig a szócsöve az „Ellenék” című nagy lap, és a továbbiakban is az lesz. Barabás úr kérte, hogy tudassuk, hogy szívesen megnyitja újságja, az „Ellenzék” hasábjait az Eszperantó ügye érdekében. Nemcsak az övét, hanem segíti az ügyet, és cikkeke ír az eszperantóról az újságjaiban. Beszért a fővárosi szerkesztőségekkel is Azok is segítik az ügyet, és kiadnak cikkeket az eszperantóról más lapokban

Még csodálkozva állunk meg egy tény előtt, a tanács szerint a „nem szavak--- de tények beszélnek!”

És—Magyarország a mienk!

P.N.(Paul Nylén)”

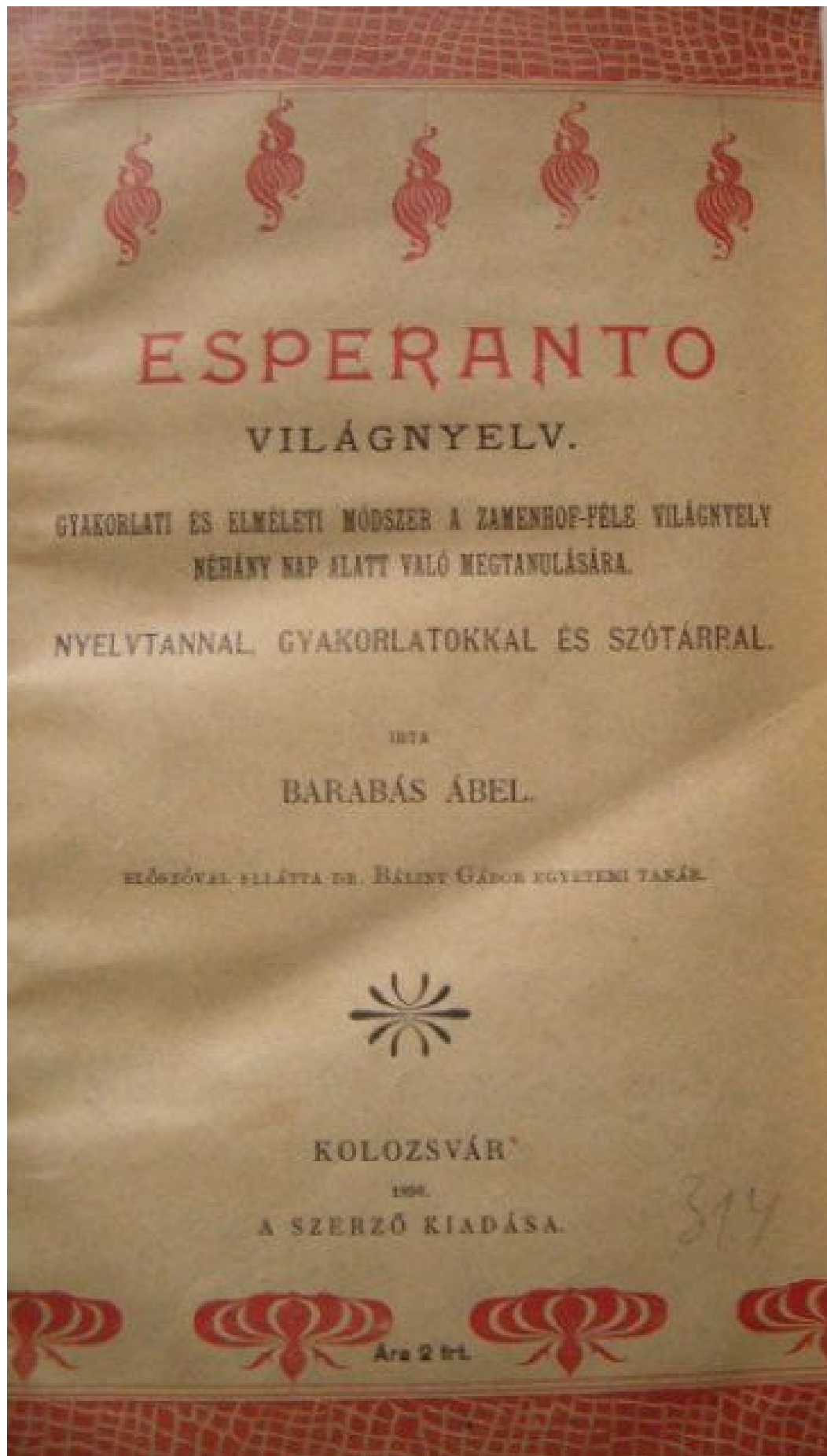
- a volapük az eszperantót megelőzve keletkezett nemzetközi nyelv volt.

A nemzetközi nyelv megalkotásának gondolata régebbi az eszperantónál. A számos nemzetközi nyelv volt az –ido is.

Az ido művelői között Bálint Gábor Magyarországon az első volt. Még a vezető képviselők közé is tartozott világszerte. Az idő azonban az eszperantót igazolta. Egyedül az eszperantó bizonyult életképesnek.

Bálint Gábor sokoldalúságát, kezdeményező képességét, nyelvtelenségét bizonyítja ez a hazai ido mozgalomban betöltött elsősége is.

Az eszperantisták kegyelettel őrzik az első magyar eszperantista emlékét. Söjtör közelében nemrég forrást neveztek el róla. Mint Zágonyi Jenő róla írt könyvében említi: sírján mindig friss a virág, mert a magyar eszperantisták rendszeresen gondozzák.

Dokumento

pri la decido de la membraro de

„LA VERDA STANDARDO“

okaze de la elekto de komitatmembroj kiuj estas anoj konstantaj de la L. V. St.-a kondukantaro.

S^{no} *Abel Barabas L. V. St.*
S^o *profesoro gimnasia*

funkciado en la L. V. St.-a movado

eminenta membro

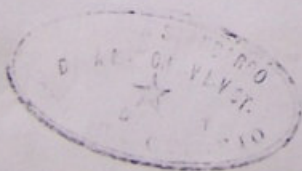
EL LA KOLEKTO DE
FAJSZI KÁROLY
GYŰJTEMÉNYÉBŐL
BUDAPEST

Gy. Holczsár

farigis

je *Konstanta Komitatano de la centro*

Budapest, la *6* an de *novembro* 190*0*

Karoly

JEGYZETEK

I. Pechán, Alfonz: Gvidlibro por supera ekzameno, Hungara Esperanto Asocio, Budapesxo 1979

2 Holzhaus, Adolf Zamenhof leteroj(levele) Helsinki 1975. kötetből. Fajszí Károly gyűjteményéből, az Idegennyelvű Könyvtárból.

3. Tre estimata Sinjoro Profesoro! La 15 markojn mi danke ricevis kaj la llibrojn mi sendis al VTi. Por la superflua mono mi aldonis verkojn Nro 71, 102, 103, 86 (seka), 9(10 ekz.). 8. La verkon No 88 mi jam ne havas, „Faust” estos presata en la gazeto „Lingvo Internacia”, sed en aparta libro gxi ne ekzistas ankoraux. Koran dankon por la gazeta artikolo, kion vi alsendis al mi. En la nomo de la afero mi dankas Vin kore por Via laborado por tiu cxi afero.

Via L. Zamenhof

(Rimarko. Gábor Bálint, profesoro, estis la unua hungara esperantisto. Li esperantigxis en 1897. En adresaro lia numero estas 4203. Li iniciatis kaj helpis la eldonon de la unua esperanta gramatiko. „Faust”, tragedio de W. Goethe, estis tradukita de Vlam Kofman presita en la gazeto „Lingvo Internacia”. Nro 5. Majo 1896, 93-95; mrp 6-7. JunioJJulio 2896., 108-115. Nro I. Septembro 1896., 270-175. Vengrija estas skribita per cirilaj literoj.)(Kserokopion e posxtkarton sendis J. Amouroux en Perpignan, Francujo.)

4. Letero al la Klubo Esperantista por s-ro Paul Nylén, Upsala, Svecija, Suede

Dr.L.Zamenhof, Warszawa, ul. Dzika No 9.

„Mi sendas al Vi kun tio cxi unu tre gravan leteron de s-ro Abel Barabás en Kolozsvar(Hungarujo) kaj mi petas Vin, bonvolu presi gxian enhavon en la venonta numero de la gazeto. Sed mi turnas Vian atenton, ke s-ro Barabás deziras, ke la enhavo de lia letero estu presita en la formo de artikolo, sed ne en formo de sensxangxe presita persona letero, por ke gxi ne elrigardu, ke li lauxdas sin mem.

Kun plej kora saluto

Via L. Zamenhof

(Rimarko, Abel Barabás (19. Azug. 1877—1915) hungaro, instruisto, esperatigxis en 1897. Verkis unuan hugaran gramatikon de Esperanto sub titolo „Esperanto világnyelv” ,Kolozsvar, 1898. VI. 206. p.

En la gazeto „Lingvo Internacia”, Nro 4 (28) Aprilo 1898, P. 49., 51.,51. Estas presita artikolo „Hungarujo estas nia” sub subskribo F. N.-n) (=Paul Nylén)

El Hungarujo ni ricevis eksterordinarajn bonajn sciigojn. La historio de Esperanto en tiu cxi lando estas ligita kun la nomo de la jxurnalisto A. Barabás en Kolojxvár.(Hungare: Kolozsvár, germane:Klausenburg.

En Majo de la lasta jaro li auxdis unue pri nia lingvo per la granda lingvisto d-ro Gabrielo Bálint, profesoro de unversitato, kaj de tiu cxi tempo li energie laboris por la bono de esperanto.”

La unuan artikolon pri Esperanto li skribis en sia tag-gazeto „Ellenzék”, kiu estas la plej granda jxurnalo de la urbo Kolojxvar, De tiu cxi tempo li skribis cxirkauze 50-60 artikolojn en sia gazeto, por la disvastigado de la lingvo Esperanto.

La ideo de la lingvo internacia placxis al multaj homoj; sed oni ne havis gramatikon,. Gramatikon iu devus skribi—diris la homoj. Sed kiu? Oni povis timi, ke, se unu nekonata verkisto skribus la gramatikon, kaj farus la propagandon – tiu cxi nur malhelpus al la afero. Multaj cxefurbaj gazetoj estis, al kiuj ne placxis la ideo, tiuj cxi farus nur mokon al la lingvo internacia Esperanto. Tiun cxi farigxon ankaux sinjoro Barabás timis. La komuna opinio estis, ke devus fari la propagandon kaj ankaux skribi la gramatikon unu jxurnalisto aux verkisto, kies nomo estas konata en la tuta lando. Tial sinjoro Benedek decidis preni en siajn manojn la aferon de l’propagandado kaj ankaux la skribado de l’gramatiko.

Unue li skribis kelkajn artikolojn pri Esperanto, kaj estante en amikeco kun la redaktoroj de l’cxefurbaj gazetoj, tiujn cxi artikolojn cxiuj redaktoroj presis tuj en siaj gazetoj, ankaux tiuj, al kiuj la ideo ne placxis.

La nombro de jxurnaloj, kiuj presis la artikolojn, kaj faris la propagandon, estas cxirkauze 300. En tiu cxi serio estas politikaj tag-gazetoj, semajnaj jxuraloj, monataj jxurnaloj, belliteraturaj kaj sciencaj jxurnaloj. Ni ne

havas nun la okazon la titolojn de cxi tiuj jxurnaloj skribi. La titoloj de la plej gravaj tag-jxurnaloj, kiuj skribis, estas tie cxi: La granda tagjurnalo „Ellenzék” kiu skribis pri Esperanto preskaux cxiutage (gxi estas eldonata en Kolozsvár) Tiuj cxi cxefurbaj gazetoj: „Egyetértés”, „Budapesti Napló”, „Budapesti Hírlap”, „Magyar Hírlap”, „Magyarország”, „Pesti Hírlap”, „Magyar Újság”. „Országos Hírlap”. (Tiuj cxi jxurnaloj estas eldonataj en Budapesxo, cxirkaux en 30-40000 ekzempleroj cxiutage) Skribis ankaux la cxefurbaj germanaj gazetoj: „Budapesxer Tagblatt”, „Neues Pester Journal” (en la urbo Kolozsvár), „Nagyvárad” (en Nagyvárad), „Debrecen Hírlap”, „Debrecen” (en Debrecen), „Alföld” (en Arad., gxi jam ne ekzistas). „Nyugatmagyarországi Híradó” (en Pozsony).

Vidinte la redaktoroj, ke sinjoro Barabás, nem faras la propagandon kaj mem skribas la verkon, neniuj faras mokon el la ideo, sed faris propagandon por la Esperanto ankaux tiuj redaktoroj, kiuj estis malamikoj de la lingvo internacia.

Tiel estis ebla, ke la lingvo prenis en Hungario tute ne atenditan disvastigxon en mallonga tempo – ke tiel estis ebla, ke nun en tiu lando ne ekzistas ecx unu vilagxo, kie la homoj ne sciis pri Esperanto.

Tiun cxi propagandon faris sinjoro Barabás, mem sole, neniuj helpis al li. Cxiujn artikolojn al la gazetoj skribis li mem, kaj en la dauxro de tiu cxi tempo—krom sia jurnalista agado,—li sole pri Esperanto laboris.

Ni scias ekzemple, ke li skribis pli ol 700 privatajn leterojn, donante sciigojn kaj informojn pri Esperanto al personoj kiuj turnis sin al li kun siaj demandoj.

Li eldonis 5000 brosxurojn tuxante la demandon de l'lingvo internacia, kaj tiujn cxi dissendis senpage al la direktoroj de 300 cxef-lernejoj, al universitatoj, kluboj, sciencaj societoj, oficejoj kaj izolitaj lokoj de la lando.

Post tiuj cxi laboroj sinjoro Barabás skribis la plenan verkon pri Esperanto. La verko estas suficxe granda, kaj tion cxi enhavas, Gramatiko, Ekzercaro, Elektajxoj el la literaturo Esperanta, Vortaro Hungara Esperanta, Vortaro Esperanta Hungara, Voplapük aux Esperanto, Sciigoj al Esperantistoj.

Tiu cxi verko estas la plej bona kaj plena lernilo, gxis nuna tempo eldonita pri Esperanto. Estas vera plezuro por okulo gxin rigardi, cxar ne sole la enhavo estas la plej bona, ankaux la eksterajxo de la libro estas belega, gxia preso, papero – cxio—estas delikataj. Vere, la auxoro nenian elspezon rifuzis por doni al la publiko plenbonan verkon. Li gravurigis la literojn akcentitajn de l'alfabeto Esperanta en kvar formoj (garmondo, kursivo, petito kaj specialaj literoj por la vortaro). La eldono de la verko kostis al li 3000 frankojn.

La libro komencas per antauxparolo de doktoro Bálint Precipe la elekto de modeloj el la Esperanta literaturo estas treege sukcese farita. Se ni ion rimarkus kiel mankon de la veko, estus tio, ke la vortaro ne sciigas, kiuj estas la vortoj ne akceptantaj la gramatikajn finigxojn, ekzemple „an”, „tuj”, „ili” ktp. Sekve – por preni unu ekzemplon—ni trovas du malegalajn vortojn „cxiel”, nome: „ciel” „mindenképen” (cetere tiu cxi vorto estas erare presita „ciel”; bedauxrinde oni trovas ne malmulte da preseraroj, precipe en la vortaro), kaj „Cxiel”, „ég”. Aux oni devus distingi per steleto la unuan cxiel, auz aux meti streketon cxe la fino de la alia cxiel, kaj konsekvence tiel fari cxe cxiuj vortoj. Tio cxi estas nia plej grava rimarko, kaj ni nen juxtas gxin sensignifa. Alia nia observigo koncernas tion, ke kunmetitaj vortoj ne estas partigitaj per streketo laux siaj radikoj, kaj sekve tie la vorto kiel „memstara” sxajnas esti radika vorto. La fundamentan vortaron oni sendube ne povas fari tro klareca. Suborde grava, sed tamen nek korekta ni trovas la diron, ke la verba formo kun la finigxo „us” estus optativo, anstataux la vera, en la finigxanta, ordona kaj deira formo., la titolo „világnyelv” (mondlingvo) estas farigxina per volapük Tion ofte gxin evitas, uzante plivole la nomon „internacia lingvo”. Pro tio kauxzo estus pli bona, laux nia opinio, la esprimo „nemzetközi nyelv”

Sed la manko de l'verko malaperas kiel guto, en la maro en komparo kun gxiaj multaj kaj grandaj bonegecoj.

Laste sed en malpli grave: la verkinto sinjoro Barabás, organizis du literaturajn konkursojn laux la programo sekvanta;

1. Traduko de unu rakonto de Jókai, la plej grnda vivanta hungara verkisto.

2. Traduko de unu balado de Arany aux malgranda poemo de Petőfi, plej granda hungara poeto.

La premio estas 120 frankoj, kion sinjoro nem pagos. La kondicxoj de la konkurso estis anoncitaj en cxiuj jxurnaloj kaj estas legataj ankaux en la fino de l'verko.

Nia energio hungara amiko ankaux fais kelkajn vojaĝojn pri Esperanto kun plezura sukceso.. Mallonge – li faris por a afero cxion, kion estas ebla fari unu homo.

Gxia nuna tempo la organo de la propagando estis la granda ĵurnalo „Ellenzék”, kaj gxi estos ankaux poste. Sinjoro Barabás petis nin sciigi, ke li volonte malfermas la kolonojn de sia ĵurnalo „Ellenzék” al la afero Esperanta, - Sed ne sole sian. Li parolis ankaux kun rakontoj pri esperanto en niaj gazetoj.

Ankoraux ni staras: mirante cxe unu fakto laux la devizo „ne vortoj—sed faroj”

Kj – Hungarulo estas nia!

P. N.-n.” Az aláíró Paul Nylén volt.

A szerző címe: Budapest, 1072 Király u. 27., Első Magyar Tűzzománc Jelvénygyár

CZEGLÉDI KATALIN, „DR. UNIV.”

nyelvész, altajista
Magyar Őstörténeti Munkaközösség

Bálint Gábor és a magyar nyelv

„Az ige

Vigyázzatok ma jól, mikor beszéltek.
És áhitattal ejtsétek a szót,
A nyelv ma néktek végső menedéktek,
A nyelv ma tündérvár és katakomba,
Vigyázzatok ma jól, mikor beszéltek!

E drága nyelvet porrá ne törjétek,
Ne nyúljon hozzá avatatlanul
Senki: ne szaggassátok szirmait
A rózsafának, mely hóban virul!
Úgy beszéljen ma ki-ki magyarul,
Mintha aranyat, tömjént, mirhát hozna!

És aki költő, az legyen király,
És pap és próféta és soha más,
Nem illik daróc főpapi talárhoz,
S királyi nyelvhez koldusdadogás!

Vigyázzatok ma jól, mikor beszéltek,
Vigyázzatok: a nyelv ma szent kehely,
Ki borát issza: Élet borát issza!
Előre néz s csak néha vissza, -
S a kelyhet többé nem engedi el.”

(Reményik Sándor, 1890-1941)

1. BEVEZETÉS

Jelen tanulmány megírására több tényező készítetett. Legfőképpen az, hogy számomra mindketten sokat jelentenek: Reményik Sándor a költő, király, pap és próféta, aki versein keresztül vigyázta a magyar nyelvet, Szentkatolnai Bálint Gábor pedig a nyelvész, király, pap és próféta, aki kutatta és megismertette nyelvünket sok más nyelv segítségével.

Ezen kívül közrejátszott még néhány dolog. Közülük az első és a legrégebbi az, amikor Szegeden az egyetemi doktori tanulmányaim keretében találkoztam Szentkatolnai Bálint Gábor kazáni tatár nyelvű szövegeivel, s az olvasás és elemzés során számos magyar nyelvi és nyelvjárási - elsősorban tisztántúli - egyezés illetőleg hasonlatosság mutatkozott, amelynek az okait azóta is kutatom. Egy másik - a földrajzi névi kutatásaim eredményeképpen született megállapításomat is támogató - Bálint Gábor gondolat érinti a nyelvünk ősi szókészletét, s azt, hogy ő nem vett részt az ún. ugor-török háborúban, mert másképp ítélte meg a magyar nyelv helyét, kapcsolatait. Jelentős motivációs tényező az is, hogy a kutató munkám egyik alapja, a Volga-Urál vidéke földrajzi nevei több szálon kapcsolódnak a kazáni tatár nyelvhez. Végül jelen tanulmány megírására készítetett az az ellentmondás, amely Bálint Gábor tudósi és emberi nagysága valamint különösen életének utolsó tízévi és az azóta eltelt idő alatti mellőzöttsége között feszül.

Bálint Gábor munkáinak számos üzenete van. Bár jelen dolgozatban Bálint Gábornak a Kazáni-tatár nyelv nyelvtana c. könyvét veszem alapul, el kell ismerni, hogy minden egyes tanulmánya gazdagítja a nyelvről szóló ismereteinket, közelebb juttat bennünket az emberi nyelv jobb megismeréséhez. A munkássága egyértelműen azt a már több ízben közzétett álláspontomat támasztja alá, hogy a nyelvek családokba sorolása béklyó, akadály különösen a nyelvész számára, ráadásul nincs összhangban más tudományágak eredményeivel. Az állítólagos eredeti cél – mely szerint azért kellett a nyelveket családokba sorolni, hogy könnyebben lehessen őket kezelni – a visszájára fordult. Arról nem is beszélve, hogy **feltételezett ősnelv, alapnyelv csak az ember gondolataiban, feltételezéseiben – esetleg, mint munkamódszer - létezhet, nem esik egybe a természet igazságával. A valóságban ugyanis konkrét nyelvek léteztek és léteznek, tudományos kutatása ezeknek lehetséges.** (vö.: CZEGLÉDI 2004) Egyértelmű, hogy a helytelen rokonítás a kutatók egy részét tévútra vitte és viszi, a másik részét – akik ezt nem fogadták, nem fogadják el – megbélyegezték, megbélyegzik, s egzisztenciálisan lehetetlenné tették és teszik, elvették, elveszik tőlük a katedrát. Történik mindez 2006-ban is, egy hónap híján 130 évvel azután, hogy megjelent a Kazáni tatár nyelv nyelvtana². Az a mű, amely csak megerősít abban, hogy a nyelvek családokba sorolása nem a 2x2 igazságával azonos, nem lezárt ügy, tehát más megoldás is lehetséges. Bálint Gábor szakmailag felkészült, alapos munkát végzett. Az adatai hozzásegítenek a magyar nyelv szókészletének biztosabb magyarázatához, a grammatikánk jobb megírásához. Olyan adatokat hoz, amelyek gyakran hézagpótlók, és a magyar etimológiákat, a grammatikát segít megérteni, jobban megírni.

Bálint Gábor a három – hangtan, alaktan, mondat – részből álló Kazáni tatár nyelv nyelvtana című munkájának hangtanában a kazáni tatár nyelv hangzóit összevetette a többi török nyelv hangzóival. Ha ezt az összehasonlítást megtesszük más nyelvekkel is, pl. a magyar nyelvvel, sok kérdésre kaphatunk választ. (vö.: CZEGLÉDI 2006) Ami az alaktant illeti, szómagyarázatokra találunk olyan példákat, amelyek ismertté tesznek a TESZ szerint ismeretlen eredetű szavakat, a bizonytalanokat pedig sok esetben biztossá. **Az uráli, finnugor és ugor alapnyelvből való ősi szókészlethez tartozó szavakról kiderül, hogy azoknak a nyelvi kapcsolatait egészen másként kell megítélni. Az ótörök eredetű, a csuvasos és nem csuvasos típusú nyelvből való kölcsönzés elmélete sem tartható tovább. A szláv nyelvekből való kölcsönzéseket is felül kell vizsgálni, mert az indoklás, azok magyarázata rendszerint hézagos, téves és tudománytalan. A grammatika terén nemcsak a hangtanra és a szómagyarázatokra, hanem a grammatikai lexémákra – eredetükre, kialakulásukra, a magyar nyelvben való használatukra -, és a jelentéstanra hatással lévő ismeretekhez jutunk a Kazáni tatár nyelv nyelvtanának a megismerése folyamán.**

A könyv előszavából megtudjuk, hogy egy füzetsorozat 3., egyben utolsó füzeteként jelent meg a tanulmány. Kazánról tudni kell, hogy „1552-ig egyik mongol-bolgár-török kánság fővárosa volt.” A kazáni kormányzóságnak hatnemzetiségű, 1.5 milliónál több lakossága van. Az oroszok 600 ezren vannak. A tatárok – az oroszok nevezik így őket - magukat bolgárnak mondják, egy részük nem mohamedán, hanem keresztény, keräšen-nek nevezik. A tatár elnevezés a mongolok uralkodásától kezdődik: „Ezeknek azon éjszaki törzse viselte a tatár nevet, amelyből való volt maga a mongol nevet adó Csingisz kán.” ...”A kazáni bolgár-törökök vagy tatárok legnagyobb része buzgó mohamedán, még kisebb és szegényebb (32 ezer körül) keresztény”. (BÁLINT 1877:VI)

A Kazáni tatár nyelv nyelvtanában található több száz szó közül bármelyiket választhattam volna a fentiek igazolására. Példaként említek néhányat: k.tat. *eremčək* 'savó', magy. *író*; k.tat. *akī-l* 'eszes', magy. *okos*; k.tat. *tālinkā, tārīnkā* 'tányér', magy. *tál*; k.tat. *ī-šanī-ūčan* 'hiszékeny' (*ī-ša-nī-ū-čan*), magy. *isten (is-ten)*³; k.tat. *mī-nnān*, (ld. *mī-ndān*), magy. *innen*; k.tat. *tersāk* 'könyök', *tez* 'tér', magy. *térd*; k.tat. *sidek* 'húgy', magy. *Húgy, Hold*; kaz. tat. *min* 'én', magy.

¹ Néhány hónappal ezelőtt Obrusánszky Borbála történész hívta fel rá a figyelmem.

² Jelen dolgozat nem igényli Berta Árpádnak a Kazáni tatár nyelv tanulmányokkal kapcsolatos munkáit, ezért azoktól eltekintek.

³ Vö.: k.tat. *den*, tat., oszm. *din* 'vallás', csuv. *tēn* 'hit, vallás', ujb., üzbn., azerb., oszm., türkm., kirg., kazah, k.kalp., nog. bask., tat. *din*....vö.: perzsa *din* 'hit, vallás', ...a szó nagyon ősi, a szogd és a babiloni emlékekben is megvan. (JEGOROV 1964) ld. még magy. *hit, hívő, hinni*, stb..

én, -m: egyes szám első személyű igei személyrag;⁴ k.tat. *sin* 'te', magy. *te*, -sz: egyes szám második személyű igei személyrag; k.tat. *tek* 'varrni', magy. *tű, tűv*; k.tat. *tegeüče (tegeü-če)* 'varró', magy. *takács (taká-cs: foglalkozásnévképző)*, magy. *szűcs*; k.tat. *aulni-kì* (*aul* 'falú' + *-ni-kì*: birtokos eset ragja) 'falué', magy. *falunak a (falú + -nak a: birtokos esetrag)*; k.tat. *totti* (*tot -ti*: múlt idő jele) 'fogott', magy. -t: múlt idő jele; k.tat. *turi* 'egyenes', magy. *derék, direkt*, *irány*; k.tat. *taki-r* 'sima, egyenletes', magy. *tar* 'kopasz'; k.tat. *tőš* 'dél', magy. *dél*; k.tat. *mi* '? -e?' kérdőszócska, magy. -e? tisztántúli nyelvjárásban: -i? mi?⁶ stb.

E tanulmány felépítéséről röviden annyit jelzek előre, hogy egyetlen, a k. tat. *bašči* 'főnök, vezér, vezető stb.' szón keresztül illetve annak – képzett szó lévén – a szótővén és a képzőjén keresztül hívom fel a figyelmet a kiterjedt nyelvi kapcsolatokra. A magyarból kiindulva a nyelvi párhuzamok között szerepelnek közszókból és tulajdonnevekben önállóan, összetétel tagjaként és képzett szó töveként. Várhatóan a legfőbb tanulságok közé tartozik egyrészt az, amely az adatokból egyértelműen kiválik, hogy a felsorolt szavakat azonos gondolkodás, elv mentén teremteték, alkották. A hasonlóan ill. azonosan gondolkodó emberek között pedig léteznie kellett és kell nemcsak nyelvi, hanem egyéb kapcsolatoknak is. Másrészt ilyen gondolkodás, elv szerint nemcsak társadalmi címnevek, hanem sok más jelentésű szó is keletkezhetett, olyanok is, amelyek közös töről sarjadtak. Ezt támogatják nemcsak a címnévi, hanem a népnévi és az egyéb közsói példák is. Harmadrészt a képző (-či) és nyelvi párhuzamai is ilyen gondolkodásra vallanak jelentésükkel és azzal, hogy hangtanilag is egy összefüggő rendszerbe tartoznak.

2. A KAZÁNI TATÁR *bašči* ÉS NYELVI PÁRHUZAMAI:⁷

E fejezet tárgyalása szükségszerűen túlmegy a méltóságnév tárgyalásán. Ennek az a magyarázata, hogy a *bašči* címnév képzett szó, ezért a tisztázásához nem elég csak a méltóságneveket, mint a nyelvi párhuzamokat számba venni, hanem külön meg kell vizsgálni a szótővet (*baš*) és a képzőt (-či) is. A magyar nyelven kívül sok más nyelv adatai közül is be kell mutatni néhányat azért, hogy lássuk, a nyelvi kapcsolatok működnek a kazáni tatár és a magyar nyelv között. Sőt a három nyelvcsaládba (uráli, altái, indoeurópai) sorolt nyelveken túl is érint nyelveket, térben kiterjedt, időben pedig igen korai kapcsolatokra utalnak a szavak, képzők. Meg kell ismerni a képzés logikáját, amelynek a megértéséhez a földrajzi névi kutatások nagymértékben hozzásegítettek. A jelentés felől megközelítve természetes, hogy a fejnek az irányító, vezető szerepe adódik a helyzetéből – fent, elől van -, továbbá azon tulajdonságából, hogy mag, forrás, csira is egyben, így az élet kezdetét, kiindulását is jelenti, alakja kúp, süveg alakú, illetve kerek, gömbölyű stb. Mindehhez nyelvi párhuzamként néhány olyan egyéb szót mutatok be, amely hasonló gondolkodás, elv alapján keletkezett.

A k.tat. *bašči* 'főnök, fő, vezér', *bašli-k* 'előljáró', *bašli-kli-k* 'előljáró tiszt, főnökség' magyar megfelelője a *fejes, főnök, főség, felség, fenség*, valamint a *vajda* társadalmi címnév. A *bašči* szó képzett: *baš* 'fej' + *-či*: 'valamivel való ellátottságot jelölő képző'.⁸ A szótő a k.tat. *baš* 'fej, fő, tető, csúcs, hegy, kezdet, vég, köteg' összetartozik a magy. *fej, fő, fel, fen* szótővekkel. Eredetileg 'legfőbb vezető'-ként értelmezheték, idővel azonban kisebb vezető, fejes rangjának a megnevezésévé is lett. A k.tat. -li-k: 'valamivel való ellátottságot jelölő képző' (vö.: *baš* 'fej' + *-li-k*) összetartozik a -či képzővel.

A magyar *vajda* szó szerkezetében és jelentésében megegyezik a k.tat. *bašči* szóval, hangtani oldalát tekintve azonban egyrészt különböző irányú fejlemények, másrészt a *vajda* ősből állapotot mutat. Történeti háttéréről Obrisánszky Borbála írt figyelemre méltó, tudományosan megalapozott tanulmányt (OBRUSÁNSZKY 2006), ezért a kérdéskörnek csak a nyelvészeti oldalát mutatom be.

Ami a közszókat illeti, nemcsak a 'főnök' jelentésű változatokról szólok, hanem néhány olyan más hasonló elvként keletkezett szóra is felhívom a figyelmet, amelyeknek a szótőve – jelentését tekintve - rokon a *fő, fej* szóval. Ilyenek a csomó, dudor illetőleg a mag, bogyó, mony stb. jelentésű szavak, amelyeknek a méltóságnevek mellett külön jelentőségük van a népnevek tanulmányozásában, magyarázatában is.

A tisztázandó kérdések közül az egyik legfontosabb, hogy a *baš* 'fej' szótőnek melyek a nemcsak jelentéstani, hanem a genetikai, azaz a származásbeli megfelelői a különböző nyelvekben, köztük a magyar nyelvben, másképpen etimológiailag mely szavakkal tartozik össze. Az idetartozó közsók és a tulajdonnevek közül számos példát kell felsorakoztatnom a megoldás igazolására. Mindemellett a -či képzőnek a különböző nyelvi megfelelőit kell számba venni ahhoz, hogy a képzőt rendszerében is lássuk.

⁴ Vö.: magyar nyelv. *mink* (*min* 'én' + *-k*: többes szám jele) (CZEGLÉDI 2006:40-58)

⁵ Vö.: lat. *directio* '1. egyenes vonal, 2. irány'.

⁶ pl.: Szép-e ez a hely? Szép ez a hely *mi*? Jó lesz-e?, Jó lesz *mi*?

⁷ E dolgozat keretei között a teljesség igénye nélkül elsőként a magyarból hozok néhány példát három jelentéstani csoportba (társadalmi címnevek, népnevek, egyéb jelentésű közsók) tartozókat, majd ezt követően a nyelvcsaládok szerinti nyelvi adatokat már nem csoportosítom a magyar példákhoz hasonlóan. A hangtani, alaktani és jelentéstani összefüggések így is egyértelműek.

⁸ A tisztántúli nyelvjárásban *fű*.

A tulajdonnevek közül azok a földrajzi nevek és a személynevek – különös tekintettel a családnevekre – tartoznak ide, amelyek azonosak a fenti címnevekkel illetőleg tartalmazzák e címneveket.

2.1. Közszók:

Elsőként a magyarból hozott példákat - társadalmi címnevek és a jelentésük kapcsán idevonható népnevek valamint más közszók - mutatom be, ezt követik az altáji, az uráli majd az indoeurópai családba sorolt nyelvek adatai.⁹

2.1.1. Társadalmi címnevek:

Magyar:

A társadalmi címnevek közül a kazáni tatár *bašči* 'főnök, fő, vezér', *bašli* 'előjáró' szavaknak a magyarban több nyelvi párhuzama, rokona, megfelelője is van, köztük a *fejes*, *főnök*, *főség*, *felség*, *fenség* és a *vajda*, amelyekről a következő ismeretekhez juthatunk a TESz-ben:

főnök, *főlnök* 'vezető, főember, vezető beosztású személy'. Nyelvújítási származékszó.... *fő~fej* + *-nök*: képző, vö.: *asztalnok*, *fegyvernek*, *pohárnok*. Mintája a ném. *Hauptling* 'törzsfő, főember' lehetett. (TESz)

Nem értek mindennel egyet. A német szó töve a ném. *Haupt* 'fej' egy másik, a magyar *koponya* szóval tartozhat össze. Fontos adat a magyar *főlnök* egyrészt azért, mert a *fej* párhuzama a *föl* szótő, másrészt a k.tat. *baš* megfeleléseként –l-t tartalmaz az –š- sel szemben.

fejes ld. a *fej* címszónál: 'fejvel bíró, makacs, úr'....(TESz)

főség ld. **felség**.

felség, **főlség**, **fenség** 'Isten, uralkodó, királyi személy, méltóság, hatalom, magasság'. Származékszó: a *föl* 'valaminek a felső része, ami fölül van' főnévből jött létre –ség képzővel. Hasonló, 'felsőbbrendűség' → 'uralkodó megtisztelő címe' jelentésfejlődés más nyelvekből is kimutatható, vö.: lat. *eminentia* 'kiemelkedés', valaminek kitűnő volta', k.lat. *eminentia* 'uralkodó, főpap megtisztelő címe', lat. *maiestas* 'főnség, méltóság, a császár megtisztelő címe', ang. *majesty*, ném. *Majestät*, fr. *majesté*... 'főlség, felséged (királyok megszólításaként)'...(TESz)

Az ang. *majesty* és társai a magyar *magasság(os)* szóval tartoznak össze ugyanúgy, mint a latin *magna* 'nagy' stb. Ez azt jelenti, hogy a szótövek közös gyökereük.

fenség, **főnség** 'magasztosság, méltóság, uralkodócsalád tagjainak megtisztelő címe, magasság, hatalom'. Nyelvújítási származékszó. (TESz)

A fenti szavakat elemeikre bontva (*fejes* < *fej* + *-s*, *főnök* < *fő* + *-nök*, *főség* < *fő* + *-ség*, *felség* < *fel* + *ség*, *fenség* < *fen* + *-ség*) a szótövek: *fej*, *fő*, *fel*, *fen*, a képzők pedig *-s*, *-nök*, *-ség*. A kérdés az, összetartoznak-e a szótövek, vagyis lehetnek-e egymásnak alakváltozatai.

vajda 'fejedelem, vezér, valamely tartomány legfőbb tisztviselője, nagyobb cigánycsoport vezetője, cigányvajda, munkacsoport vezetője, bandagazda.' Szláv eredetű, vö. óesz. *vojevoda* 'hadvezér, parancsnok, tartományi főnök', szb.-hv. *vojvoda* 'főparancsnok, herceg', le. *wojewoda* 'hadvezér, tartományi főnök', or. *vojevoda* 'hadseregparancsnok'....A szláv szavak összetételek: *voje-voda* 'had-vezér', utótagjuk révén összefüggnek a magyar szavatos alapszavának szláv nyelvi előzményével. A magyar szó közvetlen forrása esetleg orosz lehetett még a honfoglalás előtt. Az a szótörténeti adatok alapján bizonyosnak látszik, hogy a magyarba az eredetibb négy szótagú forma került át. A vajda alak létrejöttében a két nyílt szótagos tendencia kétszeres érvényesülésének volt szerepe. (TESz)

A szócikk alapvetően és több ponton tévedett. Elsőként ott, hogy a szláv nyelvi adatoknak bizonyíthatóan etimológiailag semmi közük a magyar *vajda* szóhoz. Az óesz. *vojevoda* szó helyes tagolása és értelmezése: *voje* ← *vö*.

⁹ Természetesen e dolgozat keretei között nem törekedhettem teljességre, példákat sok esetben csak jelzés értékkel hozhatok.

or. *voi* 'hadsereg' + *voda* 'vezető'. Másrészt a *vajda* nyelvi párhuzamai az ősszláv nyelv kialakulása (i. sz. 400-as évek) előtt már jóval korábban, területileg pedig jóval keletebbre megmutatkoztak (ld. OBRUSÁNSZKY 2006). A szláv *vojevoda* utótagja az orosz *vodit'* (< *vodi-* + *-t'*: főnévi igenévképző) 'vezetni' ige tövével azonos és semmi köze a „magyar szavatos szláv nyelvi előzményé”-hez. A magyar *vajda* szónak nincs köze az orosz *vojevoda* 'hadvezér' szóhoz, nem származhat az óoroszról, s a *vaj* 'fej' szótő + *-da* képzőből áll.

A magyar *vajda* szónak a nyelvi megfelelői is a 'fej' szó + képző elemekre bontható. A szótő fejlődési útja a földrajzi névi adatok és a keleti párhuzamok figyelembe vétele mellett a következő: *vaj* < *wVγ* < *wVny* < *δVny* < *tVtk* < *tVtVk*.

A fenti példákban közös, hogy a szótő (k.tat., *baš*, magy. *fő*, *fel*, *föl*, *fen*, *fön*, *feje*, *vaj*) 'fej' jelentésű szó, amelyhez valamilyen képző járult. További szavak tartoznak össze a fenti címnevekkel:

fejedelem 'uralkodó, főpap, egyházi előljáró, hadvezér..' Származékszó: a *fő~fej* névszóból keletkezett a *-delem* névszóképzővel. (TESz)

A *fejedelem* (*feje* + *-de* + *-lem*) *-de* képzője összetartozik a *vajda* *-da* képzőjével. Szerkezetileg ugyanaz, mint a kazáni tatár *bašlī~kli~k* szó.

úr: 'a hatalom és a vagyon birtokosa, uralkodó, parancsoló, Isten, Jézus Krisztus, férj, hatalom, uralkodó erő'...Bizonytalan eredetű. Talán ősi örökség a finnugor korból, vö.: finn *uros*'férfi, vitéz, hős', *uros* 'hím, kan', *urho* 'hős, harcos', *urakka* 'kétéves hím rénszarvas', lp....*vârres* '(hím állat)', *vârek* 'kétéves hím rénszarvas'....a finn *-s* denominális névszóképző, a lappban a szókezdő *v* másodlagos. Az eredeti jelentés hím lehetett, ebből fejlődhetett ki a 'férfi' és a 'hős' jelentés. ... (TESz)

A finn példák (*uros*, *urho*) töve valóban összetartozik a magyar *úr* szóval. A jelentésük azonban már későbbi fejlemény. A finn *urakka* és lapp *vârek* a jelentésében közös a 'kettő' jelentés, ezen keresztül a magyar *iker* szóval rokonok, a hím jelentés pedig az irányító jelentésen keresztül kapcsolódik a magyar *úr* és a lapp *vâr* szóhoz. A lapp *vârres* szó töve a *vâr* valamint a *vârek* több szempontból is érdekes. Hangtanilag azért, mert szókezdő mássalhangzót (*v-*) tartalmaznak, ugyanazt, amely a magyar *vajda* szóban is megvan, előzménye pedig *w-* (> *v-*) < *δ-* < *t-*. A *vârek* teljesebb alak a *vâr* formához képest. Az irányító jelentés akkor ragadhatott rá, amikor azt már férfi tulajdonságként értelmezték, tehát az apajogú társadalom időszakában. A *vârek* pedig azért jelöli éppen a kétéves hím szarvast, mert a szó az 'iker' jelentést őrzi az eredeti komplex jelentéstartalomból. Ez azt is jelenti, hogy az *iker* szavunkkal rokon.¹⁰

A magyar *úr* (< *ú* + *-r*), finn *uro* (< *u* + *-ro*), *urho* (< *u* + *-rho*) pedig közelebbről a csuvas *tură* 'isten' szóval illetőleg ennek további altáji, sőt sumér stb. nyelvi megfelelőivel tartozik össze.

uraság: ld. *úr* címszónál. Alaktanilag *ura*: szótő + *-ság*: képző.

bojár: 'az egykori román fejedelemség kiváltságos rendjének a tagja, fogaraszöldi szabados vagy nemes, orosz hűbérúr, (román) földbirtokos, nemes'. Többszörös átvételű jövevényszó. A, *boér*, *bojér* 'román eredetű, vö.: rom. *boiér*, ... *boiarin*, *boiaren*, *boiaru* 'bojár, földbirtokos nemes' ez a szlávól, közelebből az óbolgárból származik, vö.: óe.szl. *bol'arinъ* 'előkelő ember, főember', bolg. *болярин* 'ua., gazdag ember', szb.-hv. *bòljār* 'főember' or. *боярин* (orosz) hűbérúr', *барин* 'földbirtokos nemes, uraság'. A szó végső forrása feltehetőleg a bolgár-törökben keresendő, a szláv nyelvekben a bolgár-szlávon keresztül terjedhetett el. B, Az újabb kori közszói *bojár* német eredetű, vö.: ném. *Bojar*, *Bojare* 'orosz hűbérúr, román földbirtokos nemes' az oroszból való. C, A h. lat. *Boyarones* közvetlen forrása bizonytalan..... (TESz)

A magyarban ismert *bojár*, *boér*, *bojér* szóalakok *bojá*: szótő + *-r*: képző, illetőleg *boé*: szótő + *-r*: képző, *bojé*: szótő + *-r*: képző elemekre bontható. Alapvető különbség, hogy a második magánhangzó az egyikben *-á*, a második kettőben *-é*. Ez azért fontos, mert a szláv nyelvi *-ja-* (cirill я) előzménye *-e-* volt. Ebből pedig arra lehet következtetni, hogy az *-e-* magas magánhangzót tartalmazó változatok a korábbiak, az *-a-* illetőleg *-ja-* tartalmazók pedig későbbiek, és feltehetően a szláv nyelveken keresztül terjedt el. Az óe.szl. *bol'arinъ* (< *bol'a* + *-rinъ*), szb.-hv. *bòljār* (< *bòljā* + *-r*) alakok töve azért figyelemre méltó, mert a bolgár (< *bolga* + *-r*) népnév tövével tartozik össze, és ugyanúgy *-l*-t tartalmaz, mint a magy. *felség* szó *fel* töve.

báró: 'főrangú tisztségviselő, gazdag ember'. Hazai latin eredetű, vö. h.lat. *baro* 'báró, zászlósúr', ez a k.lat. *baro* 'zsoldos, királyi szolga' szónak fele meg. Végső soron germán forrásból származik, és tulajdonképpen 'harcos férfi' a jelentése, vö.: ófn. *baro* 'férfi'. A frankból átkerült a franciába, onnan pedig számos más európai nyelv szókészletébe, vö.: ang. *baron* '(külföldi) báró, nagyparos', ném. *Baron* 'báró', fr. *baron* 'ua.', ol. *barone* 'ua.', or. *barón* 'ua.'.... (TESz)

¹⁰ Számos nyelvben az 'iker' jelentésű szót használják a kettő számnév megfelelőjeként.

A szó hangtanilag úgy tartozik össze a *bojár* szóval, hogy annak fejleménye. Alaktanilag (*bá*: szótő + *-ró*: képző) ugyanaz a felépítése, az eredeti komplex jelentésből pedig megőrizte az irányító, gazdag, harcos jelentést, a férfi tulajdonság pedig úgy tapadt rá, mint a finn *uros*, *urha* szavakra (ld. fenn.).

hadnagy 'hadseregnek vagy más nagyobb katonai alakulatnak a parancsnoka, hadvezér, (polgári) előljáró, a főhadnagynál alacsonyabb rendfokozatot viselő tiszt' Összetett szó. Utótagja 'vezető ember' jelentésű *nagy*, vö.: *főnagy*, *násznagy*, *őrnagy*, *várnagy*.(TESz)

E címnév utótagja a *nagy*¹¹ különös jelentőségű, több tanulsággal is jár, ezért külön szólok róla.

nagy 'terjedelmes, fokozott mértékű, jelentős (dolog, cselekedet), jelentős szerepű, kiváló (személy), hatalommal rendelkező, magas rangú, idősebb, vezető ember, jelentős szerepű, kiváló személy, gazdagság, hatalom, kiválóság, felnőtt személy, idősebb gyermek, valaminek nagyobb része, fokozott mérték, nagy mennyiség....'. Bizonytalan eredetű. Talán ősi örökség a finnugor korból, vö.: zürj. *nad'ž* 'fősvény', ...*nat's* 'egészen, teljesen'...(TESz)

Ha az eredeti komplex jelentés felől közelítjük meg a szó jelentését, akkor azt láthatjuk, hogy a komplex jelentéstartalomba beletartozik a 'fősvény' és az 'egészen, teljesen' jelentés is. A magyar *nagy* képzett szó: *na* + *-gy*.¹² A töve a *na* (< *nak*) olyan szóval tartozik össze, amely a magyarban *mag*, a komiban *meg* 'folyóelágazás', az udmurtban *mog* 'kerülőút'.¹³ A komi *megyr* 'ív' jelentésű szó töve (*megy*) is idetartozik, hiszen ív az, ami elhajlik, eltér, azaz elágazással bír. A földrajzi névi kutatások fényében az *m* és az *n* egymással gyakran felcserélődő mássalhangzók. Ennek az a magyarázata, hogy közös előzményből keletkeztek, fejlődtek: *t* -> *δ* -> *w* -> 1. *m* - 2. *n* - 3. *b* - 4. *v* -. A magyar *nagy* szónak a társadalmi címnévi használata és jelentése onnan van, hogy a szótő jelentése szerint azt a pontot jelöli, amelyből elágazik valami (ld. folyó elágazás, faág stb.), s ez a pont egyrészt magként szolgál, másrészt első, ősi, régi¹⁴. Nemcsak élő, hanem élettelen dolog neve is teremtődött ezen elv alapján, vö.: ko. *mokota* (*moko* + *-ta*) 'kúp alakú sátor felső része'.

A magyarból hozott társadalmi címnevek ill. az ilyen jelentésű szavak – *fejes*, *főnök*, *főség*, *felség*, *vajda*, *fejedelem*, *úr*, *uraság*, *bojár*, *báró*, *hadnagy*, *nagy*, *nagság* stb. – az idetartozóknak csak az egy részét képezik, ugyanakkor nem kevés tanulsággal járnak hangtani, alaktani és jelentéstani oldalról egyaránt. Vannak közöttük olyanok, amelyeknek méltóságnévi funkciója kevésbé jelentős, néhánynak azonban éppen a társadalmi címnévi használata miatt vannak nemcsak nyelvi, nyelvtörténeti, hanem őstörténeti vonatkozásaik is. (Vö.: *vajda*, *úr*).

2.1.2. Népnevek:¹⁵

A kazáni tatár *baščı*~ méltóságnévnek a *baš* tövével tartozik össze a magy. *baskır* népnév *baski* illetőleg további népnevek töve, gyöke. Ezzel a jelenséggel szorosan összefügg az, hogy a legősibb népnevek rendszerint önelnevezések, és a földrajzi névi kutatásaim fényében 'maghoz tartozó, test' a jelentésük. Ennek az a magyarázata, hogy az embert olyan teremtménynek, testnek fogták fel, amely magból ered, maghoz tartozik. Amíg a méltóságnevekben az irányító, vezető funkció volt a meghatározó, a népneveknél a születés, a teremtés. A népnevek szótövei összetartoznak, azaz rokonok a társadalmi címnevek szótövével, ezért a tanulmányozásuk kölcsönösen hat egymásra.

Az idetartozó népnevek közül pedig a *baskır*, *bolgár*, *magyar*, *török*, *székely* nevekről szólok röviden. Alapszava valamennyinek egyrészt 'bogyó, szem, mag', másrészt 'elágazás, ág' jelentésű. Mindkét jelentés - mag és az ág - maga a csira, a születés, a kezdet, ill. annak a helye, eleje. A magból, a szemből lesz a hajtás, a magzat, a test, az ember is.

¹¹ Széles körben elterjedt a családnévi változata.

¹² Összetartozik vele a latin *magna* (*mag* + *-na*), csuvas *pysăk* 'nagy', Altun Jaruk: (újgúr írásos nyelvemlék) *bädük* 'nagy', Zamaxsari Mongol szótárában: *bödük tag* 'magas hegy', balkár, karacsáj, kumük *bazyk* 'kövér', hakasz *pözik*, ujb. *bujuk*, üzb. *bujuk* 'magas, nagy, hatalmas', sárga ujb. *pezik* 'nagy, hatalmas, fontos', vö.: mong. *büdüün* 'kövér, felnőtt', perzsa *bozorg* 'nagy, hatalmas, felnőtt, idősebb'. (JEGOROV 1964). Valamennyi képzett szó: *py* + *-săk*, *bă* + *-dük*, *bö* + *-dük*, *ba* + *zyk*, *pö* + *zik*, *bü* + *-juk*, *bu* + *-juk*, *pe* + *-zik*, stb. E rendszerbe tartozik a magyar *bödületes* 'nagyon nagy' töve a *bödü-* (*bö* + *-dü*), a *bazi* 'nagy' (*ba* + *-zi*), az orosz *velik* 'nagy' (*ve* + *-lik*), bask. *olo* (*o* + *-lo*), hakasz *ülük* (*ü* + *lük* vö.: *ülükün*) 'nagy', bask. *öür* (*öü* + *-r*) 'nagy', csuv. *mănă*, *măn* (*mă* + *-nă*, *mă* + *-n*) 'nagy', ang. *main* (*mai* + *-n*) 'fő' is.

¹³ Magában foglalja az elhajló, elágazó jelentést is.

¹⁴ Így kapcsolódik ide a *Magna Hungária* azaz *Nagy Magyarország* elnevezés.

¹⁵ A népnevek részletes bemutatására másutt keríték sort.

baskír 'baskír ember, a baskírokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó'. Nemzetközi szó, vö.: ang. *Bashkir*, ném. *Baschkire*,...or. baskir 'baskír'. Végső soron a török nyelvekből származik, vö.: bask. *baškort*, *baškirt*, tat. *baškurt*, ...csuv. *puškart* 'ua.'. E török népnév etimológiája vitatott.

1. Annak az állatnak a nevéből alakult, amely a monda szerint a baskírokat új hazájukba vezette, az állat nevének a baskírok később a *baš kurt* 'vezér farkas' jelentést tulajdonították. 2. Összefügg a magyar népnévvel: *baskír* < *badžyir* ~ *magyar* < *madžyar*. Ez az elgondolás azon a feltevésen alapszik, hogy a baskírok a magyarságból kiszakadt, az Urál vidékére visszatért magyar töredékek eltörökösödött utódai. – A magyar alakváltozatok többszörös átvétel eredményei. A *baskír* az oroszra megy vissza, valószínűleg német közvetítéssel. A *baskar* a h. lat. *Bascardia* 'Baskíria' országnévből vonódott el. A *baskort* a baskírok saját elnevezésének tudatos alkalmazása. (TESz).

Az első magyarázattal bár nem érthetnek egyet, van valóságalapja. Az egyik valóságmag, hogy a vezérfarkas baskír megnevezése a 'fej' jelentésű *baš* szót tartalmazza. A *kurt* kiinduló jelentése pedig 'féreg'. A másik, hogy a népek legtöbbször a baskír is szentként tisztelt, tisztel egy állatot, amely az adott nép jelképe, s azt tartja róla, hogy tőle származott. Figyelemre méltó az is, hogy a szent állat neve és a nép neve rendszerint összetartozik, etimológiailag közös tőből magyarázható. Ennek ellenére a kutató számára gondot jelenthet az, hogy rendszerint a népnév és a jelképként ismert szent állat neve nem tűnik összetartozónak. Így pl. a magyarban a *szarvas*¹⁶ (ünő) nevének a népnévünkkel (*magyar*) való kapcsolata, tehát a *szarvas* és a *magyar* összetartozása csak széleskörű nyelvi vizsgálatok során deríthető ki. A *magyar* névvel függ össze közelebből a csuvasban ismert *majraka* 'szarv', dial. *măkăr* 'ökör' szavak nemcsak jelentésükben, de hangtanilag is közel állnak a magyar népnévhez, szerkezetükben azonosak (*măj* + *-raka*: képző, 'valamihez tartozó, valamivel való ellátottság'. A *văkăr* pedig *văkă*: szótő + *-r*: képző, ld. *-raka*¹⁷) ugyancsak 'ökör' jelentésű, s a magyarok *venger* nevéhez kapcsolódik. Ami a *baskír* népnév második magyarázatát illeti, hangtanilag annyiban különbözik a két név (*magyar* és a *baskír*), hogy a *magyarban* a szókezdő a nazális *m*-, a baskírban szókezdő *b*-. A szó belseji mássalhangzók a *magyar* szóban a *-gy-* más úton keletkezett ugyanabból a *-tk-* mássalhangzó kapcsolatból: *-gy/-d/-* < *-dj-* < *-dɣ-* < *-tk-*, a baskír szóban az *-sk-* eredete pedig: *-sk/-šk-* < *-čk-* < *-t'k-* < *-tk-*. Szerkezetük szerint ugyanazon felépítésűek: *baski*: szótő + *-r*: képző. A baskírok nem feltétlenül a magyarságból kiszakadt, az Urál vidékére visszatért magyar töredékek eltörökösödött utódai. A nyelvi kapcsolat egyik fő oka, hogy mind a magyar, mind a baskír szkíta-hun utódnép. Az orosz megjelenése a magyarok, baskírok lakta vidékeken későbbi. A szavak, nevek használata megelőzte az oroszok e területre érkezését, szükségszerűen a baskír nem mehet vissza az oroszra. A német közvetítésre pedig még úgy sem volt szükség, s azt sem igazolja semmi sem, hogy a népnév az országnévből vonódott el. Az azonban megállja a helyét, hogy a *baskort* a baskírok saját elnevezésének tudatos alkalmazása.

bolgár. Az alakváltozatok *Balagar*, *Borgar*, *Bogár* használatosak személynévként is, közszoí jelentése 'bolgár ember, volgai és dunai bolgár-török ember, bolgárkertész, a bolgárokkal kapcsolatos'. Bolgár eredetű, vö.: blg. *българин* (többes számban *българи*), mac. *Бугарин* (többes számban *Бугару*): 'bolgár ember'vö. még....szln. *Bolgár*, or. *болгарин* (többes számban *болгары*) 'ua.'. Eredetileg a bolgár-törököknek volt a nevük, valószínűleg a 'keverék' jelentésű ótörök *bulgar*-ral azonos. A bolgár-szlávokra úgy vonódott át, hogy a bolgár-törökök egy része a 7. század folyamán a Duna alsó folyása és a Balkán hegység közötti területen államot alapított, majd pedig beolvadt a többségben levő, magukat addig *slověne* 'szlávok' névvel jelölő szláv lakosságba. ... (TESz)

A *bolgár*¹⁸ népnevet is önelnevezésként kell számon tartanunk, egyfajta török nép neve volt. A szó szerkezeti felépítése: *bolgá*: szótő + *-r*: képző. A szótő a 'fej' szóval tartozik össze, a képző pedig ugyanaz, mint a *magyar* és a

¹⁶ Összetartozik azonban a magyarok egy másik nevének, a *szavárd*, *szavir*, *szabir* változataival.

¹⁷ Kapcsolatos az orosz *ruka* 'kéz', litv. *rankà* 'kéz' szóval, amelynek a kiinduló jelentése a szótárral ellentétben nem 'gyűjtő', hanem 'hajtás'. Az állatnevek és a népnévek 'maghajtás, maghoz tartozó, maggal ellátott' jelentésűek. A szavak őrzik azt a megfigyelést, hogy csira, hajtás magból és elágazásnál lévő dudorból (ld. folyó elágazás, növény, fa ága, állat szarva) egyaránt keletkezhet. A kezét is kinövésnek, hajtásnak fogták fel.

¹⁸ Összetartozik vele a magyar *polgár*, *porgár*, *pógár* 'valamely vár, város (teljes jogú) lakosa, esküdt, községi szolga, hajdú, kisbíró, parasztgazda, állampolgár, honpolgár, az ún. harmadik rend tagja'....Felnémet eredetű, vö.: kfn. *burgaere*, *purgaere* 'vár(os)lakó', korai úfn. *burger*, *purger* 'városi polgár', vö. még ném. *burger* 'földműves, paraszt', szász *pürger* 'esküdt', *borger* 'községi szolga', ir. ném. *Bürger* 'polgár'. A magyarban végbement *r-r* > *l-l* elhasonulásra, valamint a szóvég alakulására vö.: *kalmár*. ... (TESz)

A szó etimológiája több ponton is téves. A magyar alakváltozatok közül a német világosan csak az egyiket ismeri a szótár adatai szerint, a *porgár* *-r*-t tartalmazó nyelvi megfelelőjét. A német változatok ezzel tartoznak össze hangtani szempontból. A jelentéstani összetartozásnak nagyon ősi gondolkodás az alapja. Az egy pontból való szétágazásnak a földrajzi nevekben a folyóelágazás, másképpen kanyarulat felel meg. Az ezen belül lakók ugyanúgy a fejhez, a központhoz, az elágazás pontjához tartoznak, mint a folyó két szára vagy a kanyargó folyó ill. folyókanyarulat. A várfal előzménye maga a folyó medre, vagyis a folyó volt. Később az árok, idővel pedig mindezt emberek építette fal helyettesítette, képviselte. A folyóágban, folyókanyarulatban, a várárkon ill. várfalon belül lakók voltak a polgárok. Hangtani oldalról magyar változatokban szereplő *-l-*, *-r-*, *-o-* hangmegfelelések tökéletesen jelzik egy szón belül azt, hogy egy közös előzménynek a különböző irányú fejleményei: Az eredeti *-t*-ből keletkezett fejlemények: *-t* > *-d* > *1*. *-l-*, *2*. *-r-* *3*. *-w-* > *-V-* > *-o-*. A mássalhangzó eltűnése nyomott hagyott az előző magánhangzón, mert hosszú lett (vö.:

baskír nevekben. Az ótörök *bulyar* 'keverék' jelentésű szó másik szálon kapcsolódik a népnévhez illetőleg a szócsaládhoz, ezért nem fogadható el a népnév 'keverék' jelentés. Hangtani szempontból a szó belseji *-l-* a *bolgár* névben és az *-s-* a *baskír* névben úgy függ össze, hogy közös előzményre mennek vissza: *-t-* > 1. *-δ-* > *-l-* 2. *-t'-* > *-cs-* > *-s-*. A *bolgár* ugyanazt az *-l-*et tartalmazza, mint a magyar *fel, föl* szót a *felség, fölség* szavakban.

magyar 'a magyarokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó,...' Összetett szó. Előtagja, az önálló használatban ki nem mondható *magy-* valószínűleg ősi örökség az ugor korból, vö.: vog. *mānši* 'vogul', osztj. *mānt'* az egyik osztják frátia neve', ...*mās* 'az egyik osztják frátia neve, e frátia mitikus őseinek a neve....Az összetétel eredetibb vegyes hangrendű formájában megőrződött *er, eri* utótag azonos azzal a finnugor örökséggel ránk maradt, önálló használatban ki nem mutatható 'férfi' jelentésű szóval, amely a *férj*-nek az utótagja, s feltehetően benne lappang az *ember*-ben is...A **dzs* > *gy* változás kora közelebből nem határozható meg. A származásnak megfelelő vegyes hangrendű formából, amelynek változatai még a 16. sz.-ban is éltek, kétirányú hangrendi kiegyenlítődéssel *megyer* és *magyar* változat alakult. Törzsnévként a palatális változat, a vezető törzs után megjelölt nép nevéként viszont végül is a veláris változat állandósult. Az *-i* végű középkori adatok többféleképpen magyarázhatók: lehet közöttük többes számú latinósított forma, melléknévképzős származék, de némelyikükben talán az a szóvégi hang lappang, amely a *férj* szó végén is esetleg a *némber* egyes régi adataiban is megtalálható. ...Személynévből való származtatása, a *mag* főnév származékaként és más szavak összetételeként való magyarázata, valamint az utótag török szóval való egybevetése téves. (TESz)

A szócikk legszembevetőbb jellemzője az, hogy tele van bizonytalanságokkal, hibás megállapításokkal, ennek ellenére tévesnek tart több lehetőséget. Más szóval megmondja, leszögezi, hogy milyen irányban nem érdemes, nem ajánlatos kutatni. A szócikk írója nem veszi figyelembe, hogy a tudományban nincsenek, nem lehetnek lezárt ügyek, hiszen idővel a ma biztosnak vélt eredmények is megdőlhethetnek, módosulhatnak bármelyik tudományágban. Ez a magatartás eleve tudománytalan.

Ami a szó érdemi részét illeti, az eddigi kutatásaim fényében – az eddigiektől eltérően – a következőképpen tagolható: *magya*: szótő + *-r*: 'valamivel való ellátottságot, valamihez való tartozást' jelölő képző. A szótő (*magya*) 'mag, bogyó, mony' jelentésű volt a népnév keletkezése idején. Ezt a véleményt a földrajzi névi kutatások és a nyelvi párhuzamok indokolják. A vog. *mānši* (*mān* + *-ši*) az osztj. *mānt'* (*mān* + *-t'*), a *mās* (*mā* + *-s*) első eleme összetartozik a magy. *mony*, szóval, a második elem pedig a magyar *-r* képző jelentésével azonos. Hangalakjukban különböznek, mert más irányú fejlemények eredeti *-t*-ből. E képző változatok olyan korábban önálló szóból keletkeztek, amelyeknek a jelentése 'valami mellett lévő, valamihez szorosan tartozó, valamivel ellátott'. A magyarban ilyen a *t*- kezdetű szó a *tő, töv-, tőke, tönk, tönkö* stb., a mariban (*tūn* 'alap') és a finnben (*tyvi*). A *d*- kezdetre ismerünk példát a komiban *-din* 'hely, amely valamihez tartozik', vö.: udm. *diŋ* 'ua.', *-r* kezdetű a magyar *rönk*, ilyen a *rög* is, de a mandzsiban is ismert *-rV¹⁹* képző, *-s* kezdetű a csuv. *šum* 'hely, amely valami mellett található', továbbá 'oldal' jelentésben is ismert, amelynek megfelelői az ótörökben *jan*, tat. *žan*, kazah *čan*, 'oldal' stb. A *magyar* népnév szóvégi *-r*-je bizonyíthatóan azonos a magy. *ember* szó *-r*-jével, de nem egy 'férfi' jelentésű ráadásul olyan szóval, amely finnugor örökséggel maradt volna ránk. E szavak kialakulásának a története összefügg az *ember, úr* stb. szavakkal.

Hangtani oldalról a *magyar* szó *-gy*-je nem *-dzs-* fejleménye, hanem *-d-* palatalizációjának eredménye, amely a rákövetkező (*-k-* eredetű) *-j-* hatására történt összeolvadással.

Tévedés az is, hogy a *Megyer* magas hangrendű változat törzsnévként, mint tulajdonnévként ismert, és használt. A görög forrásban nem törzsnévről, hanem egyértelműen személynévről van szó, amely személynévhez törzs tartozik. (vö.: CZEGLÉDI 2004)

A *Megyer* személynévként való magyarázatát tévesnek tartják, de törzsnévként, mint tulajdonnévként értelmezik a hivatalos tudományos álláspont képviselői is helytelenül. A *Megyeri* forma szóvégi *-i*-je végképp nem lehet többes számú latinósított forma, de melléknévképzős származék sem. Ugyanakkor igazolható feltevés, hogy az *-i*-ben az a szóvégi hang lappang, amely a *férj* szó végén és a *némber* egyes régi adataiban is megtalálható. Az alábbi esetekben (*magyar, Megyer, férj, némbér, ember, embrió* stb.) ugyanis az *r*- egy valamikor önálló szóból lett képző úgy, hogy mára már csak a szókezdő mássalhangzó maradt meg, amelynek a földrajzi nevekben valamennyi bővebb változata is előfordul, s a rákövetkező magánhangzó lehet *-i* is: pl. *-rV, rVV, -rV_k, -rV_{nk}, rV_{nkV}* stb.

A legrégebben keletkezett népnevek 'mag' azaz 'forrás' jelentésű főnevek származékai. Ez olyan ősi gondolkodási formát tükröz, amely a nyelvben megőrződött, megmutatkozik a magyar nyelven kívül még számos más nyelvben, de igazolható a földrajzi nevekben is. Eleink, minthogy a természettel szoros kapcsolatban éltek, tudásuk a természet működésének megfigyelésén, megismerésén alapult, amelyet a nyelvben tükröztek. Tudták, hogy amint a mozgó, élő víz a forrás (tó, mocsár) szülötte, a növény a magból lett csíra fejleménye, az állat és az ember ezekhez hasonlóan magból, monyból, tojásból, szikből, tökből lett embrió, azaz magzat, ember. Rendszerint ezekkel kapcsolatosak az önelnevezésként használatos népnevek, amelyek közé tartozik a *magyar* is.

pógár). Nincs alapja sem a németből való származtatásnak – ezt még a magyar *Polgár* személynévek és helynevek is igazolják -, sem annak hogy *r-l* elhasonulásról lenne szó. Ami a jelentést illeti, a *bolgár* nép ugyanúgy a maghoz tartozik, mint a személyt jelölő *polgár* szó.

¹⁹ Ld. még a földrajzi nevekben.

A magyarokra vonatkozó további nevek is hasonló elv alapján születtek azzal a különbséggel, hogy más irányú hangfejlődés eredményei. Pl.: **hungar**: *hunga*: szótő + *-r*: képző; *szavárd*: *szavá* + *-rd*²⁰: képző; **venger**: *venge*: szótő + *-r*: képző; **ungar**: *unga*: szótő + *-r*: képző, **ogur**: *ogu*: szótő + *-r*: képző; ld. még: *baskír*, *bolgár*, *török*, *székely*.²¹ Néhánynak 'ember' jelentése is ismert. Mind a szótőveket, mind a képzőket egy egész nyelvi rendszer igazolja, amely rendszernek tagjai a magyaron kívül az uráli, az altáji, az indoeurópai nyelvcsaládba sorolt nyelvek, továbbá azok, amelyeket nem soroltak egyikbe sem, köztük a sumér is.

török: 'valamely török nyelvet beszélő ember, oszmán-török ember, a török nyelveket beszélő népek tagja, az oszmán-törökökkel kapcsolatos, rájuk vonatkozó, a török nyelvű népekkel kapcsolatos, rájuk vonatkozó'. Török eredetű. Vö.: türk, ujj. *türk*, a Kína szomszédságában, a 6-8. századig élt török nyelvű törzs és birodalom neve, oszm., k.kalp., nog. *türk*, üzb., alt., hakas, tuv. *türk*, tat. *török*, csuv. *těrk* (< tatár): a nagyrészt Kisázsiaiban élő, török nyelvű nép neve. A *türk* törzsnév alapjelentése 'erő'. A szó etimológiailag azonos azzal a népnévvel, amelyen a régi bizánci források a honfoglalás körüli idők magyarságát emlegetik. Ezt a nevet azonban a magyarság magára sohasem használta, s így nincs is szótörténeti kapcsolatban nyelvünk *török* népnévvel. ... (TESz)

A *török* elnevezés is igen régi lehet, ugyanolyan elv szerint teremtették, mint a *magyar*, *venger*, *hungár*, *ungár*, *ugor*, *baskír* és a *bolgár* nevet. Szerkezeti felépítése *tő*: szótő + *-rök*: képző. A szótő 'mag, fej' jelentése ma ismert a magyar *tök* szóban, de összetartozik a *tő*, *tőke*, *tőnk*, *tönkő* szavak 'gyök' (*gyöké*) jelentésével úgy, mint valaminek a kiinduló helye. Ez utóbbiból *-r* képzővel lett a *gyökér* is. Az *-r* képzőnek több alakváltozata - amelyek a fejlődés különböző állomásait őrzik - is megmaradt, közéjük tartozik a *türk* (*tü* + *-rk*), *turán* (*tu* + *rán*) is. Bár a *török* szó alapjelentésével etimológiailag összefügg az 'erő' jelentés, a népnévnek azonban nem ez szolgált alapul. Tehát a *tő* szótő a *tök* 'mag, fej, tojás, here' jelentésű szótővel tartozik össze, és annak a *-rök* 'valamihez tartozó, valamivel ellátott' jelentésű képzős alakja. A fentiekből az is következik, hogy a magyar ugyanazon kultúrájú nép része, mint ahova a *baskír*, *bolgár* és a *török*, valamint a nagy hírű turáni nép tartozott, továbbá azok a *székelyek*, akik hun-magyaroknak tartják magukat.²²

székely *széke*: szótő ld magy. *szik* 'tojás szíjja, csirája' + *-ly*: képző.

2.1.3. Egyéb közsók, amelyek hasonló elv alapján születtek:

Számos olyan közsó található a magyarban és más nyelvekben is, amely nem címnév, nem népnév, ugyanakkor hasonló elv alapján születtek, mint a k.tat. *bašči* címnév. Csupán néhány közülük a magyarból, pl.: *bangita*, *bodza*, *bojt*, *boglár*, *boglya*, *bognár*, *bucsér*, *bocskor*, *mogyoró*, *férfi*, *férj*, *ember*, *erő*, *magas*, *tökély* stb.

bangita 'a bodzafélékhez tartozó fás növény, amelynek fehér virágai bogernyőben állanak'. Bizonytalan eredetű. Talán származékszó: az ismeretlen eredetű *banga* 'bogyó' kicsinyítőképzős alakja...Eszerint a *bangita* először a növény jellegzetes, piros színű bogyótermését jelölhette....(TESz)

A TESz álláspontja részben igazolható. A szó *bangi* 'bogyó' + *-ta*: valamivel való ellátottság' jelentésű képző. A *bangita* értelmezése *bogyós* lehet.

bodza Alakváltozatai: *boza*, *bozza*, *borsa*, *bódza*, *borza*, *bozda*, *borzag*, *borzang*, *botcza*, *barza*, *bojza*, *borzeg*, *borzing*, *bazza*, *bocca*, *bójza*, *bojzik*, *bojzing*, *borzáng*, *borzég*...Szláv eredetű. vö.:...mac. *boze*, szln. *bâzje*, *bejze* 'bodza'...(TESz)

Téves magyarázat. A szó helyes tagolására az alakváltozatok egyértelműen utalnak: *bod* + *za*, ahol a *bod* 'bogyó', a *-za*: 'valamivel való ellátottság' jelentésű képző. Ugyanaz, mint a *bangita*. Hangtanilag a *-z*, mint a képző kezdő mássalhangzója a *-t* fejleménye ugyanúgy, mint az *-r* (*-t* > *-d* > 1. *-z* 2. *-r* 3. *-l*) illetőleg a *-cs*, az *-s* és az *-sz* (*-t* > 1. *-J* > *-s* 2. *-t'* > *-č* > *-š*).

bojt, *bolt* 'csomó, bog, rojt (növény részeként, ember, állat szőrzeteként, szőrcsomójaként)', oltó ág, hajtás, fiatal vessző, növényi csemete, fenyőcsoport, fiatal fenyő, fenyőág' ...Ismeretlen eredetű. (TESz)

²⁰ A szótő (*szavá*) azonos a *szavir* (*szavi* + *-r*) és a *szabir* (*szabi* + *-r*) változatok tövével. Ami a képzőket illeti, tisztázásra szorul a *szavárd* *-rd* és a *szabir*, *szavir* *-r* viszonya. A földrajzi névi kutatásaim fényében az *-r* tartozik össze és a *-d* újabb képző, amely egy teljesebb forma kezdő mássalhangzója.

²¹ Részletesen külön kiadványban számolok be a népnevekről. (vö.: CZEGLÉDI 2004)

²² Vö.: CZEGLÉDI 2004.

A *bojt*, *bol*²³ páros szótöve *boj*, *bol* több szempontból is vizsgálatra érdemes. Az egyik szerint azért, mert a *bol* *-l*-je van meg pl. a *bolgár* népnévben, a magy. *felség*, *főlség* szavakban. A *-j*-ről el kell dönten, hogy eredeti *-k*-fejleménye *-γ*-réshangon keresztül, vagy eredeti *-t*-fejleménye *-ō*-réshangon keresztül. Ez azért is fontos, mert így tudhatjuk meg, hogyan van köze a *fej* szóhoz.

boglár '1. Díszruhán, fővegen, övön stb. ékköves vagy arany- és ezüst fonallal átszőtt, és ötvösmunkával díszített gomb, csat vagy más ékítmény, ékszer, 2 Gömbformát alkotó virágzat...' (MÉK)

boglya '1. Szálas takarmányféléből (vagy aprított fából) rakott kupola alakú rakás. **boglya kemence** 'kúp alakú kemence' (MÉK)

buksi 'nagy (fej), lebukó (vizi állat)...'. Valószínűleg magyar nyelvi fejlemény, de ezen belül vitatott eredetű....(TESz)

A *buksi* (*buk* + *-si*: képző) töve 'fej' jelentésű.

bognár '1. kerékgyártó, 2. nagyobb gazdaságban kisebb faipari munkákat végző mesteremben, **bognárkés** 'Keményfa faragásához való görbe pengéjű kés' (MÉK)

A *boglár* (*bog* + *-lár*), *boglya* (*bog* + *-ly*), *bognár* (*bog* + *-nár*) szavak töve *bog*, a képzők pedig egyszerűek ill. összetettek.

bocskor: 'egyetlen darab bőrből készült kezdetleges lábbeli, baromfi lába bőre, öreg asszony, ember, állat lábára vagy lábbelire tapadt sárkolonc, lepényféle, eketalp. Ismeretlen eredetű. Megfelelője egyes, a magyarral szomszédos szláv nyelvekben is megvan, vö.: cseh *bačkora*, szlk. *bačkor*, ukr. *bočkori* (többes szám) 'bocskor', ezek a magyarból való átvételek....(TESz)

A szó jelentése akkor válik világossá, ha megismerjük őseink gondolkodásmódját. Ehhez pedig segítségünkre vannak a víznevek. A *bocskor* hasonlít az egy pontból kiinduló elágazáshoz, hasonlít a folyómederhez. Az ember úgy jár a bocskorban, mint a víz a mederben. Nagyon ősi, kezdetleges lábbeli a *bocskor* (*bocsko* + *-r*), amelynek a töve (*bocsko*) közelebből összetartozik a *baskír* név *baski* tövével.²⁴

bucsikázik, **bucskázik** 'fején keresztülesik, bukfencezik, fejen átfordul' (ÚMT)

A népmeséinkben gyakran előforduló szó, amelynek a töve *bucsika*-, *bucská*- összetartozik a *bocskor* szó tövével.

mogyoró *magyaru*, *manyaru*, *monyaru* 'egyfajta csonthéjas gyümölcs'...Származékszó: a ...*mony* 'tojás' főnévből keletkezett kicsinyítő képzőbokkal. A viszonylag kései *ny* > *gy* fejlődésre vö.: ...menyek, megyek...(TESz)

A *mogyoró* (*mogyo* + *-ró*) töve a *mogyo* közelről összefügg a *magyar* (*magya* + *-r*) népnév *magya* tövével. A *monyó* változat pedig egybeesik a *mony* 'tojás' szóval. Amint a *mogyoró*, ugyanúgy az *ember*, a *magyar* is *maghoz* tartozó, *magból* lett. Nincs szükség kicsinyítőképző bokra. A *-ró*, *-rau* stb. *-r* kezdetű képzőváltozatok, amelyeknek a jelentése 'valamivel való ellátottság, valamihez tartozó', ismert más nyelvekben is, így a törökségben, mongolban, mandzsuban, de a sumérban is.

²³ Vö.: magy. *bujtás*, *oltás*.

²⁴ A folyónév és lábbeli nevének a kapcsolata nem egyedi eset, ld. még ko. *köm* 'cipő', és a földrajzi nevek:

Köm f. TSK.50.: *Köm* or. *Kom*, az or. Voktym jobboldali mellékfolyója, hossza 55 km. < ko. *Köm* < *Kem* ← tuv. *kem*, *xem* 'folyó', or. *Kom* ← ko. *Köm*.

Kem f. TSK.50.: or. *Kem*, az or. Jenisej egyik baloldali mellékfolyója. < or. *Kem* ← nem or. *Kem* ← tuv. *kem*, *xem* 'folyó'.

Kem f. TSK.50.: or. *Kem* or. *Jenisej*, a tuvaik, hakasok így hívják az or. Jenisej folyót. < or. *Kem* ← nem or. *Kem* ← tuv. *kem*, *xem* 'folyó'. Hangtani szempontból azért is figyelemre méltó adatok, mert köze van a magyar *ő*-ző nyelvjáráshoz. A nyelvi kapcsolatok szempontjából pedig azért is, mert a hakasz és a tuvai az altáji, a komi pedig a finnugor nyelvcsaládba tartozó nyelv a jelen elfogadott álláspont szerint. Ezeknek a népnévi kapcsolata másik dolgozat témája.

férfi: *férfiu, ferj-fi, főrfi, fúr-fiú* 'hímnemű felnőtt ember, férj, fiúgyermek, ember'....Összetett szó, előtagja a *férj*, utótagja a *fiú*, *fi* szó.(TESz)

férj: 'férfi házastárs, feleség'....Összetett szó, előtagja a *fiú*, *fi*, utótagja, az önállóan már nem élő **er(j)* ősi örökség a finnugor korból, vö.: cser. ...*e-ryé*..., 'valakinek a fia, fiú', finn *yrkã* 'legény, kérő', *yrkõ* 'férfi'. A megfelelők alapján az utótag alapnyelvi megfelelőjében finnugor szöbelseji **rk* mássalhangzó kapcsolat tehető fel. Bár a cseremiszből is található a magyar *férj*-hez hasonló összetett szó (vö.: ... *pū e-ryé* 'férfi' (felnőtt vagy fiúgyermek), az összetétel finnugor kori alakulása nem valószínű, hasonló indítékon (nyomósítás, variálás) alapuló és azonos szerkesztésmódot alkalmazó, de a két nyelv önálló élete során külön-külön létrejött alakulatok ezek. Az alkotóelemek korán elhomályosultak, különösen, mivel az utótag önálló alkalmazásban elavult. A szóvégi *j* többféleképpen magyarázható: vagy a fgr **rk* hangkapcsolat **k* (> ősm. **γ*) elemének folytatása, vagy kicsinyítő képző. Az eredeti jelentés 'férfi' lehetett. A szűkebb férfi házastárs ... jelentés létrejöttével egy másik irányban való jelentésszűkülés lehetősége járt, így alakulhatott ki az általánosabb 'házastárs' majd ismét alkalmi jelentésszűküléssel a ... 'feleség'.....(TESz)

fiú: 'közvetlen férfiutód, utód (férfi vagy nő), állat kicsinye, fiatal, valamely terület szülötte, nemtől független megszólításként, kisebb méretű (változata valamely tárgynak), fiók, rekesz, hímnemű gyermek, fiatal férfi, fattyúhajtás'. Ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. ...*pū* 'valakinek a fia, fiú', osztj. ...*pʰx* 'ua.', zürj. ...*pi* 'ua.', votj. ...*pi* 'gyermek, fiú, legény, férfi'...cser. ...*pū*-, ... *pū e-ryé* 'férfi (felnőtt vagy fiú)', ... mdE. *pijo, bujo* 'unoka', finn *poika* 'valakinek a fia, fiú, ifjú', észt *poeg* 'valakinek a fia, állat kölyke'. A vogul a permi és a cseremiszből szó magánhangzója a szóban eredetileg megvolt *j* hatására palatalizálódott. A mordvin szó kicsinyítő képzős forma. A magyar szó *-i*-je veláris **i* hangra mehet vissza.(TESz)

ember: 'valószínűleg összetett szó. Elemei valószínűleg nyelvünk ősi örökségéből valók: az *em-* 'nő, nőtény', előtag azonos lehet a N. *eme, emse* 'nőtény, anyadisznó' szavak alapszavával (l.d. *emse*), a *-ber* utótag talán az eredetileg 'férfi' jelentésű *férj* szó változata. Az összetétel szerkezete arra mutat, hogy nem sokkal az obi-ugor rokon népektől való elválás után alakulhatott ki. (TESz)

A *férfi, férj, fiú* szavakat együttesen kell számba venni. Az igazolható, hogy a *férfi* (*fér + fi*) összetétel, s az előtag a *fér* a *férj* szóval, az utótag a *fiú* szóval tartozik össze. A *fiú* pedig a *fő, fej* szóhoz a 'férfiság' (vö.: *biga*: férfi nemi szerv neve) jelentésszálon kapcsolódik.

A *férj* szó magyarázata több oldalról is téves, nem igazolható. Nem véletlen, hogy két ellentétesnek tűnő jelentése ismert: a férfi házastárs és a feleség. Ma a 'feleség' a női házastárs 'jelentésben ismert és általános. A férj azonban az ősi gondolkodás szerint, mint az egy pontból kiinduló vagy egy pontba összefutó ill. egy ponthoz tartozó két vonal egyik és másik szára, ága, oldala eredendően nem különbözik nemi szempontból. Ilyen logika alapján a pár hím tagja az egyik házastárs, a nő tagja pedig a másik. Ebben a tekintetben a *férj* szó az *ember* szóval tartozik össze. Ugyanakkor a *férj* szó önállósult is, elkötelezte magát a hím házastárs elnevezése mellett, ezért annak a neve *férj*, sőt *ember, úr* is. Vö.: magy. *férjem, emberem, uram*, mint szinonimák.

A *fi, fiú* pedig lehet hajtás, utód is, ily módon a *fiú-* és a lányutód megnevezésére egyaránt használják. Nem lehet a *férj* összetett, csak képzett szó. A cser. *e-ryé*..., finn *yrkã, yrkõ* pedig nem az utótag, hanem magával a *férj* szóval tartozik össze, amelynek a szóvégi *-j* hangja nem kicsinyítő képző, hanem az *-rj* (< *-rk* < *-rVrk*) 'valamivel való ellátottság' képző része, (vö.: *fé*: szótő + *-rj*: képző)

Az *ember* szó etimológiájának írója alapvetően ott hibázott, hogy nem ismeri azt a gondolkodási módot, rendszert, amely alapján születtek az első és a további szavaink. Az *ember* nem lehet összetett szó, csak képzett: *embe + -r*. A szótő (*embe*) - a *mag* szavunkkal tartozik össze -, amelyhez *-r* 'valamivel való ellátottság'-ot jelölő képző járult. Az *em*, mint 'nő, nőtény'jelentésű szó az *anya* szóval és az *embe-* tövel továbbá a *mag* szóval tartozik össze. Ez a rokonság igazolható hangtanilag, jelentésánál egyaránt. Az *anya* azonos azzal a *mag* szóval, kiinduló ponttal, ahonnan kijön az élet, kijönnek az utódok, azaz születnek. Az *anya* tehát ugyanúgy a teremtés helye, mint a *mag*. Azt a feltevést, mely szerint az *ember* szóban a *ber* elem lenne az utótag, semmilyen rendszer nem igazolja. A belőle levont következtetés pedig, melynek értelmében az „obi-ugor rokon népektől való elválás után alakult ki az *ember* összetétel”, többszörös tévedésen alapuló következtetés, amely csak hamis lehet.

erő: 'valamely hatás előidézésére alkalmas ok, képesség, erény, jóra valósság, hatalom, erőszak, hadsereg, haderő, tehetség, vagyon'...Ötörök eredetű, vö.: ujj. *ärk*, ...CC. *ärk* 'erő, hatalom', tat. *iräk*, krig. *erk* 'kény, akarat, szabadság'. A csuv. *iräk* 'ua.' a tatárból való. Vö.: még mong. *erke*, kalm. *erke* 'hatalom, erő, akarat'.....(TESz)

Eredendően a magban feszülő energiával tartozik össze.

magas: 'valaminek teteje, csúcsa, felfelé nyúló, fent lévő, nagyra becsült, emelkedett, nagy rezgésszáma hang, elől képzett (magánhangzó), nagy (haszon, fizetés)'...Bizonytalan eredetű. Talán származékszó: a *mag* főnévből keletkeztetett *-s* melléknévképzővel.(TESz)

Valójában a *mag* főnév *mag* alakjából keletkezett –s melléknévképzővel.

tökély ld. tökéel.

tökél 'megtesz, végrehajt, megerősít, teljessé, egésszé, éppé tesz, egészségessé tesz, meggyógyít, (idő) betelik, elmúlik, elhatároz, készítet, buzdít'....**tökély** 'erény, teljesség, tökéletesség, valaminek kifejezője, jellegzetes képviselője'. A szócsalád tagjai származékszavak, de alapszavuk, valamint képzésmódjuk nincs teljesen tisztázva.....(TESz)

A szótó *töké-* képzett formái rokonok a *teljes*, *tele* szavakkal, melyek az eredeti komplex jelentés számos alkotó elemét megőrizték.

A közsók egy része a funkciója, másik része hovatartozása, harmadik része alakja stb. révén kötődik a másikkhoz. A jelentésbeli összekötő szál mellett a hangtani és az alaktani összetartozás is igazolható nemcsak a magyar nyelven belül, hanem a nyelvek között is.²⁵

Altáji nyelvek:

A kazáni tatár *baščı*˘ nyelvi párhuzamai - mint méltóságnév, népnév és egyéb közsók - bőséggel adatolhatók az altáji nyelvekből is, pl.:

Csuvas:

pušlax²⁶ 'fő, feje valaminek, főszemély, vezető, előjáró, főnök, parancsnok, vezér', ujj. *bašlik*, csag. *bašlyk* 'főnök, parancsnok, vezér', a nép, törzs feje', üzb. *bošlik* 'vezető, parancsnok, vezér', k.kalp. *baslik*, kazah *bastyk* 'vezető, előjáró, főnök, parancsnok, vezér', tuv. *baštakčy* 'főnök, parancsnok, vezér'. (JEGOROV 1964)

Az adatok mind a szótó, mind a képzők tekintetében hasznosak. A szótó változatok: csuv. *puš*, ujj., csag., tuv. *baš*, üzb. *boš*, k.kalp., kazah *bas*, a képzők: csuv. *-lax* (< *-lyx* < *-lyk*), ujj., üzb., k.kalp. *-lik*, csag. *-lyk*, kazah *-tyk* (< *-tak*), tuv. *-tak*.²⁷ A tuv. *baštakčy* ugyanazon eredetű halmazott képzőket tartalmazza más változatokban, mint a kazáni tatár *bašli*˘ *kli*˘ *k*.

A török adatok azért is érdekesek, mert tartalmazzák a képzők eredetibb változatát, a *-tak* formát (vö.: tuv. *baš* + *-tak* + *-čli*), továbbá ennek fejleményeit (vö.: *-tak* > *-tyk* < *-čyk* < *-lyk* < *-lyx* < *-lax*).

turā 'isten', jeny. *teŋri*, KB. *taŋri* 'ég', azerb. *tori* 'isten, ég', csag. *tengra*, ujj...*tāŋri*, ...*taŋri*, kirk. *teŋri* 'isten', k.kalp. *tangri*, oszm. *tanry*, jak. *tangara*, bask. *tānre* 'isten, ég', ...burj.-mong. *tengeri*, kalm. *tenger* 'ég', sumér *dingir* 'ég', ... (JEGOROV 1964)

Lényeges, hogy a csuvas *turā* török és mongol nyelvi megfelelőiben az eredeti szókezdő *t*- szerepel, a sumérban a *t*- zöngés fejleménye a *d*- van meg, míg a magyarban ez a szókezdő eltűnt: *t* > **ṭ* > 1. *d*-, 2. *w*- > *V*- > 0- (zero). A szótövek korábbi teljesebb és későbbi fejlett változatai egyaránt előfordulnak: csuv. *tu* (vö.: *tu* + *-rā*), azerb. *to* (vö.: *to* + *-ri*), oszm. *tan* (vö.: *tan* + *-ry*), bask. *tān* (vö.: *tān* + *-re*), jeny. *teŋ* (vö.: *teŋ* + *-ri*), KB. *taŋ* (vö.: *taŋ* + *-ri*), ujj. *tāŋ* (vö.: *tāŋ* + *-ri*), *taŋ* (vö.: *taŋ* + *-ri*), kirk. *teŋ* (vö.: *teŋ* + *-ri*), csag. *teng* (vö.: *teng* + *-ra*), k.kalp. *tang* (vö.: *tang* + *-ri*), jak. *tanga* (*tanga* + *-ra*), burj.-mong. *tenge* (*tenge* + *-ri*), kalm. *tenge* (*tenge* + *-ri*), sumér *dingi* (vö.: *dingi* + *-ri*). Valamennyi adat *r*- kezdetű képzőt tartalmaz ugyanúgy, mint a magyar *úr* (vö.: *ú* + *-r*) szó, ahol a szótó nagyobb változásokon ment keresztül: *tVngV* > *ṭVngV* > *wVnyV* > *VyV* > *VwV* > *VVV* > *VV* > *ú*.

A magy. *úr*,²⁸ csuv. *turā* és altáji nyelvi megfelelőik valamint a sumér *dingir* alakváltozatai egyrészt széleskörű nyelvi kapcsolatokra utalnak, másrészt arra, hogy térben és időben betérítik egész Euráziát, időben pedig visszavezetnek a mezopotámiai kultúra 5-6 ezer évvel ezelőtti korába is.

²⁵ Az uráli, az altáji és az indoeurópai nyelvekhez sorolt nyelvek adatait jelen dolgozat keretei között nem csoportosítva (méltóságnév, népnév, egyéb köznév) mutatom be.

²⁶ A hangjelölések használatát ld. CZEGLÉDI 2006.

²⁷ A tuvai több tekintetben is gyakran őriz régebbi formát. Ez esetben a szókezdő *t*- ősi, eredeti mássalhangzó lehet, az *a*- pedig illabiális változatában az *-y*-veláris illabiális előzménye.

²⁸ Vö.: *Úr* 'ókori sumer város az Eufrátesz jobb partján. Vö.: lat. *Úr* Chaldaeorum 'a káldeusok *Úr* városa, akkád *Uri*. Végső forrása a sumer *Urim*, amelynek a 'fény vidéke, Napkelet' jelentést tulajdonítanak (KISS 1980). Ez a magyarázat felülvizsgálatra, kiegészítésre szorul. Az *Úr* városnév közös eredetű a magy. *úr* méltóságnévvvel.

püsëv 'test, külsőség' (< pü + -sëv), **püsi** (< pü + -si), **püsän** (< pü + -sän), **püsëp** (< pü + -sëp), **püsi** (< pü + ši) (Ašm.)

turi, tävri < *tagri* 'felső kiemelkedő helyen található', *turi kas* 'a falu felső része'. (JEGOROV 1964)

A szó töve összetartozik számos ismert szóval: csuv. a *tu, täv* 'hegy, halom, kiemelkedés', ÓT., ujj., hak. *tag*, azerb. *dag*, türkm. tuv. *dag*, üzb. *dok*, kirk. *too* (dial *tov*), kumük, karaim *tav*, ojr. *tuu*, kazah, k.kalp., karacs., tat., bask. *tau* 'hegy, vö.: mong. *tabagan, dabaa* 'hegy'....(JEGOROV 1964), ang. *top* 'felső, fent lévő, valaminek a teteje stb.', magy. *domb*, s a földrajzi nevekből ismert *dág*,²⁹ *ság*.

vir 'felső' ...ÓT. *ör* 'emelkedni', kirk. *ör*, k.kalp. *ör'*, tat., balk. *üre*, ÓT., ... tuv. *örü*, alt., ojr., jak. *örö*, hakasz *ööre* 'fent, felső', oszm., kazah *ör*, ujj. *öre, ör*, tat., bask. *ür* 'kiemelkedő hely, magaslat, halom, kirk. *örü* 'felfelé mozogni, törekedni',... mong. *ödö, öödöö* 'fent'. (JEGOROV 1964)

vir 'köles', ÓT. *öjür* 'köles, tat. *öjre*, tomszki tat. *üre* 'kása', ... ojr. *üre* 'kása...', mong. *ür* 'mag, szem, termés'. (JEGOROV 1964)

măjraka 'szarv', ujj. *müngüs*, üzb. *muguz*, kirk. *müjüz*, kazah, k.kalp., nog. *üjiz*, alt., hakasz, sor *müüs*, tuvai *myjys*, jak. *muos*, bask. *mögöz*, tat. *mögez* 'szarv',....(JEGOROV 1964)

A fenti csuvas szavak hangtani felépítése érthető a földrajzi nevek hangtana (CZEGLÉDI 2006) fényében. Szerkezeti felépítésük: szótő + képző, ahol a szótövek jelentéstartalmukban is összetartoznak, a képzők pedig funkciójukban is.

Baskír:

jugargy 'felső, uralkodó, idősebb, legmagasabb' (BRS)

jugary³⁰ 'magas (fokozat szerint), magasabb, fent' (BRS)

A *jugary* < *juga*: szótő + *-ry* 'valamivel való ellátottság, valahova tartozó, valami mellett lévő' képző, a *jugargy* pedig feltehetően < *juga*: szótő + *-r*: képző + *-gy*: 'valahonnan való, származó' képző.

olo 'nagy, éltés, öreg' (BRS)

A szó (*o* + *-lo*) a csuvas *pysăk* (*py* + *-săk*) 'ua.' rokona.

A baskír adatok is egy igen hatalmas szócsalád tagjai, ahol külön összetartoznak a szótövek és külön a képzők.

Mongol:

tergüün, 'fő, feje valaminek, főszemély, vezető', *tergüülegč* 'a kormány feje, főnöke', *darga* 'előljáró, főnök', *erxlegč* 'vezető, előljáró, főnök' C. DAMDINSÜREN-A:LUVSANDEDEV 1982)

darga 'főnök, vezető, igazgató, elnök' (KARA 1998)

erxlegč 'vezető, irányító (intézményben)' (*erkelegči*) (KARA 1998)

A mongol adatok a szókezdő mássalhangzót illetően egyrészt megőrizték az eredeti *t*- szókezdőt, másrészt ismerik annak a zöngés fejleményét a *d*-t, harmadrészt használják a szókezdő mássalhangzó nélküli formát is. Néhány közülük halmozott képzőt tartalmaz: *tergüün*, *tergüülegči*, *erxlegči*. Ez utóbbi kettő ismeri ugyanazt a *-či* képzőformát, amelyet a kazáni tatár használ a *bašči* szóban.

tenger 'isten'³¹ (KARA 1998)

²⁹ Vö.: *Dág* 'település neve', *Ság* 'hegy neve'.

³⁰ A szó töve rokon az orosz *jug* 'dél' szóval'.

burxan 'isten' (KARA 1998)

A *burxan* szót a *buddha* szóval kapcsolják össze. Jelen szempontból lényeges, hogy a *bur*³² szótó összetartozik a csuvas *turā* és társaival.

deed 'felső' (*degedü*) (KARA 1998)

deedes 'ősök, elődök, az égiek, az előkelők, a nagyok, a vezető személyiségek' (*degedüs*) (KARA 1998)

deedex 'felső, fenti' (*degedüki*) (KARA 1998)

tögrög³³ 'kerek, kör'. (KARA 1998)

A *tögrög* < *tög*: szótó + *rög* 'valamivel való ellátottság, valahova tartozó, valami mellett lévő' képző.

tugrik 'pénzegység' (*tögerig*) (KARA 1998)

A 'kerek, kör' jelentéssel kapcsolatos: *tug*: szótó + *-rik*: képző.

tögös 'teljes, tökéletes' (KARA 1998)

A *tögös* (< *tögö*: szótó + *-s*: képző) összetartozik a magyar *tökély* és az *egész* szavakkal, sőt ugyanilyen jelentésű a magyarban ma divatos *dögös* 'nagyon jó, csinos, tökéletes' szó, amely nincs meg a TESz-ben. A szó tövével (*dögö* + *-s*) összetartozó *dög* (ld. még *tök*, *tökéletes*) címszónál említik, azonban erre a jelentésre nem térnek ki érdemben.

van 'kn'az, király, uralkodó' (C. DAMDINSÜREN-A:LUVSANDENDEV 1982)

vang 'király, fejedelem', ld. *vang* (mandzsu-kínai fejedelmi méltóság') *wang* < kín. (KARA 1998)

A fenti mongolban ismert méltóságnevek és egyéb közszők hangtanilag olyan változatok, amelyek tartalmazzák az eredeti hangot, ugyanakkor a hangváltozási folyamatok több állomását. A *tenger* (< *tenge* + *-r*) mint legfőbb méltóságnév több szempontból is érdekes. A szótó (*tenge*) egyik fejleménye a *vang* ill. *van* (vö.: *tenge* > δVng > $wVng$ > $vVng$ > vVn). A képző (*-r*) eredetibb változatát tartalmazzák: *deedex* < *dee* + *-dex* (vö.: *degedüki* < *dege* + *-dükü*), *deedes* < *dee* + *-de* + *-s*: többes szám jele) (*degedüs* < *dege* + *-dū* + *-s*), *deed* < *dee* + *-d* (*degedü* < *dege* + *-dū*). A *dex* (*dükü*), *dū*, *-d* képzőváltozatok kezdő mássalhangzója a földrajzi névi kutatásaim fényében *-t* fejleménye ugyanúgy, mint az *-r* és az *-l*: *-t* > *-δ* > 1. *-d*, 2. *-r*, 3. *-l*. A *-č* a zöngétlen *-t*-ből más irányú változás során keletkezett: *-t* > *-t'* > *-č*, s ismét más az *-s*: < *-J* < *-t*.

A *van*, *vang* összetartoznak, ugyanakkor eldöntendő, hogy a magyar *vajda* szónak a *vaj* tövével és a magyar *fej* szóval kapcsolhatók össze, vagy már nem pusztán szótó, hanem képzős forma mindkettő.

Uráli nyelvek:

Finn:

päälikkō 'főnök, fővezér' (SZINNYEI 1884)

³¹ Ld. a csuvas *turā* szónál.

³² A *bur* szótó is képzett: *bu* + *-r*: képző, amelynek a *bu* töve összetartozik a magyar *fő* szóval és társaival, ill. a *pagoda* (*pago* + *-da*) tövével. Nem véletlen a *pagoda* széleskörű nyelvi elterjedése és a jelentésköre. Vö.: magy. *pagoda* 'toronyszerű jellegzetes alakú buddhista templom, (indiai, kínai stb.) bálványszobor, ennek utánzata, biccentő fejű szoborcsoport (rokokó dísz tárgyként), egyfajta kerti díszházikó, pavilon. Nemzetközi szó, vö.: ang. *pagoda*, *pagod*, ném. *Pagode*, fr. *pagode*, ol. *pagoda*, or. *pagoda* 'pagoda (mint templom, mint bálványszobor)', végső forrása valószínűleg a szanszkrit *bhagavatī* 'a fenséges (istennő)' (tkp. 'istenadta'), mely föltehetően a szanszkrit *bhagadī* 'ua.', majd a dravida *pagōdī* 'ua.' közvetítésével átkerült a portugálba, vö.: port. *pagode* 'pagoda'. A portugálból jutott tovább a többi európai nyelvbe. ... (TESz) Szempontunkból lényeges, hogy a *pagoda* a komi *mokota* 'kúpalakú sátor' rokona. Mindkét szónak a szótöve ugyanaz a *fej* ill. *mag* szó, amely fent, a csúcson van.

³³ Vö.: magy. *teker* 'csavar, forgat'.

A szó tagolása: *pää* 'fej' szótő + *-lli*: képző + *-kkö*: gyűjtőnévképző.

suure, suuri 'nagy' (SZINNYEI 1884) Vö.: *suu*: szótő³⁴ + *-re*: képző. Ez utóbbi címnévi használatáról a finnben nincs tudomásom, de a szó közelebből összetartozik az ang. *sir* 'úr' szóval.

Komi:

vevt, volt 'tető, fedő', udm. *völdet* 'mennyezet', mari *väl*: *βél-βäl* 'felső', man. *äl-, al-* 'fent, felső' (V.I.LYTKIN-E.S.GULJAJEV 1999)

A komi *vev* + *-t*, *vol* + *-t*, udm. *völ* + *-det*, mari *väl*: *βél-βäl*, man. *äl-, al-* szótővének a végső mássalhangzója egyrészt megegyezik (*-l*), másrészt különbözik (ld. *-v*). Ennek az a magyarázata, hogy bár közös az előd, de más irányú változások eredményei: *-l* < *-ō*, *-v* < *-w* < *-ō*.

mokota 'kúpalakú sátor felső része' (V.I.LYTKIN-E.S.GULJAJEV 1999)

A képző (*moko* + *-ta*) megegyezik a magyar *bangita* (*bangi* + *-ta*) képzőjével, amelynek kezdő mássalhangzója eredeti.

megyr 'ív,³⁵ hajlított járom'. (V.I.LYTKIN-E.S.GULJAJEV 1999) Vö.: *megy* + *-r*.

mykyr 'görbeség', udm. *mykyres* 'hajlott hátú, meggörnyedt', mari *mugyr* 'púp', *mygyr* 'púp', (V.I.LYTKIN-E.S.GULJAJEV 1999) Vö.: *myky* + *-r*.

mora 'szarvas szarva' (V.I.LYTKIN-E.S.GULJAJEV 1999) Vö.: *mo* + *-ra*.

mort 'ember', udm. *murt* 'ember', moksa *mirde* 'ember', újperzsa mard *märt* 'férfi' (V.I.LYTKIN-E.S.GULJAJEV 1999)

vör 'erdő', finn *vuori* 'hegy' (V.I.LYTKIN-E.S.GULJAJEV 1999) Vö.: *vö* + *-r*.

vörk 'hordó' (V.I.LYTKIN-E.S.GULJAJEV 1999) Vö.: *vö* + *-rk*.

A fentiek hangtani, alaktani és jelentéstani szempontból egyaránt összetartoznak. Szótővük jelentésmagva közös, s a képzők is összefüggnek. Alaktani szempontból közös bennük, hogy képzett szavak. A szótő a 'fej' jelentésű szó (vö.: finn *pää* 'fej', *suu*,³⁶ komi *vev*, *vol*, *moko*, *megy*, *myky*, *mo*, udm. *myky*, mari *mugy*, *mygy*) valamilyen hangtanilag egymással összetartozó formája, amelyhez ugyanazon jelentésű 'valamivel való ellátottság, valamihez tartozó' jelentésű, közös gyökerű képző járult. A képzők *-t*, *-l*, *-r* kezdetűek. Vannak közöttük halmozott képzőt tartalmazó szavak, ahol vagy a képző ugyanazon ismételt, vagy változott formája szerepel másodikként. A fenti társadalmi címnevek, azaz méltóságnevek tehát úgy keletkeztek, hogy a 'fej, fő' jelentésű szó valamely nyelvi alakját 'valamivel való ellátottság, valamihez tartozó stb.' jelentésű képzővel látták el. Ezt a képzőt olykor megismételték, vagy annak egy másik alakváltozatát újra odatették. Az így alkotott címet megkapta a legfőbb uralkodó – az isten –, a nép vezetője – a király, császár, cár stb. – majd a kisebb vezetők is, mint valamely csoportnak, területnek a feje, irányítója.

Indoeurópai:

Angol: (ld. ORSZÁGH 1981)

sir 'úr'. Vö.: *si* + *-r*.

A magyar *úr* megfelelője, hangtanilag a szókezdője tekintetében a finn *suure* szóval egyezik. Mindkettőben az eredeti *t*-szókezdő réshangúsodásának az egyik eredménye őrződött meg: *t* > *J* > *s*.

boss 'főnök, vezető' szó feltehetően *bos*: szótő + *-s*: képző elemekre tagolható, amelynek a töve a *bos* lehet.

³⁴ Vö.: finn *soukka* 'kétágú vagy villaalakú eke' (SZINNYEI 1881)

³⁵ Ld.: *ív* 'az, ami elhajlik, eltér, elágazással bíró'.

³⁶ Összetartozik a magyar *szeg* szóval.

main 'fő, nagy'. Vö.: *mai*: szótő + *-n*: képző. Közelebből összetartozik a lat. *magna* (*mag* + *-na*) és a csuv. *mă, mǎnă* 'ua.' szavakkal.

mainly 'főleg' Vö.: *main* 'fő, nagy' + *-ly*: képző. A *-ly* képző szorosan összefügg a török nyelvekből ismert azonos formájú és jelentésű képzővel, valamint a magyar *-leg* teljesebb változattal.

Orosz:

bojárin: 'főnemes, nagybirtokos'. Id. a magy. *bojár* szónál.

morda '1. pofa 2. vesszőből font varsa, vejsze' (HADROVICS-GÁLDI 1951)

Halmazott képzőt tartalmaz: *mor* (*mo* + *-r*) + *-da*: képző.

verx 'fent, felső', örm. *veru* 'magas' (SIS) Vö.: *ve* + *-rx*: képző.

A 'maghoz, a csúcshoz tartozó stb.' jelentésű egyéb közsók is e nagyobb jelentéscsoportba tartoznak.

2.1.4. Tanulságok:

A társadalmi címnevek, népnevek és egyéb közsók ugyanazon gondolkodásmód alapján születtek számos nyelvben, az összefüggés törvényszerű és igen régi keletű.

A népnevek – különös tekintettel a magyarokra vonatkozóakra – keletkezési ideje annál jóval korábbi, minthogy azokat a török, orosz vagy bármely ma ismert nyelv nyelvtana, így pl. hangtana felől közelítve magyarázható lenne. Komplex szempontú értelmezés lehetséges. Ez jelentéstani szempontból azt jelenti, hogy László Gyula azon gondolatai érvényesülnek, amely szerint a névnek mágius ereje van, a névadásnak történetileg kialakult hagyományai vannak. Mindezt igazolják a földrajzi névi kutatásaim. Hangtani és alaktani oldalról sincs ellentmondás, amennyiben a magyar ill. a magyarokra vonatkozó népneveket vizsgáljuk. A *magyar* név alaktanilag két elemből áll: *magya* + *-r*. Jelentéstanilag maghoz, monyhoz

tartozót jelent, azaz a többi nevünkhöz – *szkíta, hun, türk, turán, szabir, hungár, venger, székely, avar, ungar, ugor* stb. - hasonlóan forráshoz, fejhez, ághoz, szíkhöz, tökhöz tartozó, s ezzel megjelöltük az első lakóhelyet is. Az első és az azonos ill. hasonló nevű további lakóhelyek elkülönítése több szempontból is döntő jelentőségű. A névnek alapul szolgált szó mindig meghatározó, ezért a tévedés hamis őstörténeti következtetésekhez vezethet. A fenti elv szerint a név és a terület azonos. A lakóhely a forráshoz tartozó folyóág, folyó kanyarulat. A birtoklás kifejezése a névazonossággal történt. Hangtani oldalról vizsgálva a magyarnak több alakváltozata létezik nyelvi használatától és attól függően, hogy a szó változása, hangsorának a fejlődése folyamán mely lépcsőfok maradt fenn.

Minthogy a név marad, a hozzá tartozó népcsoport módosul, keveredik a sok ezer év folyamán, a magyar nevet vagy valamely alakváltozatát valaha viselő nép nem lehet teljesen azonos a mai magyarok népével, kultúrájukban azonban több vagy kevesebb szálon közös gyökérből táplálkoznak. Ezzel pedig a monogenezis elve érvényesülését látjuk igazoltnak.

Ma egy népnév adott alakváltozatánál mindig figyelembe kell venni a következőket: A név mely nép nyelvi használatából való. A név az adott nyelv jellemzőit viseli-e és mennyiben? Többnyelvű vagy egynyelvű környezetben használatos-e? Milyen szubsztrátum nyelvi jellemzők jöhetnek számításba az adott nyelvtérületen? A nevet máshol viseli-e még valamely nép? A kérdésre pedig, hogy mi lehet a magyarázata annak, hogy a szálak közös töre vezetnek, csak komplex lehet. A nyelvtudomány mellett a történettudomány és a többi, ma – helytelenül - segédtudományként számon tartott régészet, néprajz, népzene, genetika stb. együttesen adhatják meg az elfogadható választ.

2.2. Tulajdonnevek:

A tulajdonnevek közül elsősorban a földrajzi nevek és a személynevek köréből hozok példákat.

2.2.1. Földrajzi nevekben a Volga-Urál vidéken:³⁷

³⁷ E helyen a terjedelmi korlátokra tekintettel csupán jelzés értékkel mutatok be néhány példát.

Minthogy az eleink gondolkodásmódjának bizonyos fokú megismeréséhez a földrajzi nevek tanulmányozása során jutottam el, a fentiek igazolására néhány földrajzi névi példát mutatok be.

Az adatok többféleképpen csoportosíthatók. Az egyikbe tartoznak a *bašči* és párhuzamai, a másikba a szótő a *baš* párhuzamai, amelyeket nyelvhasználat szerint is megkülönböztethetünk külön a Volga-Urál vidéken és a Kárpát medencében. Végül kitérek a nyelvi eredetre is.

Baškort küle t. TB.32.: bask. *Baškort küle* or. *Baškirskoje* Miš., tó. < bask. *Baškort* ← 1. vö.: bask. *baškort*: népnév 2. *baškor* 'fejjel ellátott' + -t: 'valamivel való ellátottság, valamihez tartozó, valami mellett lévő' képző + *küle* ← bask. *kül* 'tó' + bask. -e: birtokos személyjel, or. *Baškirskoje* < *Baškir* ← **Baškyr* (*Bašky*³⁸ + -r): nem orosz eredetű szó + or. -sk-: vonatkozó melléknévképző + or. -oje.

A *baskir* névhez hasonlóan keletkezhetett. A rendszer nem támogatja azt a lehetőséget, hogy a tónévnek népnév szolgált volna alapul. Azt azonban maga a természeti környezet is igazolhatja, hogy a 'fejjel ellátott, vagyis forrástóra' kell gondolnunk.

Vangyrju f. TSK.14.: ko. *Vangyrju* or. *Vangyr*, az or. Kosju baloldali mellékfolyója, hossza 112 km. A folyó kezdete 1080 m. magasan van. 13 km. -re megkerüli a hegyhátat, és a völgy v formát vesz fel. Van *Vangerja* változata, jobboldalról a *Xarota* folyó ömlik bele. Vö.: nyeny. *xara* '(folyó) elágazás'. *Xarota* 'elágazással bíró'. A víznév obi-ugor eredetű, vö.: man. *vangyr*, hanti *vankyr* 'elágazó, ferde' + *ju* 'folyó, man. ja 'folyó' A *Vangyr* régebbi formája *Vangerja* 'elágazó folyó' A *Vangyr* folyó tekereg, élesen változtatgatja a folyását. < *Vangyrju* ko. *Vangyr* ← man. *vangyr* + *ju* ← ko. *ju* 'folyó'.

A mellékfolyó neve a *Vangyr* összetartozik a magyarok nevének *venger* változatával, de nem egymásból keletkeztek.

Pälxarläx f. Ašm.X.113.: csuv. *Pälxarläx*, patak, szakadék neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Pälxarläx* < *Pälxar* + -läx: képző.

Šeri **Pälxar** h. Ašm.XVII.165.: csuv. *Šeri Pälxar*, régi város neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Šeri Pälxar*.

A csuvas *Pälxar* közvetlen előzménye *Pulxar* volt.

Pulxär h. Ašm.IX.285.: csuv. *Pulxär* or. *Bolgary* Spas.u., falu neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Pulxär* < *Pulxar*, or. *Bolgary* (< *Bolga* + -ry: képző) ← nem or. *Polkary*.

A csuv. *Pulxär* redukált magánhangzó (-ä-) ejtésének az oka feltehetően az -a- hangsúlytalanul, igen röviden ejtett formája, és nem az -u- ill. -y- előzmény.

Pul'ar h. Ašm.IX.285.: csuv. *Pul'ar* or. *Bil'arsk*, város neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Pul'ar* < *Püler*, or. *Bil'arsk* < *Bil'ar* ← nem or. *Biler*, *Piler* + or. -sk-: vonatkozó melléknévképző. .

Pul'ar külli t. Ašm.IX.285.: csuv. *Pul'ar külli*, tó neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Pul'ar?* + *külli*.

-i.

Pul'arta v. Ašm.IX.265.: csuv. *Pul'arta*, kiremet neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Pul'arta*

A csuv. *Pul'ar* forma vándorlási útja a következő lehetett: csuv. *Pul'ar* ← or. *Bul'ar* ← csuv. *Püler*.

Püler h. Ašm.IX.285.: csuv. *Püler*, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Püler* < *Püle* + -r: képző.

³⁸ Vö.: magy. *Baski* csn. nincs meg Kázmérnál.

A fenti csuvas *Pǎl'ar, Pulxǎr, Pul'ar, Pǔler, Pul'ar*, or. *Bolgary, Bil'ar* változatok úgy tartoznak össze, hogy a közös előzménynek a különböző irányú fejleményei, amelyek az orosz és a nem orosz nyelvek közötti vándorlásuk eredményeképpen is módosultak. Alapvetően egy mély és egy magas magánhangzós tőhöz tartoznak. Mély magánhangzós: *Pǎl'ar, Pulxǎr* < *Pulxar* < *Pulkar* < *Polkar* < *Palkar*³⁹, magas magánhangzós: csuv. *Pǔler* < *Piler*. Előzményeikben –g- ill. –k- zárhang is lehetett: **Pilker*, **Bilger*.

E nevek közös gyökerűek a *bolgár* népnévvel és a magyar *polgár*⁴⁰ egy terület lakosa' közszóval, a magyar *Polgár* földrajzi névvel és családnévvel.

Volgar' h. Ašm.:-, NAP: or. *Volgar'* V., mezőgazdasági termelőszövetkezet, Ar.:-. < or. *Volgar'* < *Volga* + -r': képző.

A szó töve egybeesik a *Volga* folyónévvel. A szókezdő v- és a fenti p- ill. b- szókezdők előzménye közös volt: t- > 1. ḑ- > w- 1. v-, 2. b-, 2. J-> φ- > p-.

Māngeräü t. TB.110.: bask. *Māngeräü* or. *Manger'au* Kug., tó. < bask. *Māngeräü*

A magyarok *magyar* nevével tarozik össze úgy, hogy mindkettő azonos elv szerint keletkezett.

Kyuak Magaš f. TB.99.: bask. *Kyuak-Magaš* or. *Kuvak-Magaš* Belok., az or. lk jobboldali mellékfolyója. < bask. *Kyuak* + bask. *Magaš*.

Magaš jylgahy f. TB.102.: bask. *Magaš jylgahy* Bajm., az or. Sakmara jobboldali mellékfolyója (Ld.: bask. *Magaš* / *Nagaš* Gaf., város). < bask. *Magaš* + bask. *jylgahy* ← bask. *jylga* 'folyó' + bask. –hy: birtokos személyjel.

A magyarok *magas* nevével és a *magas* melléknévvel tartozik össze.

2.2.2. A Kárpát medence földrajzi nevei:

Külön tanulmányt tenne ki a Kárpát-medencében ismert olyan földrajzi nevek bemutatása, amelyeknek az alapjául egyrészt a méltóságszóval összetartozó szó szolgált, másrészt a népszóval, harmadrészt az egyéb olyan közszókkal, amelyeknek a szótöve 'fej, mag, szeg, ág' stb. jelentésű, a képző pedig eredeti jelentésében 'valamihez tartozó, valamivel ellátott, valami mellett lévő'. A nevek magyarázatakor külön tekintettel kell lenni arra, hogy pontosan állapítsuk meg a névnek közvetlenül alapul szolgált szót. A tévedésre rendszerint éppen a szavak hangtani, alaktani és jelentéstani összetartozása, vagyis a rokonsága adhat okot. Pl.:

Vajdácska 'helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében'. Az elsődleges névváltozat a szn.-ként is alkalmazott m. *vajda* méltóságsnévből keletkezett. (KISS 1980)

Krasznokvajda 'helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében...Etimológiailag összetartozik a m. *Kraszna* folyónév szláv előzményével. A *Vajda* hn. a szn.-ként is használatos m. *vajda* tisztségsnévből keletkezett. (KISS 1980)

E két földrajzi névnek egyaránt köze van a *Vajda* személynévhez és a *vajda* méltóságsnévhez. A neveknek közvetlen alapul szolgált szó megtalálása azonban csak olyan nyelvi és történeti háttér ismeretében lehetséges, amely Euráziára kiterjedő kapcsolatokat tartalmaz, időben pedig több ezer évet ölel fel. Mindemellett figyelembe kell venni a helyi ismereteket is.

A földrajzi nevek és a népszó viszonyának a vizsgálatakor is meg kell állapítani a sorrendet. Pontosabban azt, hogy milyen, melyik szó szolgált alapul a földrajzi névnek és a népszóval. Így elkülöníthető lesz a népszóval a két alapvető csoportja: az egyik, ahol a nevek víznévi eredetűek, vagyis annak a folyónak a nevét kapták az emberek, amely mentén élnek. Az így keletkezett népszóval rendszerint nem önelnevezések. A másik csoportba tartoznak az önelnevezések, amelyek közelebből rokonok a 'test, természet, törzs, ember stb.' szavakkal.

³⁹ Összetartozik vele a *balkár* népnév.

⁴⁰ Van *porgár* változata is.

2.2.3. Személynevekben⁴¹:

A személynevek – különös tekintettel a családnevekre – úgy tűnik, hogy a magyarban a földrajzi neveknel jóval nagyobb számú változatokban használatosak. Rendszerint kétféle kapcsolat fűzi – a ma forgalomban lévő etimológiák szerint – őket a földrajzi nevekhez. Az egyik szerint a személynevek szolgáltak alapul a földrajzi névnek, a másik szerint a földrajzi név szolgált alapul a személynévnek. A helyzet azonban ennél összetettebb. Az etimológiák megírásakor figyelembe kell venni azt a gondolkodási módot, amely szerint megteremtődött egy közszó, egy személynév és egy földrajzi név. A személyneveknél különös tekintettel kell lenni az egyalakú nevek létrejöttére, amelyek még a kereszténység elterjedése előtt keletkeztek, azaz a kétalakú nevek, mint családnév és keresztnév létrejötte előtt teremtek. Nem utolsó sorban látnunk kell azt is, hogy a nyelvek milyen mértékben vették és veszik ki a részüket ezen ősi gondolkodásmódból, és milyen mértékben módosítottak, azaz távolodtak el tőle. E nélkül csak a részismeretek birtokában írható meg a családnevek etimológiája, amelyek nem véletlenül gyakran tévesek vagy bizonytalanok. Pl.:

Vajda csn. < magy. *vajda* (Erdélyben az erdélyi fejedelemség megalakulásáig) katonai, közigazgatási és politikai ügyek legfőbb intézője', ...cigányvajda, ill. 'román, ill. román pásztorjoggal élő parasztok falvainak, falucsoportjainak a vezetője', világi méltóság, tisztség, foglalkozás. Az erdélyi méltoságnévre utaló csn.-nek motivációjára ld. még *Herceg*. (KÁZMÉR 1993)

A fenti magyarázat értelmében az lenne logikus, ha a fenti családnevet viselőknél az elődeiken keresztül közülük lenne azokhoz, akik viselték a *vajda* méltóságnevet, s ez vált a családnévükké. Elvileg ez is elképzelhető, ez esetben ennek az igazolását nem lehet megkerülni. Emellett a tulajdonnevek, a közszók - társadalmi címnevek, népnevek és egyéb közszók – genetikai kapcsolatát, azaz közös gyökérből való eredetét, annak módjait is látnunk kell. Ehhez pedig több nagyobb terület földrajzi neveinek tanulmányozása és bizonyos fokú ismerete, továbbá a földrajzi területeket érintő nyelvek kisebb, nagyobb mértékű ismerete szükséges, továbbá a társtudományokban való tájékozódás.

2.3. A **bašči** szótöve (**baš**) és nyelvi párhuzamai önállóan és más összetételekben, valamint más képzőkkel:

2.3.1. Közszók:

Magyar:

A *bašči* címnévhez igazodva a sort a *b-* kezdetű szavakkal indítom.

basa, pasa 'török tartományi kormányzó, zsarnok'....Oszmán-török eredetű, vö.: oszm. *paşa* '(az oszmán-török birodalom idején) magas rangú katonai és polgári méltóság'. A török szó eredete nincs tisztázva.(TESz)

bég 'a basánál alacsonyabb rangú török méltóság'. Oszmán-török eredetű, vö.: oszm. *beg, bey* 'úr, herceg, gazdag, előkelő ember' (a török hadsereg tisztjeinek címe)'. Megfelelője megvan más török nyelvekben is, vö.: tür. *bæg*, csag. *bäk* 'úr, herceg'. Az oszmán-törökből átkerült a balkáni nyelvekbe, vö.: blg. *beg*,...Albán *beg*, rom. *bei* 'bég'. A magyar szó korai előfordulása nem teszi indokolttá déli szláv közvetítés feltevését, mint török katonai méltoságnév minden bizonnyal a törökből való.....(TESz)

bő 'gazdag, tágas, bőséges, hangos' ... Ótörök eredetű, vö.: tür. *beg*, ujj. *beg*, ... oszm. *bey, beg* 'herceg, nemes úr'. az egész törökségben ismert méltoságnév, mint idegen szó úgyszólván minden európai nyelvben megtalálható...A magyar *bő* eredeti jelentése *vezér, törzsfő lehetett...(TESz)

bak 'kos, bizonyos állatok hímje', egy fajta állvány, kocsiülés, , gúzs, hurok, tornaszer'. Német eredetű....(TESz)

A szómagyarázatoknál akkor járunk el helyesen, ha a rendszert látva elkülönítjük a közös gyökerű szavak esetében azokat, amelyek valóban csak később, az oszmán-török kapcsolatok idején kerülhettek a magyarba. Ez utóbbiak csak közvetve tartoznak a közös, ősi szókészletünkbe.

bök 'szúr'....Ismeretlen eredetű. (TESz)

bog 'kötelen, fonalon kötött csomó, 2. fán, növényen nőtt bütyök, dudor...' (MÉK)

⁴¹ Terjedelmi korlátok miatt nem térhetek ki részleteiben az adatokra.

buga '1. fürtösen összetett fürtvirágzat, 2. kerek, gömbölyű vagy kúp alakú virágzat vagy termés 3. Dohány ki nem nyílt bimbója, 4. gubacs, 5. gubó'. (MÉK) 'mákfej, gubacs, toktermés, toboz, szemgolyó, gubó, selyembogár gubólya, csomóba kötött len vagy kender, növény bogos feje, gömb- vagy kúpalakú összetett virágzat'. Származékszó a bog 'csomó' főnévből. (TESz)

banka 'búbos banka'...Valószínűleg szóhasadás eredménye....(TESz)

A *búbos banka* jelentését 'búbos fej'-nek kell felfogni.

bunkó 'csomó, bütyök, vastag, súlyos feje a botnak, bunkósbót, döngölő, súlykoló eszköz'. Bizonytalan eredetű. (TESz)

bönge 'rügy, varjútövis, bogyo, ... Ismeretlen eredetű. Feltehető korábbi jelentése a növényi ágon található apró csomó lehetett, innen érthető, hogy bimbót, rügyet és bogyótermést egyaránt jelölhetett. ... (TESz)

bogyó, bojó, bugya, binyó, bogya, boja 'apró gyümölcs, száraz termés, éretlen alma'. Valószínűleg hangfestő szó, vagy ősi örökség az uráli korból, vagy a magyar nyelv külön életében keletkezett. ...vö.: vog. *por* 'bogyó, termés', zürj. *pul* 'vörös áfonya', finn *puola* 'ua.'....(TESz)

bigyó, digyó 'kidudorodás, csomó, valami apróság, ...pénz'⁴², Valószínűleg szóhasadás eredménye: a *bogyó* elkülönült alakváltozata. (TESz)

bucsák 'bunkó' (ÚMT)

bucskó 'kis hordó' (ÚMT)

bucsak 'tuskó' (ÚMT)

busa 'nagy fejű, erős homlokú, módos, gazdag, pufók, vastag, durva, nyers,....Bizonytalan eredetű. (TESz)

bicsak 'tör, egyenes kard, összecukható kés'. Vitatott eredetű. 1. Török jövevényszó, vö.: CC. *bīcaq*, ...alt. *pīcak*, jak. *bīsax* 'kés'. A török szó *bīč-*, *bič-* 'vág' ige származéka. 2. Olasz eredetű. ... (TESz)

buckó 'tuskó, homokbucka'...A szócsalád tagjai magyar nyelvi fejlemények. ... (TESz)

butykó, bütyök, bütykő 'csomó, kidudorodás, furkósbót'. Valószínűleg hangfestő eredetű....(TESz)

butykó, bütyök, botkó, butkó bot, fűtykös 'görcsös vagy csomós végű bot', (ÚMT)

bot 'bunkó, rendszerint fából készült, hűfelykujnyi vastagságú, rúdformájú eszköz támaszkodásra, ütlegelésre, díszes pálca, mint a hatalom jelképe, jogar, buzogány, felügyelet, uralom, hatalom, a kútgém végére akasztott tuskó, cölönk'. Vitatott eredetű. 1. Ótörök jövevényszó. A feltett török **but*, **bud* 'ág' alapszó nincs kimutatva, ...vö.: türk *butıy*, *budıy* 'faág',....oszm. *budak* 'ág', kirg. *buta* 'elágazik', alt. *puda* 'elágazik'. A magyar *bot* eredeti jelentése eszerint 'ág, ágbog, csomó a növényen, fán, tuskó, bunkó' lehetett....2. Szláv jövevényszó, vö.: szb-hv. *bat* 'bunkó'. le. *bat* 'ostor', or. *bat* 'tölgfabot'....(TESz)

mankó, bankó, bonkó, monkó 'botszerű, támaszul használt eszköz, kasza fogantyúja, kampó, horog, támasz, segítség'. Ismeretlen eredetű.(TESz)

⁴² Vö.: magy. *bugyelláris*.

mag 'sperma, ivadék, utód, fajta, nemzetség, virágos növények ivaros úton létrejövő szaporító szerve, szaporításra nevelt állat, valaminek a kezdete, valaminek a lényege'....Ősi örökség a finnugor korból, vö.: zürj. *mifg* '(a ruha) ölrésze, (az ing) derékresze'.(TESz)

mony 'mogyoró, here, tojás, a harang nyelve, ondó, hím vessző'...Ősi örökség az uráli korból, vö.: vog. *mân* 'mony, tojás', osztj. *môn* 'hím vessző, here', cser. *mê-n ê* 'tojás, here', md. *mona* 'here', finn *muna* 'here, tojás', észt *muna* 'ua.', lp. *mânne*, *monne* '(madár)tojás', sam. jen. *mona*, tv. *manu* 'tojás', szelk. *man* 'hím vessző'....(TESz)

aga 'török tiszti rendfokozat'. Oszmán-török eredetű, vö.: oszm. *ağa*, *aga* '(egy fajta katonai cím), úr, előkelő (férfi), bátya'. ...Katonai címként csak az oszmán-törökben és az azerbajdzsánban van meg, a többi török nyelv a másik két jelentésben ismeri. (TESz)

ige 'szó, isten szava, cselekvést, történet stb. úgy kifejező szófaj, hogy személyre, időre, módra stb. vonatkoztatja, természetfeletti erejű mondat, szólás, szó'. Ótörök eredetű, megfelelőjét azonban csak a mongolból tudjuk kimutatni, vö.: mong. *üge* 'szó, beszéd'. A korábban idevont török adatok – ujj. *üge* 'szó', KB. *ögü-*, *üge-* 'mond, beszél', oszm. *ögüt* 'tanács', *ögren-* 'tanul', *ögret-* 'tanít' – tévesek, részben pedig az *ö-* 'megért' ige származékai, s nem kapcsolhatók a mongol szóhoz.....vö. még lat. *verbum* 'isten szava' (tkp. 'ige') ... (TESz)

Az oszmán-török adatoknak a szótöve *ögü-*, *ög-* és az *ö-* tartozik össze a magyar *ige* szóval. A korábban idevont adatok nem tévesek, sőt a csuvas *vëren* (*vë-* + *-ren*) 'tanulni' igének a *vë-* töve is rokonságban áll velük. A csuvas *vëren* szó bőven adatolható a törökségből. Az adatoknak a szótöve, gyöke (*ög-*, *üg-*, *üge-*, *öj-*, *öy-*, *üj-*, *ü-*) közös eredetű a magyar *ige* szóval: vö.: ÓT. *ögren*, haksz *ügren*, ujj. *ügen*, azerb., tat., bask. *öjren*, türkm. *öyren*, kirg. *üjron*, kazah, nog. *üjren*, ojr., karacs. *üren*, üzb. *urgan*, csag. *örgän* 'tanulni', vö.: ÓT. *ö-* 'gondolni', *ög-* 'gondolat', észt, ..vö.: ÓT. *ö-* 'megérteni'⁴³. (JEGOROV 1964) A magyar ige és más nyelvi megfelelői számos képzett szónak használatos a töveként és összetett szónak valamely tagjaként. (Vö.: CZEGLÉDI 2007)

ige 'fonal, három szál fonál, mint egység, keresztsem (a hímzésben)'. Ismeretlen eredetű.(TESz) 'Találkozási pont' jelentésen alapulnak a jelentésváltozatok.

ág 'folyó ága, faág, nemzetség, tárgy kinyúló része, fogalomkör része'. Vitatott eredetű. 1. Ősi örökség az ugor korból, vö.: vog. *taß*, ...tay....Ősi örökség a finnugor korból, vö.: finn *hanka* 'kampó', karj. *han̄ka*, *han̄ga* 'evezővilla'....(TESz)

pikó 'apró csücskők, melyek valamely szögletes tárgynak az élein vannak, csipkeszerű szegély külső szélén egy-egy kiálló fülecske, gömb, félkör'. Francia eredetű. (TESz)

A szó eredetét a régebbi idők nyelv(i)ben kell keresni.

pütykő 'köldök' (TESz)

fő, fej 'forrás, kezdet, tárgy felső része, a koponyát, arcot magába foglaló testrész, valamely testrész (főként végtag vége, bizonyos mértékig elkülönült része, növény fűrtös, fejes vagy kalászos termése, vezető, főember, személy, az ember maga, értelem, valaminek a lényege.'

Ősi örökség a finnugor esetleg az uráli korból, vö.: vog. *pānk* 'fej', zürj. *pon*, *pom* 'vég, kezdet, valaminek a hegye', votj. *puŋ* 'vég, határ, valaminek a hegye', *pum* 'ua.', mdE. *pe*, *pā*, mdM. *pe* 'valaminek a vége', finn *pää* 'fej', ...lp. *bagne* 'a rénszarbasagancs vastagabb része a fejnél', sam. jur. *pās* 'elkezd', tv. *feai*, *feae* 'valaminek a vége, csúcса, külseje'. A lapp és a jurák megfelelőik idetartozása jelentéstani okok miatt kérdéses. A finnugor illetőleg az uráli alapalak **pān̄ĕ* lehetett.(TESz)

⁴³ Összetartozik a magyar *öhöm*, *öhön*, *ühüm*, *ühün* 'igen, értem' jelentésű szavakkal. Elvileg felbontható lenne a szótő + személyrag ragozott formája, vö.: *öhö* + *-m*: E/1 személyrag, azonban a rendszer nem ezt, hanem azt a magyarázatot igazolja, hogy a fenti változatok az *igen* szónak alakváltozatai, de rokon velük az *igaz* szavunk is. A szó egyik változata sincs meg a TESz-ben, de összefügg velük az **aha**: Önkéntelen hangkitörésből keletkezett indulatszó. Eredetileg szűkebb körű értelmet fejezett ki: a hirtelen ráeszmélés képzetét érzékeltette. (TESz) Nem egyszerűen indulatszóról van szó. A szócikk írója alapvetően ott tévedett, hogy nem ismerte fel azt, hogy a nyelvünk és gondolkodásunk szerint az első és az egyetlen igazság a természet igazsága, az, amely az ágba, a magban rejtőzik, s amely más megközelítésből a teremtő igazsága, isten szava. (Vö.: CZEGLÉDI 2007.)

furkó 'buzogány, egy fajta szöges hajító fegyver, bunkó' (TESz)

furka 'kétágú villa' (TESz)

fűtyök 'bot végén levő csomó, bunkó', **fűtyő**, **fűtykő** 'furkós bot, bunkós bot' (TESz)

tuskó, **dücskő**, **tücskő** 'faragatlan, goromba személy, fatönk, fustély, furkósbot, kukoricacsutka'. Származékszó, a tisztázatlan eredetű *tus* 'vastaga bbik vége valaminek' szóból alakult –*kó* kicsinyítő képzőbokkal.....(TESz)

tő, **tőv**-folyó, árok stb. torkolata, vége (földrajzi hely) közvetlen környéke, a növénynek a földben levő gyökere része, növény szárnak, fatörzsnek stb. közvetlenül a föld feletti része, szőlőtőke, a testrészeknek, végtagoknak a törzzsel érintkező része, hajszál, szőr gyökere, alkotóelem, szótő'. Ősi örökség a finnugor korból, vö.: zürj., *din* 'vastag vég (fáé)', udm. *diŋ*, *diñ*, ...'tő, a fatörzs alsó, vastag része, folyótorkolat', cser. *têŋ*, *tiŋ*, *tűŋ* 'gyökérvég', md.E. *t'e*, M. *t'ej*, E. *t'em*, *t'eñ*...finn *tyvi* 'tővég, fatörzs, vastag vég', ..., észt *tüvi*'alsó, vastag vég'. ... (TESz)

tőke, tönkő ld. tő.

Hangtani oldalról a fenti szavak szókezdőjük tekintetében a *t*- és fejleményei a *d*-, *b*-, *m*-, *p*-, *f*-, *0*-fordulnak elő, amelyek a hangváltozások különböző lépcsőfokait őrzik: *t* > I. *d*-, II. *ð*- > *w*- > 1. *b*-, 2. *m*-, 3. *V*- > *0*-, III. *J*- > 1. *p*-, 2. *f*-. A szó eleji mássalhangzók közös előzmény fejleményei úgy, hogy az eredeti *t*-egyrészt a zöngétlenséget megtartva változott, másrészt zöngésedéssel együtt alakult tovább, harmadrészt a zöngétlenség megtartása mellett palatalizálódhatott és réshangúsodhatott, negyedrészt a zöngésedés is együtt járhatott a réshangúsodással. Ez utóbbi pedig a nazalizációval is. A szó belseji mássalhangzó kapcsolatok között nemcsak nazális + zárhang (ld. *-nk*-), hanem más is előfordul, amelyek az eredetibb *-tk*-megőrzése mellett annak más irányú fejleményeiről tanúskodnak: *-tk* > 1. *-t'k*- (*-tyk*-), > *-čk*- (*-csk*-) > *-šk*- (*-sk*-) > *-š*- (*-s*-), 2. > *-dj*- > *-d'*- (*-gy*-), 3. *-ōk*- > *-rk*-, *-nk*-, *-ng*- > *-g*-, *-ny*- > *-nj*- > *-ny*-, 4. *-Jk*- > *-sk*- (*-szk*-), *-ck*-. A szóvégi *-k* ill. *-g* mássalhangzók elől az eredeti *-t* kétféle módon – nazálison és réshangon keresztül – tűnhetett el. Lényeges, hogy az eredeti szókezdő mássalhangzó is elenyészhetett az ejtésből a használat során, amelyre számos példa van a magyarban, de a három nyelvcsaládba sorolt nyelvek szavaiban is.⁴⁴

Hangtani oldalról megközelítve tehát a fenti szavak olyan változatok, amelyeknek a szókezdője eredeti *t*- ill. annak valamely fejleménye. A fejlemények a változási sor különböző állomásait őrzik.⁴⁵

Alaktanilag töszavak, másképpen gyökök. Jelentésük úgy függnek össze, hogy nagyobbik részük az elágazásnál keletkező csomót jelöli, más részük pedig egyszerűen 'dudor' jelentésű, harmadik részük pedig ezeknek a fej, mint a vezetés funkciójával rendelkező szerepel, néhány szó tartalmazza az elágazás két szárát is. A *bak* 'hím' jelentése bár más irányból, de ide kapcsolódik. Valamennyi jelentés egy eredeti komplex jelentéstartalom része, amely jelentések idővel külön-külön önállósodtak. A rendszer részeként kell őket kezelni, de azokat, amelyeket nem ismert a nyelvünk a magyar – oszmán-török kapcsolatok előtt, el kell különíteni a többitől.

Összetételekben:⁴⁶

bukfenc 'fejen és háton való átfordulás'....Valószínűleg magyar fejlemény, keletkezésének módja azonban vitatott. (TESz)

A szó két szempontból is figyelemre méltó. Egyrészt azért, mert az összetett szó (*buk* + *fenc*) előtagja a *fej*, az utótagja pedig a *fon*, *fonás*, *fenyő* szavakkal a fordít, fordul forog stb. jelentésszálon tartozik össze.

bak(arasz) 'hüvelyk és mutatóujj szétfeszítése által alkotott kis arasz'. Összetett szó. Előtagja a 'hím' jelentésű *bak* szóval azonos. ... (TESz)

⁴⁴ Részletes bemutatása másik tanulmány feladata.

⁴⁵ A magánhangzókról külön nem szólok, vö.: CZEGLÉDI 2006.

⁴⁶ A példák egész sorát hozhatnám, csupán jelzésértékkel mutatok be egyet-kettőt.

Nagyobb, tágabb körben valóban összetartozik a *bak* előtag és a 'hím' jelentésű *bak* szó. A bakarasz jelentése azonban azon alapul, hogy a hüvelykujj és a mutatóujj olyan v alakú elágazást mutat, amelynek találkozási pontján szokott csomó kialakulni. A bakarasz más megközelítésből a kis arasz, vagyis az, amelyik kisebb szöveget szár be, mint a nagy arasz, azaz a hüvelykujj és a kisujj (vagy gyűrűsujj) közötti távolság..

kecskebak: ld. bak.

A fent egy pontban találkozó kétágú száráról kapta az elnevezést.

bogernyő 'olyan virágzat, amelyben a virágok kocsányai egy pontból kiindulva ernyő alakban ágaznak szét.' (ÚMT)

A *bog* az egy pontot jelöli, amelyből kiindulva ágazik szét a virágzat.

fedő⁴⁷: ld. tető.

tető: 'hegynék, épületnek, fának stb. a felső része, csúcsa, élőlény feje, fejbúbja, valaminek felső foka, felső mértéke, folyadék felszíne, valaminek a vége, valaminek a fedele, fedőlapja, kalap'. Származékszó.(TESz)

Más nyelvekben, így az uráli, altáji és az indoeurópai nyelvekben is bőséggel adathozható a kazáni tatár *baščı*~ címnév tövének (gyökének) a párhuzamai, pl.:

Uráli nyelvek:

A megfelelők önállóan és összetételben egyaránt előfordulnak.

Finn:

Önállóan:

pää 'fej, fő, vég' (SZINNYEI 1884)

Komi:

pom, pon 'vég, kezdet, kiindulás', udm. *pum* 'vég, eredet', md. *p'e*, 'vég, határ', ...man. *pāṅk*, *puṅG* 'fej, vég' (V.I.LYTKIN-E.S.GULJAJEV 1999)

vev-: *vevdor* dial. **vel-***dor* 'fent, felső rész' (V.I.LYTKIN-E.S.GULJAJEV 1999)

vyv, vyl 'felső rész', *vylys* 'felső', mari *vêlan* 'fent', *vêlec* 'felülről', fentről', erza *vel'ks* 'felső, felső rész', finn *ylä* 'felső', szam. *âlâ* 'rá', man. *äl* 'tető', ... (V.I.LYTKIN-E.S.GULJAJEV 1999)

mug 'alak (női ruháé)', *mugör* 'forma, figura', udm. *mugor* 'alak, forma, test', mari *mogur*, *mongur* 'test, ember szervezete', *mo-ṇêr* 'test' (V.I.LYTKIN-E.S.GULJAJEV 1999)

meg 'folyóelágazás', udm. *mog* 'kerülőút, elhajló út, elágazó út' (V.I.LYTKIN-E.S.GULJAJEV 1999)

mu 'föld'⁴⁸ udm. *mu*, mari *mü*, finn *maa*, hanti *mêy*, man. *ma*, *mā*⁴⁹ 'föld'. (V.I.LYTKIN-E.S.GULJAJEV 1999)

⁴⁷ A *kannafedő* Tiszántúlon gyakoribb használatú változata a *kupa*, amely hangtanilag alapvetően különbözik a *fedő* szótól, mert a szókezdője *k-*, a *fedő* (< *tető*) szónak pedig az eredeti szókezdője *t-* lehetett.

⁴⁸ Másképpen a fejhez tartozó, ami kiemelkedik, fent van'. Ennek segítségével fejthető meg Finnország neve a finn *Suomi*, amelyet (*Suo* + *mi*) 'Mocsárföld' jelentésben kell felfogni.

⁴⁹ A magánhangzó hosszu.

vyn 'erő, hatalom', mari *vij* 'erő, hatalom', udm. *vij* 'ua.', fi. *väki* 'erő', szam. *vœkka*, man. *βāx*, csuv. *vaj* 'erő'. (V.I.LYTKIN-E.S.GULJAJEV 1999)

Összetételben:

vyvtyr 'test', udm. *vylytr* 'test'... *vyv* 'felső rész' + *tyr*⁵⁰ 'teljes, egész'. (V.I.LYTKIN-E.S.GULJAJEV 1999)

Altáji nyelvek:

Csuvas:

Őnállóan:

puš '1. fő, fej, fent lévő hely magaslat, 2. 'fő, feje valaminek, főszemély, vezető, előljáró, főnök, parancsnok, idősebb, fő', 3. kezdet, forrás, a folyó felső forrása', ujj., azerb., türkm., oszm., kirg., tuv., bask. tat. *baš*, üzb. *boš*, kazah, k.kalp., nog. *bas*, alt. *paš*, hak. *pas* 'fej', (JEGOROV 1964)

pü ld. csuv. **ēm** 'idősebb' szónál **ēmpü**: dial. 'hatalmas (kn'az') herceg, fejedelem', (cár) uralkodó, király'. Az utótag (*ēm* + *pü*) a *pü* rokon az oszm. *bej*, *bek* szavakkal. A török nyelvekben az *en*, *eñ*⁵¹ a felsőfok jele, vö.: ÓT. *ān*, kirg., kazah, nog., alt., ojr. tuv. *eñ*, üzb., ...k.kalp. *eng*, oszm., gag. *en*, türkm., hak., tat., bask. *iñ*, kumük *ing* 'nagyon, teljesen, egész'⁵², ... vö.: mong. *en* 'teljes, egész, leg-'... (JEGOROV 1964)

A csuvas **ēmpü** azért is érdekes, mert olyan szóösszetétel, amelynek az előtagja (*ēm*) és az utótagja (*pü*) végső soron közös etimológiájú. Lényeges hangtani különbség köztük, hogy az előtagnak a szókezdő mássalhangzója tűnt el a változások során, az utótagnak pedig a szóbelseji mássalhangzóit. Az **ēmpü** tulajdonképpen jelentése 'nagy fej'.

akka, dial **aki** 'idősebb leánytestvér', ÓT, ujj., ojr. *ākā*, alt. *aka*, *aga*, üzb. *oga*, *aka*, türkm. *aga* 'idősebb fiútestvér, bátyj, idősebb rokon férfiágon', hak. *aga* 'bácsi', azerb., gag., kirg., tat. *aga*, bask., kazah, k.kalp., nog., jak. *aga* 'idősebb fiútestvér, nagybácsi', oszm. *agabej* 'idősebb fiútestvér', oszm. *aga* 'úr, vezető, uralkodó, a régi időkben a török szultán udvarában különböző vezetők címe volt, csag. *aka* 'idősebb fiú és lánytestvér, türkm. *ečkeči*, üzb. *egači*, jak. *agas* 'idősebb lánytestvér', vö.: mong. *ax* (burj. mong. *axa*), *aka* 'idősebb fiútestvér', ... (JEGOROV 1964)

Összetartozik a magyar **ág**⁵³ szóval. Logikus, hogy az, aki, ami az **ág** két szárának találkozási pontján van, az az első, az irányító, a vezető, az uralkodó, hiszen a keletkezésben neki meghatározó szerepe van.

Az oszm. *agabej* csuvas megfelelője az **ēmpü**. Az előtaggal (*aga*, *ēm*) rokon a törökségben ismert *aksakal* (*ak* + *sakal*) előtagja is. Az *aksakal*-t 'fehér szakáll' jelentésben szokták értelmezni. Igaz, a szó előtagja (*ak*) jelent fehéret is, de azokban az esetekben, amikor a tekintélytiszteletről van szó, a 'fő, nagy', esetleg 'öreg, idős', mint 'első' jelentésre kell gondolnunk. Bár az utótag (*sakal*) a mai török nyelvek egy részében 'szakáll' jelentésüként ismert és használatos, mégis elfogadhatóbb az 'ember' jelentése, amely összetartozik a *székely* népnével, fennmaradt számos családnévben, közzsóként pedig 'forrás' jelentésben, vö.: csuv. *šāl* 'forrás', mong. *ceel* 'forrásvíz, amely állandóan jön föl a földből', földrajzi nevekben *Šaval*: folyó neve, magy. *Cigléd* ősi településnév, kegyhely, ahol forrás van (vö.: PÉNZES 2005.1.4-7). Összetartozik vele az or. *čelovek* 'ember' szó töve, a csuv. *šyn*⁵⁴ 'ember'

⁵⁰ Azért is fontos adat, mert közelebből összetartozik a *török*, *türk*, *turán* népnevekkel.

⁵¹ Vö.: ang. *big* 'nagy', *main* 'fő' és a *mainly* (*main* + *-ly*) 'főleg' első eleme és a csuv. *mān*, *mānā* 'nagy, idősebb, hatalmas', valamint a latin *māgnus* 1. (térben) nagy, tágas, magas (hegy), viharos (tenger) 2. (korban, időben) idős, hosszú (év, hónap), 3. (mennyiségben) nagy számú jelentős, tetemes mennyiségű, sok, 4. átvitt értelemben: tekintélyes, hatalmas, jelentős, fontos, erős, heves, súlyos, nemes lelkű, túlzó, dicsekvő, kérkedő (*magn* + *-us*) töve tartozik ide.

⁵² A magyar *egész* (*egé* + *-sz*) töve is összetartozik vele.

⁵³ A csuvas szavakkal rokon a magy. *agg* szó is, vö.: **agg** 'öreg, nagyon öreg, ravasz, tapasztalt, nagyra nőtt'...Ősi örökség a finnugor korból, vö.: cser. ...*šō-ηē* 'öreg', ... *šonjo* 'öreg, öregember', *songo* 'ua.'. ...Ennek kétirányú változása következtében a magyarban *ó* 'rég' ~ *agg* szópár felel meg. ... (TESz) A szócikk írója több hibát is elkövetett. Az egyik, hogy a finnugor kori örökséget egyetlen nyelv a cseremiszi példáira alapozza. A másik, hogy a török nyelvi párhuzamokat nem vette figyelembe. A szóval szorosan összetartozik a törökségben ismert *aksakal* szó, melynek az előtagja az *ak*, de a csuv. *ēm* 'idősebb' és a török nyelvi megfelelői is rokonságban vannak vele.

⁵⁴ Az *-l* képzőnek az *-n* változata járult a csuvas szótőhöz. sárga ujj. *žin* 'ember', jak., ojr. *d'on*, tuv., hakasz *čon* 'emberek, nép', burj. mong. *zon* 'nép emberek, lakosság',... kínai *žen*, *jin* 'ember, emberek'... ÓT. *jalnuk* 'ember'. (JEGOROV 1964).

pü⁵⁵ 1.' növés, növekedés, termet, test, szár, nyél, fatörzs, fegyver csöve, magaslat', ma önmagában nem használatos. 2.'fej', vö.: csuv. *ěmpü* 'király, cár, hatalmas uralkodó', *mānpü* (< *mān* 'nagy' + *pü*), *pinpü* 'ezredfő', *šěrpü* 'századfő' (Ašm.)

pike 'kisasszony',...csag. *bikā* 'nem férjezett nő', tat. *bikāč* 'eljegyzett lány, menyasszony', bask., tat. *bikā* 'dama, hölgy, úrasszony', újg., üzb. *beka*, k.kalp. *bike*, nog., kumük *bijke* 'hölgy, úrhölgy, úrnő, háziasszony, rég. hercegnő, fejedelemlő, a *bég*, *bej* felesége', kazah *bike*, *bikeš* 'gazdag emberek lánya, a férj lánytestvére', t'umeni tat. *bige* 'a férj nővére'. < *bek*, *bej* elsődleges jelentése 'ős, ősapa, később kn'az, uralkodó, fejedelemlő, király. A régi törökségben *bej* 'kis vazallus, hűbéres uralkodó címe'... vö.: csuv. *pājanam*. (JEGOROV 1964),

Összetételben:

pājanam 'anyós, a feleség anyja', *pājatam* 'após', *pājaxam* 'sógor, a férj bátyja' < *pāj* + *ana* 'anya' + *-m*: birtokos személyjel egyes szám első személy, *pāj* 'ata 'atya' + *-m*, *pāj* + *axa* ld. csuv. *akka*, dial *aki* 'idősebb leánytestvér' + *-m*.

A magyarban *nagyanyám* (*nagy* + *anya* + *-m*: birtokos személyjel) a tulajdonképpen megfelelője.

pājatam < *pāj* 'fej, nagy, öreg, idős' + *ata* 'atya' + *-m*. A magyarban ma ismert párhuzama *nagyatyám* (*nagy* + *atya* + *-m*: birtokos személyjel).

Mongol:

Őnállóan:

teg 'kis rajzolt kör, vonal, zéró, zérus, nulla' ld. tibeti *thig* (KARA 1998)

A mongol nyelvi párhuzamokra különös tekintettel kell lenni azért is, mert rendszerint a hangtanilag ősből és teljesebb formákat őrzik és használják ma is. Jelentéstani szempontból is fontos, mert legtöbbször őrzik, ismerik a kiinduló jelentéseket is.

Indoeurópai nyelvek:

Orosz:

bog 'közszláv szó, indoeurópai párhuzamai vannak, vö.: óind. *bhāgas* 'ajándékozó, áldó', *bhāgas* 'gazdagság, boldogság', óperzsa *baga* 'úr, isten', tohár *pāk*, *pāke* 'rész'....(SIS)

Az indoeurópaihoz sorolt nyelvek ma is ismernek olyan szavakat, amelyek tőszavak, és genetikailag közös tőből származnak a magyarban ill. máshova sorolt nyelvekben meglévő tőszavakkal, gyökökkel. A szláv nyelveket azonban a többi indoeurópainak tartott más nyelvektől eltérően kell kezelni, mert az egyezéseknek alapvetően két oka van. A szókincsük és a grammatikai lexémáik egy része hozott, azaz a szlávoké előtti, a másik része pedig szubsztrátum nyelvi eredetű, vagyis az ósszláv, ószláv nyelvek kialakulásától (i. sz. 400-as évek) kezdve a mai Ukrajna területén a már korábban ott élt nyelv(ek)ből való átvétel.

Angol: (ORSZÁGH 1981)

big 'nagy'.

pik 'sziklacsúcs'.

A fenti szavak jelentései azon alapulnak, hogy a fej fent van, kiinduló pont, önmagában is irányító szerepe van, gazdag, bizonyos élőlényeknél, pl. a növényeknél a fej viszi a vezető szerepet a növekedésben a felfelé irányulásban. Ez utóbbi működéséhez hasonló a hímvesző, ezért az elnevezés ide kapcsolódik.

2.3.2. Tulajdonnevekben:

⁵⁵ Összetartozik vele a magy. *nő*-, *nőv*- ige, amely közelebből rokon a magy. *nagy* szó *na* tövével is.

Földrajzi nevekben a Volga-Urál vidékén előfordul önállóan, gyakori összetételek valamely – rendszerint – utótagjaként, két vagy több tagú nevek egyik tagjaként. :

Maga f. TB.102.: bask. *Maga* or. *Maga* Kara., az or. Berd'aška baloldali mellékfolyója.

Ikebaš f. TB.54.: bask. *Ikebaš* or. *Ikebaš* Burz., az or. Bol'(šj) Nuguš jobboldali mellékfolyója. < bask. *Ike* ← bask. *ike*⁵⁶ 'kettő' + *baš* ← bask. *baš* 'fő, fej', or. *Ikebaš* ← bask. *Ikebaš*.

Halabaš t. TB.164.: bask. *Halabaš* or. *Salabaš* Aur., Kug., Mel., Čišm., tavak. < bask. *Halabaš* < *Hala* ← vö.: bask. *haldy* 'elágazott, szétágazott' + + *baš* ← bask. *baš* 'fő, fej', or. *Salabaš* ← nem or. *Salabaš* < *Sala*⁵⁷ + *baš*.

Asa puš h. Ašm.II.95.: csuv. *Asa-puš* or. *Asavbaševaja* Ste.u., csuvas falu neve, NAP:-, Ar.:-. < *Asa* ← bask. *asa* 'elágazás' + *puš* ← csuv. *puš* 'fő, fej', or. *Asavbaševaja* < *Asav* ← vö.: bask. *asa* 'elágazás' + *baš* ← bask. tat. *baš* 'fő, fej' + -ev: or. birtokos melléknévképző + or. -aja.

Eněš puš h. Ašm.III.17.: csuv. *Eněš-puš* Cu., falu, NAP: csuv. *Eněšpuš* <-- *Eněš puš* *Kušķā* or. *Anišbos'* C., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Eněš* < **Eniš* ← vö.: tat. *ineš* 'forrás' + *puš* ← csuv. *puš* 'fő, fej', or. *Aniš* ← nem or. **Eniš* + *bos'* ← dial. csuv. *poš* 'fő, fej'.

Kosnar puš h. Ašm.VII.21.: csuv. *Kosnar puš* or. *Verxneje Bajgulo*vo, falu neve, NAP: csuv. *Kusnarpuš* or. *Verxneje Bajgulo*vo K., Ar.:-. < csuv. *Kosnar* + *puš* ← csuv. *puš* 'fő, fej', or. *Verxneje* < *verx* 'felsőréssz, csúcs, felső emelet, ...' + -n-: melléknévképző + or. -eje + *Bajgulo*vo < *Bajgul* + or. -ov: birtokos melléknévképző + or. -o.

Palkķā poš d. Ašm.IX.84.: csuv. *Palkķā poš*, szakadék magaslata, (šyrma ārri), NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Palkķā* ← vö.: tat. *bolak* 'folyó' + *poš* ← csuv. dial. *poš* 'fő, fej'.

Pasna pušē f. Ašm.IX.121.: csuv. *Pasna pušē*, az or. Bezdna folyó neve a felső folyásnál 6 km-re B(ol'saja) Aksa -tól, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Pasna*: folyónév + *pušē* ← csuv. *puš* 'fő, fej' + csuv. -ē: birtokos személyjel.

Vompu kassi h. Ašm.V.264.: csuv. *Vompu-kassi*, falu neve, NAP: csuv. *Vompukassi* Č., csuvas falu, NAP:-. < csuv. *Vompu* ← *Vom* + *pu* ← vö.: csuv. *pū* 'fő, fej' + *kassi* ← csuv. *kasā* 'falú' + csuv. -i: birtokos személyjel

Vompā kassi h. Ašm.V.265.: csuv.: *Vompā-kassi* Kozm.u., falu neve, NAP: csuv. *Vompākassi* or. *Vombakasy* <-- *Matikasy* + *Xyrylkasy* + *Čiržikasy* + *Čiripkasy* M., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Vompā* < *Vom* + *pā* < *pu* ← vö.: csuv. *pū* 'fő, fej' + *kassi* ← csuv. *kasā* 'falú' + csuv. -i: birtokos személyjel, or. *Vombakasy* ← csuv.: *Vompā-kassi*.

Ėmpē šērē d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Ėmpē šērē* (*Xirlep*) A. < csuv. *Ėmpē* ← vö. csuv. *Ėmpū* 'nagy fejedelem' + *šērē* ← csuv. *šēr* 'föld' + csuv. -ē: birtokos személyjel.

A bask. *Maga* a magyar *mag* stb., a bask. *baš*, csuv. *puš*, *poš* közelebbről a magyar *bucskázik* ige *bucská-*tövével, a csuv. *pū*, *pu*, *pā* pedig a magyar *bog*, *fő*, *fű*, *fej* stb. szavakkal van közelebbi kapcsolatban.

⁵⁶ Vö.: magy. *ág*.

⁵⁷ Vö.: oszm. *saly* 'kedd'.

A Kárpát-medencében földrajzi nevekben gyakori összetétel elő- és utótagjaként:

Basaharc 'Pilismaróthoz tartozó település'. Minthogy a *Basarc*-nak is hívott *Basaharctól* egy *Vasarc* nevű, 343 m. magas hegy, Dágtól keletre pedig *Basarc* hegy található, joggal tehető fel, hogy a *Basaharc* névalak népetimológiával, a *basá*-nak és a *harc*-nak a beleértésével keletkezett a korábbi *Basarc*-ból. ... (TESz)

A név előtagja (vö.: *Basa* + *harc*) a *bas* 'fej' szóval hozható kapcsolatba, és a 'magas' tulajdonsága miatt lett része a helynévnek. Ezt támogatják a hegynévben előforduló változatok is. Az utótag községi jelentése is feltehetően a 'kiemelkedő hely, a hegy' jelentéssel lehet kapcsolatos. A földrajzi névi alakváltozatokra nem az a jellemző, hogy egyesek beleértéssel keletkeznek, hanem az, hogy az egyik változat a korábbi teljesebb, míg a másik a későbbi, tovább alakult fejleményt őrzi.

Aszófő 'helység Veszprém megyében'...A m. *aszó* '(száraz) völgy, időszakos vízfolyás és a fő 'kezdet' fn. összetétele. (KISS 1980)

Tófej 'helység Zala megyében'... (KISS 1980)

Tófű 'helység Baranya megyében. Összetétel a tó 'mélyebb medrű állóvíz' és a fő 'valaminek a feje, kezdete' főnévekből. (KISS 1980)

A *tó* alakváltozatai: *tol*, ld. *Told* 'helység Hajdú-Bihar megyében (KISS 1980), magy. *to1csa* (*tol* + *-csa*: kicsinyítő képző), *tócsa* (*tó* + *-csa*: kicsinyítő képző).

Személynevekben: Önállóan sok névben használatos, amelyet rendszerint ismeretlen vagy földrajzi névi eredetűnek tartanak.⁵⁸

A Kárpát-medence földrajzi neveinek és a magyarok használta személynevek (keresztnevek és családnevek) etimológiájának a megközelítőleg helyes magyarázata csak a tulajdonnevek és a közsők nyelven belüli és nyelvek közötti rendszerében való helyének megismerése révén lehetséges. Ehhez a munkához pedig nem nélkülözhetjük a nyelv és a gondolkodás általános nyelvészeti megközelítésből való tanulmányozását, amelyhez vizsgálati anyagként a tulajdonnevek (földrajzi nevek és személynevek) és a közsők több nyelv anyagát bevonva segíthetnek.

2.4. A *-či* képző és nyelvi párhuzamai:⁵⁹

A k.tat. *bašči* képzője hangtanilag fejlemény, eredeti formája a földrajzi névi kutatásaim fényében *t-* kezdetű. Ez a *t-* több irányban változott a sok ezer éves használat során, s ezek a változatok megtalálhatók ma is a különböző nyelvekben. Egyikben több, szinte valamennyi változat ismert és használt, a másikban kevesebb, de felismerhetők közsőkben és tulajdonnevekben egyaránt.⁶⁰ Vö.: *-ti* > 1. *-di*, 2. *-t'i* > *-či*, *-ši*, 3. *-J* > *ši*, *-si*, *-hi* 4. *-ō* > *-li*, *-zi*, *-ri*, *-*wi* (> *-mi*, *-ni*).⁶¹

Ennek a fejezetnek a munkálatait nagymértékben segítették azok az adatok – pl. a földrajzi nevek esetében –, amelyek jelezték a név alakváltozatait is, továbbá a párhuzamos földrajzi névi adatok, mint pl.:

Amačkassi h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Amačkassi* <-- *Ančākkassi* <-- *Jamatkas-Jamaš* or. *Amačkasy* C., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Amačkassi* < *Amač* <-- *Ama*: szótő + *-č*: képző + *kassi* <-- csuv. *kašā* 'falu' + csuv. *-i*: birtokos személyjel, csuv. *Ančākkassi* < *Ančāk* <-- *An*: szótő + *-čāk*: képző + *kassi* <-- csuv. *kašā* 'falu' + csuv. *-i*: birtokos személyjel, csuv. *Jamatkas* < *Jamat* <-- *Jama*: szótő + *-t*: képző + *kas* <-- csuv. *kaš*, *kašā* 'falu' + *Jamaš* <-- *Jama*: szótő + *-š*: képző, or. *Amačkasy* <-- csuv. *Amačkassi*.

⁵⁸ Az adatok bemutatásától jelen tanulmányban eltekintek, másutt keríték rá sort.

⁵⁹ A közsői párhuzamokra ld. a fenti példákat.

⁶⁰ Részletes bemutatására a földrajzi nevek alaktanában (kézirat) kerül sor.

⁶¹ A lehetséges magánhangzó-változatokra jelen dolgozat keretei között nem térek ki.

Az összetett szóból álló név előtagjának (*Amač*), egy esetben a kéttagú név második tagjának (*Jamaš*) a szótöve több alakváltozatban szerepel. A szótő a helynév mai ill. korábban használt és ismert formáiban más-más alakot öltött ugyanúgy, mint a képzők, ily módon hozzásegítenek a megoldáshoz. A képző alakváltozatai: *-t*, *-č*, *-š*, *-čāk*. Másik névben újabb változatok segítenek, vö.:

Čirküllě Almanč h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Čirküllě Almanč* Kra., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Čirküllě* + *Alman* + *-č*: képző.

Almančā h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Almančā* or. *Almančikovo* B., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Almančā* < *Alman*: + *-čā*: képző, or. *Almančikovo* < *Almančik* ← nem or. *Almančyk* + or. – ov: birtokos melléknévképző + or. –o.

Almančāk h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Almančāk* or. *Zelenovka* V. orosz falu, Ar.:-. < csuv. *Almančāk* < *Alman* + *-čāk*: képző.

Amanik h. Ašm.I.199.: csuv. *Amanik* or. *Kartlujeva* Ču., falu neve, NAP: csuv. *Amanik* <– **Amalek** or. *Kartlujevo* K., Ar.:-. < csuv. *Amanik* < *Ama* + *-nik*: 'valamivel való ellátottság' képző., *Amalek* < *Ama* + *-lek*: 'valamivel való ellátottság' képző.

Figyelemre méltó, hogy a *–lek* és a *–nik* képzők szinonímák, az összetartozásra utalnak.

Jamanak h. Ašm.IV.185.: csuv. *Jamanak* C., település neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Jamanak* < *Jama*: szótő + *-nak*: képző.

Jaman kassí h. Ašm.IV.185.: csuv. *Jaman-kassí* Cu., település neve, NAP: csuv. *Jamankassí* or. *Jamany* Kr., Ar.:-. < csuv. *Jaman* < *Jama*: szótő + *-n*: képző + *kassí* ← csuv. *kasā* 'falú' + csuv. *-í*: birtokos személyjel, or. *Jamany* ← nem or. *Jamany* < *Jama* + *-ny*: képző.

Jaman sas m. d. Ašm.XI.76.: csuv. *Jaman-sas*, mocsaras tisztás neve az erdőben, és a körülötte lévő erdő neve, (ld. tat. *Jaman*⁶² 'száz "csúnya mocsár")', NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Jaman* < *Jama* + *-n*: képző + *sas* ← tat. *sas* 'mocsár'.

Jamanjylga f. TB.183.: bask. *Jamanjylga* or. *Jaman-jelga* Burz., az or. *Bol'(šoj) Nuguš*⁶³ baloldali mellékfolyója. < bask. *Jamanjylga* < *Jaman* < *Jama* + *-n*: képző + *jylga* ← bask. *jylga* 'folyó', or. *Jaman-jelga* or. *Jaman* ← nem or. *Jaman* + *jelga* ← tat. *jelga* 'folyó'.

Jamaďy t. TB.183.: bask. *Jamaďy* or. *Jamazy* Arx., az or. Sim mellékfolyója. < bask. *Jamaďy* < *Jama* + *-ďy*: képző, or. *Jamazy* ← 1. bask. *Jamaďy* átvétele hanghelyettesítéssel, 2. *Jamazy* átvétele nem a baskírból.

Jamašjylga f. TB.184.: bask. *Jamašjylga* or. *Jamaš-jelga* Ask., Kara., az or. Bajka jobboldali mellékfolyója. < bask. *Jamašjylga* < *Jamaš* ← *Jama*: szótő + *-š*: képző + *jylga* ← bask. *jylga* 'folyó', or. *Jamaš* ← nem or. *Jamaš* + *jelga* ← tat. *jelga* 'folyó'.

Jamašty f. TB.184.: bask. *Jamašty* or. *Jamašty* / *Jamašly* Burz., az or. Belaja jobboldali mellékfolyója. < bask. *Jamašty* < *Jamaš* ← *Jama* + *-š*: képző + *-ty*: képző, or. *Jamašty* ← bask. *Jamašty*, or. *Jamašly*

⁶² A szónak úgy van köze a tat. *jaman* 'csúnya, rossz' szóhoz, hogy egy fajta gondolkodás szerint a csúnya, a lent, sár, víz, árok, gödör összetartozó jelentések, vö. ördög, pokol stb. A földrajzi nevekben gyakori *jaman* szónak a *jama* töve kapcsolódik az or. *jama* 'gödör' szóhoz, amely nem lehet közszláv eredetű.

⁶³ A bask. *Nagaš*, *Magaš* alakváltozata, ld. fenn.

← nem or. *Jamašly* < *Jamaš* + *-ly*: képző.

Idylryk f. Ašm.III.136.: kaz.tat. *Idylryk*, NAP:–, Ar.:–. < kaz.tat. *Idylryk* < *Idyl* ← vö.: tat. *idel* 'folyó' + *-ryk*: képző.

Irěľčěk f. Ašm.III.136.: csuv. *Irěľčěk* or. *Voložka* (a csuv. Kiv-jal falutól 10 versztára, van ott sziget- "ustră"). < csuv. *Irěľčěk* < *Irěľ*: szótő + *-čěk*: képző.

A helyes tagolást igazolják a szótövek önálló előfordulásai, valamint a képzők más szótöveken való használata is, vö.:

An šyrmi f. Ašm.I.209.: csuv. *An šyrmi* Kozm.u., patak neve az or. Bol'soje Karačkino mellett, NAP:–, Ar.:–. < csuv. *An* + *šyrmi* ← csuv. *šyrma* 'árok, patak, szakadék' + csuv. *-i*: birtokos személyjel.

Ama tu d. Ašm.:–, NAP:–, Ar.: csuv. *Ama tu* M. < csuv. *Ama* + *tu* ← csuv. *tu* 'hegy'.

Jam jylgahy f. TB.184.: bask. *Jam jylgahy* Uč., patak. < bask. *Jam* + *jylgahy* ← bask. *jylga* 'folyó' + *-hy*: birtokos személyjel.

Az önállóan is kimutatható szótövek bizonyos esetekben képzőt kaptak, s a képzős alakokhoz további képzők járulhattak.⁶⁴

A személynevekben: A földrajzi nevekhez hasonlóan gazdag anyagot kínálnak az adatok.⁶⁵

E képzők tanulmányozásának lényege, hogy a 'fej' - illetve rokonai - jelentésű szóhoz, amelynek sokféle alakváltozata ismert a magyarban és más nyelvekben is (ld. fent), a képzők különböző hangtani fejleményei járulhatnak, kezdve az eredeti *-t* mássalhangzót tartalmazóval, mint a közszókban. Pl.: magy. *balta* (*bal* + *-ta*), *fejsze* (*fej* + *-sze*), *boldog* (*bol* + *-dog*), *bódog* (*bó* + *-dog*), *boglya* (*bog* + *-lya*), *csomó* (*csó* + *-mó*), *szem* (*sze* + *-m*), *szekér* (*szeké* + *-r*), *tengely* (*tenge* + *-ly*), *magas* (*maga* + *-s*), *nagy* (*na* + *-gy*) stb.

Természetesen ezek a képzőváltozatok olyan szavakhoz is járulhatnak, amelyeknek a jelentésmagjában ott van az elágazás, azaz az elágazás kiindulásának pontja, ugyanakkor a képző eredeti komplex jelentéstartalma is felismerhető, pl. a *váltig* (*vál*⁶⁶ + *-tig*), *szakadék* (*szaka* + *dék*), *addig* (*ad* + *-dig*), nyj. *mindig* (*min* + *-di* + *-tig*). Ezen elv szerint számos családnevünk született, pl. **Bakcsi, Bakos, Nagy** stb.

3. NYELVI, NYELVTÖRTÉNETI TANULSÁGOK

A k.tat. **bašči** és nyelvi párhuzamai a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek hangtana, mondattana, alaktana és jelentéstana vizsgálataink fényében tökéletesen illeszkednek egy olyan rendszerbe, amely rendszernek egyaránt – bár különbözőképpen - tagjai az uráli, altáji és az indoeurópai nyelvcsaládba sorolt valamint további nyelvek, amelyek között a magyar nyelv az ősiségét, a szókészletének és a grammatikai lexémáinak a gazdagságát tekintve központi helyet foglal el. Sőt, a gondolkodásmódjában rengeteg ősi elemet őrzött meg, amelyet a szavak jelentéstartalmukkal is igazolnak. A világ nyelveinek sorában a fenti három nyelvcsaládba sorolt nyelvek tekintélyes részére egyértelműen a monogenezis elve érvényesül.

Számos kérdésre - honnan kaphatta az elnevezését a *fej*, miért van vezető szerepe stb. – a választ megtaláljuk a földrajzi nevekben. Innen tovább menve felfedezhető a nyelvünk további területein szótövekben és grammatikai lexémákban. Onnan kell kiindulni, hogy a víz hangja szolgáltatja az alapot a beszédnek, a dálnak és a hangszéres zenének. A víz valóságtartalma pedig kiindulás a jelentésfejlődéshez. A víz, mint forrás (tó, amelyet mocsár vesz körül)

⁶⁴ Minderről részletesen in: CZEGLÉDI Katalin A földrajzi nevek alaktana c. könyv (kézirat).

⁶⁵ Erdemben ld. a földrajzi nevek alaktanában.

⁶⁶ Vö.: magy. *válík*.

alakja kerek, dudoros – ilyen, amikor tele van -, de hozzá hasonlóan forrás szerepe van a folyóelágazás helyének is. **A fej tehát egyszerre forrás és az elágazás helye, vele összetartozik a növényeknél a mag, a bogyó, a faág, az állatoknál és az embernél a szík, a mony stb. Mindez a teremtés, a születés kiinduló helye is, egyben a lényeg, a legfontosabb, a minőség, az erő, amely meghatározza a fejleményt, a teremtményt, azaz az utódot, vagyis a folyót, a növényt, az állatot és az embert egyaránt, hiszen a mag maga az élet. Hinni benne, szentként tisztelni nemcsak ezért érdemes, hanem azért is, mert az emberiség legnagyobb alkotása a nyelv megfejthető e logika alapján.**

A k.tat. *baščĩ* címnév és társai olyan gondolkodás alapján születtek, amely gondolkodás meghatározó volt a magyar, a kazáni tatár és rajtuk kívül Eurázsia legtöbb nyelvének a születésében, kialakulásában. Minthogy a legfőbb, a legfelső pont az irányító pont, a fej, ezért az ezzel ellátott élőlény – közéjük tartozik a víz is – a vezető. Ez a pont a születés helye is, mag, ezért a belőle keletkezett hajtás, test, ember, állat, növény, víz is viselheti az elnevezést.

Társadalmi címnévvé válhatott maga a *fej* ill. más nyelvi megfelelője önmagában, idővel pedig a képzővel ellátott formája.

4. ÖSTÖRTÉNETI TANULSÁGOK

A társadalmi címnevek és a népnevek jelzik, hogy a kazáni (keresztény) tatárok kulturális és történeti hagyományait illetően kapcsolódnak, beleilleszkednek egy hatalmas, eurázsiai kultúrkörbe, amelynek az egyik neves és a legősibb képviselője a magyar.

5. ÖSSZEGZÉS

A földrajzi névi kutatásaim segítségével megismerhető az, hogy eleink milyen kapcsolatban voltak a természettel, hogyan gondolkodtak, hogyan gondolkodott maga az ember akkor, amikor az első és a későbbi szavak, a grammatikai elemek megteremtődtek.

Bálint Gábor adatai egyrészt kiegészítik, megerősítik a földrajzi névi kutatásaim során kialakult tanulságokat, eredményeket, másrészt új megállapításokhoz vezetnek. Ez azért lehetséges, mert Bálint Gábor alapos és nem hamis munkát végzett. Bár a szakszavak, grammatikai megnevezések mára sok esetben módosultak, de az általa használt terminológiák egy része ma is megállja a helyét, más része pedig változott. Előfordul, hogy sokáig még ő utána is az általa használt szakszó volt hivatalosan is használatban, mint pl. a birtokos személyrag, amely ma már birtokos személyjel.

Szentkatolnai Bálint Gábor nem az íróasztal mellől kutatta a kazáni tatárok – keresztény tatárok – nyelvét, hanem köztük élt, nyelvüket, kultúrájukat, gondolkodásmódjukat közelről ismerte meg. Példát mutatott az utókornak, nekünk kutatóknak abban is, hogy feltétlen meg kell ismernünk eleink gondolkodásmódját azért, hogy közelebb jussunk a nyelvi tudatukhoz. Ezen keresztül pedig képet kaphatunk arról, milyen szellemben teremtették az emberi nyelvet, a magyar nyelvet és hogyan születtek Eurázsia és a világ nyelvei. Ebben sokat segítenek a földrajzi nevek, amelyeknek a kutatási eredményeit Bálint Gábor munkái egyrészt megerősítik, másrészt hozzásegítenek a további vizsgálatokhoz, ezért módszerükben és tartalmukban egyaránt nélkülözhetetlenek. Megerősítik azt az álláspontot, mely szerint a nyelvünket az élet szülte, a nyelvben minden benne van: a születés, a kezdet, s az egész élet, azaz a történelem, kultúra, hagyományaink, maga a világ. Mindez tehát megismerhető a nyelven keresztül, ha helyesen közelítjük meg. Ehhez pedig elengedhetetlen, hogy benne éljünk a valóságban, ismerjük a hétköznapi emberek életét is.

Bálint Gábor az emberi nyelvnek – ezen keresztül a kazáni tatár és a magyar nyelvnek is - szakavatott kutatója volt. Tudta, hogy a nyelv szent kehely, s abból ő az élet borát itta. Ő a magyar nyelvnek, mint a hóban is viruló rózsafának a valódi szirmaihoz segít eljutni. Mint nyelvész ezért lehetett király, fej, az az ember, aki nagyon sokat tudott, fent volt. Az igazat kereste, amit írt, alkotott, meg kell ismerniünk. Korának prófétája volt, s tanítója az utókornak, hiszen az ígét hirdette.

RÖVIDÍTÉSEK

A.	Alikovszkij rajon
alt.	altáji
ang.	angol
Arx.	Arhipovszkij rajon
Ask.	Aszkinszkij rajon

Aur.	Aurgazinszkij rajon
azerb.	azerbajdzsán
B.	Batirevszkij rajon
Bajm.	Bajmakszkij rajon
balk.	balkár
bask.	baskír
Belok.	Belokatajszkij rajon
blg.	bolgár
bolg.	bolgár
burj.mong.	burját mongol
Burz.	Burzjánszkij rajon
C.	Civilszkij rajon
c.	című
Cu.	Civilszkij ujezd
Č.	Csebokszárszkij rajon
csag.	csagatáj
cser.	cseremisiz
Čišm.	Csisminszkij rajon
Ču.	Csebokszárszkij ujezd
csuv.	csuvas
d.	domb
dial.	dialektus
E.	Erza
f.	folyó
fgr.	finnugor
fi.	finn
fn.	főnév
fr.	francia
gag.	gagauz
Gaf.	Gafurijszkij rajon
h.	hely
hak.	hakasz
hn.	helynév
ir.ném.	irodalmi német
jak.	jakut
jeny.	jenyiszeji
K.	Kozlovszkij rajon
kalm.	kalmük
Kara.	Karaidelszkij rajon
karacs.	karacsáj

kfn.	középfelnémet
k.kalp.	karakalpakk
kirg.	kirgiz
ko.	komi
Kozm.u.	Kozmodemjánszkij ujezd
Kr.	Krasznocsetájszkij rajon
Kra.	Krasznoarmejszkij rajon
k.tat.	kazáni tatár
Kug.	Kugarinszkij rajon
lat.	latin
ld.	lásd
le	lengyel
litv.	litván
lp.	lapp
M.	Morgausszkij rajon
m.	mocsár
mac.	macedon
magy.	magyar
man.	mansi
md.	mordvin
mdE.	erza mordvin
mdM.	moksa mordvin
Mel.	Melouzorszkij rajon
Miš.	Miskinszkij rajon
mong.	mongol
ném.	német
nog.	nogaj
nyeny.	nyenyec
ojr.	ojrot
ol.	olasz
or.	orosz
oszm.	oszmán
osztj.	osztj.
óeszl.	ógyházi szláv
ófn.	ófnémet
óind.	óind
ÓT.	ótörök
ósm.	ósmagyar
pl.	például
rom.	román

Ste.u.	Szterlitomszkij ujezd
rom.	román
szam.	szamojéd
szam.jen.	jenyiszeji szamojéd
szam.jur.	jurák szamojéd
szb-hv.	szerb-horvát
szelk.	szelkup
szlk.	szlovák
szln.	szlovén
t.	tó
tat.	tatár
tkp.	tulajdonképpen
tuv.	tuvai
türkm.	türkmén
tv.	tavgi
ua.	ugyanaz
Uč.	Ucselinszkij rajon
udm.	udmurt
ujg.	ujgur
ukr.	ukrán
úfn.	újfelnémet
ún.	ügynevezett
üzb.	üzbég
V.	Vurnarszkij rajon
v.	vallás
vog.	vogul
vö.:	vesd össze
zürj.	zürjén

FORRÁSOK

ANDREJEV	ANDREJEV, N. A. 1961: Csuvaszko-russzkij szlovar, Goszudarsztvennoje Izdatelsztvo Inosztrannyh i nacionalnyh szlovarej. Moszkva.
Ar.	NIKITIN
Ašm.	ASMARIN, N. I. 1928-50: Thesaurus linguae Tschuvaschorum I-XVII. Csuvaszkoje Goszudarsztvennoje Izdatyelsztvo. Kazan-Csebokszari.
BAKOS 1986	BAKOS Ferenc 1986: Idegen szavak és kifejezések szótára. Akadémiai Kiadó, Budapest.
BÁLINT 1877:VI	Szentkatolnai BÁLINT Gábor 1877:VI: Kazáni-tatár nyelvtan. (Hang-, alak- és

	mondattan.) Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság, Budapest 1877.
BORISOV 1932	BORISOV, T. K. 1932: Udmurtszko-Russzkij Tolkovyj szlovar. Izsevszk.
BRS 1958	Baskirszko Russzkij szlovár 1958. Goszudarsztvennoje Izdatyelszvo Inosztrannih i Nacionalnih szlovarej. Moszkva.
C. DAMDINSÜREN-A:LUVSANDEDEV 1982.	C. DAMDINSÜREN-A:LUVSANDEDEV 1982: Russzko-Mongolszkij szlovar'. Insztitut Jazyka i Literaturi Akadémii Nauk Mongolszkoj Narodnoj Reszpubliki, Ulan-Bator.
Fa.	FASZMER, M. 1964-1973: Etimologicseszkij szlovar russzkovo jazüka. Perevod sz nyemeckovo i dopolnyenyija O.N. Trubacsova, t. I-IV. Moszkva.
GMA	Gidronimy Marijszkoj ASzSzR
HADROVICS-GÁLDI 1951	HADROVICS László-GÁLDI László 1951: Orosz-Magyar szótár. Akadémiai Kiadó, Budapest.
JEGOROV 1964	JEGOROV, V. G. 1964: Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazyka. Csuvaszskoje Knyizsnoje Izdatelsztvo. Csebokszari.
KARA 1998	KARA György 1998: Mongol-Magyar kéziszótár. Terebess Kiadó, Budapest.
KÁZMÉR 1993	KÁZMÉR Miklós 1993: Régi magyar családnevek szótára. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
KISS 1980	KISS Lajos 1980: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Akadémiai Kiadó, Budapest.
KISS 1995	KISS Lajos 1995: Földrajzi neveink nyelvi fejlődése. Akadémiai Kiadó, Budapest.
LELKES 1998	LELKES György 1998: Magyar Helységnév-azonosító Szótár. Talma Könyvkiadó, Baja.
LYTKIN-GULJAJEV 1999	V. I. LYTKIN-J. Sz. GULJAJEV 1999: Kratkij Etimologicseszkij Szlovár komi jazyka. Komi Knyizsnoje Izdatyelsztvo. Szyktyvkar.
Éksz.	JUHÁSZ József et al (szerk) 1985: Magyar Értelmező Kéziszótár. Akadémiai Kiadó, Budapest.
MUNKÁCSI 1990	MUNKÁCSI Bernát 1990: A votják nyelv szótára. Uralisztikai Tanszék Kiadványa, Pécs.
NAP	Naszeljonnyje punkty csuvasszkoj ASzSzR. Csuvaszskoje Knyizsnoje Izdatelsztvo. Csebokszari, 1974.
NIKITIN	NIKITIN, I. D.: Toponimika (nazvanija urocsis, ovragov, leszov i drugih punktov szelenij) Csuvaszskoje ASzSzR. Naucsnyj arhiv CsNII, knizsnoje posztuplenije N. 72. Kézirat.
ORSZÁGH 1981	ORSZÁGH László 1981: Angol-Magyar kéziszótár. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Omeljan Pritsak	Pritsak, Omeljan 1957: Tschuwaschische Ortsnamen. Wiesbaden.
SIS	N.M. Sanszkij-V.V. Ivanov-T.B. Sanszkaja 1975: Kratkij etimologicseszkij szlovar russzkovo jazyka. Moszkva.
SW	FOKOS-FUCHS, D. R. 1959: Syrjänisches wörterbuch I-II. Budapest.
SZILASI 1986	SZILASI, M. 1896: Vogul szójegyzék. Budapest.
SZINNYEI 1884	SZINNYEI József 1884: Finn-Magyar szótár. A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása Budapest.
TB.	Szlovar toponymov Baskirszkoj ASzSzR. Baskirszkoje Knyizsnoje

	Izdatyelsztvo, Baskort ASZSzR-nin toponimdar hüðlege. Ufa. 1980.
TESz.	BENKŐ Loránd (főszerk) 1976: A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I-III. Akadémiai Kiadó, Budapest.
TSK.	A. I. Turkin 1986: Toponimicseszkij szlovar komi ASzSzR. Komi Knyizsnoje Izdatyelsztvo. Szyktyvkar.
ÚMT.	B. LŐRINCZY Éva (főszerk.) 1979: Új magyar tájszótár. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Vax.	VAHRUŠEVA, M. P. 1956: Udmurtsko-russkij slovar. Izdatyelsztvo „Russzkij jazik”. Moszkva.

IRODALOM

- CZEGLÉDI 2004 CZEGLÉDI Katalin „Magyarság, Európa és Kelet a földrajzi nevek fényében (Az ungar név kapcsán)” „Magyarság és Kelet” A Magyarok Világszövetsége által 2004. június 1-6 között rendezett őstörténeti konferencia válogatott előadásai. Írástörténeti Kutatóintézet VARGA Ákos-VARGA Endre-VARGA Géza-VARGA Máté Kiadása, Budapest (CD)
- CZEGLÉDI 2004 CZEGLÉDI Katalin „Nyelvi kapcsolatainkról másképpen” in: Eleink - Magyar Őstörténet (5.) II. évf. 1. sz. 5-31
- CZEGLÉDI 2004 CZEGLÉDI Katalin „A magyar népnév és a Megyer törzsnév a földrajzi nevek tükrében” c. előadás anyaga elhangzott: A Magyar Őstörténeti Egyesület 2004. dec. 16-án Harmatta János emlékének szentelt ülésen. (Megjelenés alatt)
- CZEGLÉDI 2004 CZEGLÉDI Katalin A székely népnév és a földrajzi nevek in: Ősi Gyökér Kulturális folyóirat Miskolci Bölcsész Egyesület XXXII. évf. 1. szám Miskolc 2004 február-március.
- CZEGLÉDI 2006 CZEGLÉDI Katalin A földrajzi nevek hangtana in: www.hunscience.com, CD.
- CZEGLÉDI 2006 CZEGLÉDI Katalin, A magyar nyelv szerepe őstörténetünk kutatásában in: Őstörténeti füzetek 5. Az „Eleink – Magyar Őstörténet” folyóirat melléklete 2006.
- CZEGLÉDI 2007 CZEGLÉDI Katalin A földrajzi nevek mondattana in: Nyelvészeti őstörténeti füzetek, Miskolci Bölcsész Egyesület 2007. (Megjelenés alatt).
- OBRUSÁNSZKY 2006 OBRUSÁNSZKY Borbála A hunok kultúrtörténete, Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó Budapest, 2006.
- PÉNZES 2005 PÉNZES István, Cigléd a fűzberekkel övezett kegyhely in: Átkelő 2005.1.4-7. Az Ister-Granum Eurorégió kulturális folyóirata, Észak-Kelet régió Alapítvány.

DOMOKOS JOHANNA, PH.D.

Összehasonlító nyelvész

UCLA, Szláv Tanszék

XIX. századvégi miser tatár szövegfeldolgozás korabeli kazáni tatár szöveghez viszonyítva

Eino Karahka az MSFOu 105-ös számában Heikki Paasonen 1899-es miser tatár gyűjtését, azaz huszonegy mese és kilenc népdal szövegét, tette közzé. Ezeket roved bevezetővel, valamint a szövegek német nyelvű fordításával látta el. Ezen mesék közül kettőnek, a 10-nek és 11-nek, kazáni tatár variánsa megtalálható a Szentkatolnai Bálint Gábor által lejegyzett gyűjtésben (I. 5. és 7. mese). Szentkatolnai saját, 1871-es kazáni tatár gyűjtését 1875-77 között három füzetben, *Kazáni-tatár nyelvtanulmányok* címmel közölte (I. *Szövegek és fordítás*, II. *Kazáni-tatár látta el szótár*, III. *Kazáni-tatár nyelvtan*), melynek szövegkritikai újradolgozását Berta Árpád 1988-ban *Wolgatatarische Dialektstudien - Textkritische Neuauflage der Originalsammlung von G. Bálint 1875-76* címmel jelentette meg.

Jelenlegi dolgozat első fejezete e tatár szövegek hangjelöléseinek összevető táblázatát tartalmazza az ejtésükre vonatkozó megjegyzésekkel együtt. A táblázat elkészítésekor számításomban állt a cirill írásjelek feltüntetése (1939 előtt használtak I. Szentkatolnai 1877, VI.; 1939 után érvénybe lépő cirill ábécét I. Poppe 1968, 19-25), de ez a latin és cirill írásrendszerek különbözőségéből eredő jelölési eltérésekre való kitérést eredményezne, melyek kifejtése nem kapcsolódik a dolgozat témájához (erre vonatkozóan I. Poppe 1968, 19-28). Dolgozatom második fejezete a fentebb említett két-két mesét, valamint azok magyar nyelvű fordításait tartalmazza. Szentkatolnai gyűjtötte szövegek magyar fordításait a gyűjtő készítette, a miser tatár szövegeket pedig saját magam (I. 3.). A harmadik, elemző rész a szövegek közötti hangtani, alaktani és szintaktikai eltérések bemutatására valamint magyarázatára tér ki. E dolgozat önkényesen a miser tatár szövegek elemzését állítja előtérbe, és ezért a hangtani, alaktani, szintaktikai eltéréseket csak a miser tatár nyelvi anyagból kiindulva mutatja be. Mivel szemantikai eltéréseket nem találtam, a dolgozatban szemantikai elemzésre nem kerül sor.

1. Hangjelölési táblázat

<i>Paasonen hangjelölési rendszere</i>	<i>Szentkatolnai hangjelölési rendszere</i>	<i>Hangérték</i>
Mássalhangzók (képzés helye szerint)		
χ	χ	[χ] [˘χ] ¹ mediopal. zöngétlen
γ	γ	[γ] mediopal. zöngés
g	g	[g] [˘g]
K	k	[k] [˘k]
Ŋ	ñ	[ŋ]
J	j	[j]

¹A betűket megelőző, alul elhelyezett diakritikus jel (I. ˘) a betűk alá helyezendő. A betűket követő, felül elhelyezett diakritikus jelek (˘, ˘, ˘, ˘) kivéve az egyedül álló ˘, mely a betűt követő) a betűk fölé írandók.

<i>Paasonen hangjelölési rendszere</i>	<i>Szentkatolnai hangjelölési rendszere</i>	<i>Hangérték</i>
č'š', tš'	č	[š'] [tš'] [tš']
z	z	[z]
dž	3 [˘]	[j˘]
š	š	[š]
d	d	[d]
t	t	[t]
r	r	[r]
n	n	[n]
	c	[t's'] [t's']
z	z	[z]
l	l	[l]
v	v	[v]
f	f	[f]
b	b	[b]
m	m	[m]
Ejektív ', pl. k', s', d', t', r', l'		
Magánhangzók (képzés helye szerint)		
a	a	[a] [â] [a°]
ä	ä	[ä]
ə	e	[ě]
ø	o	[ö]
ö	ö	[ö˘]
əˆ	l°	[ĩ]
č'i		[i˘]
i	i	[i˘]
u	u	[u]
ü	ü	[ü]
ß		[ű] [ű˘]

A szövegek lejegyzésében használt jelöléseket és hangértékeiket összevetve arra a következtetésre jutunk, hogy Heikki Paasonen és Szentkatolnai Bálint Gábor lejegyzési rendszerei, és a kazáni és miser tatár nyelvjárások hangtana nagyban megegyeztek abban az időben. Kivételt alkot az a miser tatár (ezentúl M-mel jelölve) illabiális ejtése szemben a kazáni tatár (ezentúl K-val jelölve) labiális realizációival, valamint a mélyhangrendű szavak gutturalisai, melyek hátrább képzettebbek a K-ban, mint az M-ben.

2. Az alábbiakban bemutatom a kiválasztott két-két mesét, és azok fordításait. Heikki Paasonen által miser tatár nyelvjárásban 1899-ben lejegyzett meséket (2.1. és 2.6.) magyar nyelvű fordításaim követik. E fordítások első változata (2.2. és 2.7.) a miser tatár szövegek nyelvtani szerkezeteinek minél pontosabb visszaadására törekszik, a második változat (2.3. és 2.8.) pedig nyersfordításaim magyartalan szerkezeteinek kiküszöbölésére. Ezeket követik a Szentkatolnai gyűjtötte kazáni tatár szövegek (2.4 és 2.9.), valamint Szentkatolnai magyar nyelvű fordításai, melyeket a jelenleg érvényben levő helyesírási szabályoknak megfelelően közlök (2.5. és 2.10.).

2.1.-2.5. **A tatár és az orosz** c. mese

2.1. (Paasonen, közzétette Karahka 1953, 65)

10.

*bulyan bər tatar. bər uräs belän julya tšäkkannar. tatarnəŋ uläda bulyan.
bəräp bər tšäkkä tuktayannar, ut jakkannar. tatar utka artä belän tera ikän.
tatarnəŋ ulä kümätšä äsi ikän. tatarnəŋ tunä jana bašlayan. uräs «tatar, šubä
yarit» digän. tatarnəŋ ulä «äti, uräs majlä kümä tšäŋnə sori» digän. tatar
«majlä kümätšä tüzämä bik tämnä, birmäm» digän, «uläm, min üs yunəramä
uräs-tälän bəlmü tšä utkärdäm, sin bəl» digän. tatarnəŋ tunä janäp bətkälš
uräs-nəŋ näst(ä) ätkänən arıyayannar.*

2.2. (nyersfordítás)

Volt egy tatár. Egy oroszral együtt útnak indultak. Tatárnak fia is volt. Menve egy helyre megálltak, tüzet gyújtottak. Tatár tűznek hátával állni vala. Tatárnak fia pogácsát enni vala. Tatárnak bundája égni kezdett. Orosz „tatár, subi garit” mondta. Tatárnak fia „atya, orosz vajas pogácsádat kéri” mondta. „Tatár vajas pogácsa magamnak nagyon ízletes, nem adom” mondta, „fiam, én eddigi életembe orosz nyelvet bár nem tudva mulattam, te tudj” mondta. Tatárnak bundája égve elfogyása után orosznak mondott dolgát értették meg.

2.3. Volt egyszer egy tatár. Egy oroszral együtt útnak indult. A tatárnak volt egy fia is. Mentek mendegéltek, majd egy helyen megálltak, tüzet gyújtottak. A tatár tűznek háttal állt, fia pogácsát evett. A tatárnak bundája égni kezdett.

-Tatar, subi garit!- mondta az orosz.

-Atyám, az orosz a vajas pogácsádat kéri.- fordította a tatárnak a fia.

-A vajas pogácsa nekem nagyon ízlik, nem adom.- válaszolta- fiam, én eddigi életemet orosz nyelv tudása nélkül mulattam el, te azonban tanuld meg.

Miután a tatárnak a bundája elégett, értették meg, hogy mit is mondott az orosz.

2.4. (Szentkatolnai 1875, 25)

7. *Äkejät urisča beleü turisinda.*

s

Äüäle ber uris ber tatar belän julça ciktılar dej; bu tatarın ulı-da atası belän bara dej. Bilar barsalar kiräk köz könö. Ber töstä bilar tamak tujdırmakçı buldılar dej, jaktılar dej ut. Tatar üze utka artı belän torob, malajı kümäč aşıj dej. Torä torıac, bu tatarın tunı jana başladı dej, bu tatar üze-dä, ulı-da urisča belmejlär dej; tege uris bu tatarça äjtä dej: »şuba gorit tatarın« dib. Tatarın malajı atasına äjtä: »Ätej, uris majlı kümäçene soraj, birmä« dib äjtä dej. Atası äjtä dej: »Raxmät ulım, min urisča beleb rumer itmägän ejem, min belmäşäm-dä, sin bel« dib äjtä dej. Şulaj iteb tunı janıb betkençe, »juk, kümäčem üzemä bik tämne, birmäm« didej torıan dej. Tunı janıb betkäč-kenä aınııan dej urisın äjtkänen.

2.5. (Szentkatolnai, 1875, 110)

Régeente egy orosz és egy tatár útra keltek. A tatárnak fia is atyjával megy vala. Nekik ősszel kellett menniök. Egy helyen étkezni akarván tüzet gyújtottak. A tatár maga a tűznek háttal állott, fia pedig pogácsát evett. Amint így állnak, a tatárnak kezdett égni a bundája, mit látva az orosz mondta a tatárnak „suba gorit”. (A bunda ég; tudni kell, hogy sem maga a tatár, sem fia oroszul nem tudtak.) A tatár fia az előbbi orosz mondatot atyjának így tolmácsolá: „Apám, az orosz vajas pogácsádat kéri, ne add”. „Köszönet fiam”, válaszolá az atya, „én egész életemben oroszul nem tudtam, ha én nem tudok is, te tudj”. Ekként míg a bunda égett, a tatár csak állt, és mondogatta: „Nem, pogácsám magamnak is igen jól esik, nem mondom”. Csak midőn a bunda teljesen elégett, értette meg a tatár azt, amit az orosz mondott.

2.6.-2.10. **A kíváncsi nyúl története** c. mese

2.6. (Paasonen, közzétette Karahka 1953, 66)

11.

kujan bez östönä töşep «däñ däñ» sikergän. «bös, sin batärmä?» digän. bös «batär» digän. «batär bulsañ, sinä kejaş nik äratä?» digän. «kejaş, sin batärmä?» digän. ««batär» digän. batär bulsañ, sinä bolot nigä kaplı?» digän. «bolot, sin batärmä?» digän. «batär» digän. «batär bulsañ, sinä jil nik aktara?» digän. «jil, sin batärmä?» digän. «batär» digän. «batär bulsañ, nigä taşnā taşnā tişmisäñ?» digän. «taş, sin batärmä digän?» digän. «batär» digän. «batär bulsañ, sinä tāskan nigä tişä?» digän. «tāskan, sin batärmä?» digän. «batär» digän. batär bulsañ, ma tış sinä nigä tota?» digän. «ma tış, sin batärmä?» digän. «batär» digän. «batär bulsañ, nik kəşädän ikmäk sorışäñ?» digän. «kəşä, sin batärmä?» digän. «batär» digän. «batär bulsañ, nig(ä) alladan ikmäk sorışäñ» digän. «alla, sin batärmä?» digän. «jä, min birəm batärläyännä kejeröyönnä kisäp jibärsäm» digän.

2.7. (nyersfordítás)

Nyúl jég tetejére menve „ding, ding” ugrált. „Jég, te bátor (vagy)?” mondta. „Bátor” mondta a jég. „Bátor lennél, téged nap miért olvaszt?” mondta. „Nap, te bátor (vagy)?” mondta. „Bátor” mondta. „Bátor lennél, téged felhő miért főd?” mondta. „Felhő, te bátor (vagy)?” mondta. „Bátor” mondta. „Bátor lennél, téged szél miért hengerít?” mondta. „Szél, te bátor (vagy)?” mondta. „Bátor” mondta. „Bátor lennél, miért hegyet, követ nem lukasztasz?” mondta. „Hegy, te bátor (vagy)?” mondta. „Bátor” mondta. „Bátor lennél, téged egér miért lukaszt?” mondta. „Egér, te bátor (vagy)?” mondta. „Bátor” mondta. „Bátor lennél, macska téged miért fog?” mondta. „Macska, te bátor (vagy)?” mondta. „Bátor” mondta. „Bátor lennél, miért embertől kenyeret kérsz?” mondta. „Ember, te bátor (vagy)?” mondta. „Bátor” mondta. „Bátor lennél, miért istentől

kenyeret kérsz?” mondta. „Isten, te bátor (vagy)?” mondta. „No, én adok bátorságot, farkadat levágva eresztlek el” mondta.

2.8. A nyúl a jégre ment, és ding, ding ugrált.

-Jég, te bátor vagy?- kérdezte a nyúl.

-Bátor.- válaszolta a szél.

-Ha bátor vagy, akkor téged a nap miért olvaszt meg?

-Nap, te bátor vagy?- kérdezte a nyúl.

-Bátor.- válaszolta a nap.

-Ha bátor vagy, akkor téged a felhő miért föd el?

-Felhő, te bátor vagy?- kérdezte a nyúl.

-Bátor.- válaszolta a felhő.

-Ha bátor vagy, akkor téged a szél miért hengerít el?

-Szél, te bátor vagy?- kérdezte a nyúl.

-Bátor.- válaszolta a szél.

-Ha bátor vagy, akkor követ miért nem lukasztasz ki?

-Hegy, te bátor vagy?- kérdezte a nyúl.

-Bátor.- válaszolta a hegy.

-Ha bátor vagy, akkor téged az egér miért lukaszt át?

-Egér, te bátor vagy?- kérdezte a nyúl.

-Bátor.- válaszolta az egér.

-Ha bátor vagy, akkor a macska téged miért fog meg?

-Macska, te bátor vagy?- kérdezte a nyúl.

-Bátor.- válaszolta a macska.

-Ha bátor vagy, akkor miért kérsz kenyeret az embertől?

-Ember, te bátor vagy?- kérdezte a nyúl.

-Bátor.- válaszolta az ember.

-Ha bátor vagy, miért istentől kérsz kenyeret?

-Isten, te bátor vagy?- kérdezte a nyúl.

-No, adok én neked bátorságot, farkadat levágva eresztlek ell- válaszolta.

2.9. (Szentkatolnai 1875, 24)

„A nyúl a jégre ment, és ding, ding ugrált.”

5. Ákejät.

¹⁵ Kujan boz östönä mengän-dä dej »dii dii« sikergän-dä äjtkän dej: »Boz sin batır-mi?« — Batır. — »Batır bulsañ, kojaş sine nik aşıj?« »Kojaş, sin batır-mi?« — Batır. — »Batır bulsañ, sine bolot nik kaplıj?« »Bolot, sin batır-mi?« — Batır. — »Batır bulsañ, sine jil nik aktara?«
²⁰ »Jil, sin batır-mi?« — Batır. — »Batır bulsañ taş-tauni nik tişmejsen?« »Taş-tau, sin batır-mi?« — Batır. — »Batır bulsañ, sine tiçkan nik tişä?« »Tiçkan, sin batır-mi?« — Batır. — »Batır bulsañ, mäçe sine nik aşıj?« »Mäçe, sin batır-mi?« — Batır. — »Batır bulsañ, keşedän ipej nik so-
²⁵ rojsın?« »Keşe, sin batır-mi?« — Batır. — »Batır bulsañ, alladan ipej nik sorıjsın?« »Alla, sin batır-mi?« »Birem äle batırın-nı kojroñıñni kışeb jibärsäm«.

2.10. (Szentkatolnai 1875, 109)

A nyúl a jégre ment, és ugrált úgy, hogy döngött belé a jég, és így szólt: Jég, te bátor vagy-e? -Bátor. -Ha bátor vagy, a nap téged miért esz meg? Nap, te bátor vagy-e? -Bátor. -Ha bátor vagy, téged a felhő miért föd el? Felhő, te bátor vagy-e? -Bátor. -Ha bátor vagy, téged a szél miért hajt el? -Szél, te bátor vagy-e? -Bátor. -Ha bátor vagy, a kősziklát miért nem lyukasztod át? -Kőszikla, te bátor vagy-e? -Bátor. -Ha bátor vagy, téged az egér miért lyukaszt át? -Egér, te bátor vagy-e? -Bátor. -Ha bátor vagy, a macska téged miért esz meg? -Macska, te bátor vagy-e? -Bátor. -Ha bátor vagy, az embertől kenyeret miért kérsz? -Ember, te bátor vagy-

e? -Bátor. -Ha bátor vagy, az istentől kenyeret miért kérsz? -Isten, te bátor vagy-e? -Adok mindjárt neked bátort, ha farkadat levágom.

3. E fent közölt tatár nyelvi szövegek feldolgozása (miser tatár szöveg viszonyítása a kazáni tatárhoz) hangtani (3.1.), alaktani (3.2.), szintaktikai (3.3.) kritériumok alapján történik.

3.1 Hangtani egybevetések

A hangtani eltérések felsorolásán kívül feltüntettem az illető fonémák tatár irodalmi nyelvi norma (T) megfelelőjét, valamint a feltételezhető ótörök (ÓT), és egy elképzelt (I. Berta 1985, 30) volgai kipcsak (VK) képviselőt, mindezeket Berta Árpád kandidátusi értekezésében talált adatok alapján (1985). A szavak magyar jelentésének feltüntetésére Szentkatolnai kazáni-tatár szótári anyagát használtam (Szentkatolnai, 1877). Ezért a megadott jelentést követő zárójelben csak az oldalszámot adom meg.

3.1.1.

M *tukta* ~ K *tokta* 'megállni; megszűnni' (117)
azaz M -*u* ~ K -*o* ~ T -*ö* az ÓT -*o* ~ VK -*o* képviselői (I. Berta 1985, 48; Mahmudova 1978, 46)

3.1.2.

M *üs* ~ K *ös* 'felső rész' (30)
M *ü* ~ K *ö* ~ T *ö* az ÓT *ö* ~ VK *ö* sajátos képviselői (I. Berta 1985, 55; Mahmudova 1978, 46)

E két példa is megerősíti Berta Árpád azon nézetét, mely szerint az első szótagbeli etimologikus nyíltak zártabbá válásának folyamatában két fázist kell elkülöníteni, azaz a zártabbá válást és a zártabbá vált etimologikus hangok nyelvjárásonkénti eltérő alakulását. (I. Berta 1985, 104-107)

3.1.3.

M *äti* ~ K *ätej* 'atyó, édes atyám' (16)
M *nigä* ~ K *nejgä* 'minek, miért' (147)

E két adat látszólagos eltérések csupán, hisz valójában mind a M -*i* mind a K -*ej* ugyanazon [i] jelölései.

3.1.4.

M *kojoroy* ~ K *kojroy* 'farok' (50)
M -(j)o(r) ~ K -(j)Ø(r)- inetimologikus *ö*

3.1.5.

M *ät* ~ K *äj* 'kimondani, szólni' (15)
M -Ø ~ K -j monoftongizálódás

4.1.6.

M *maš'ə* ~ K *mäče* 'macska' (169)
E jövevényszóban az *ä* viszonylag új fonéma (I. Berta 1985, 89-90)

3.1.7.

M *tš'ək* ~ K *či'k* 'kimenni, kijönni, származni, kiteni; kicsikkanni' (93)
M *kümätš'* ~ K *kümäč* 'pogácsa, zsemlye' (69)
M *təskan* ~ K *ti'čkan* 'egér' (114)
M *tš'*, *s* ~ K *č* ~ T *č* a VK *č* képviselői (I. Berta 1985, 176; Mahmudova 1978, 84-85)

3.1.8.

M *bəs* ~ *bəz* 'jég, jégeső' (162)
-hangtani helyzettől függő váltakozás, azaz hogy zöngés vagy zöngétlen hang követi.

3.2. Alaktani egybevetések

3.2.1.

-a kijelentő mód, jelen idő, egyes szám második és harmadik személy ragjainak megfelelői (egyben hangtani kritérium is):

E/2	M -sV ² η ~	K -sV ⁴ n ~	T -sV ⁴ n
E/3	M ha - ₂ j ~	K -V ⁴ j ~	T -V ⁴
	M <i>kapli</i> ~	K <i>kapli</i> 'j	'föd, födni' (44)
	M <i>sor₂i</i> , <i>sorisə</i> η ~	K <i>soroj</i> , <i>sori</i> 'jsi'n	'kéri, kérsz' (140)

(I. Mahmudova miser nyelvtana, 1978, 138, ahol a szerző az E/2 -sV²η mellett feltünteti az -sV²n személyrag alakot is, E/3 -Ø- hoz járulható -dV²r partikulát, melyre szövegeimben nem találtam példát; Szentkatolnai 1877, 61; Poppe 1968, 70)

3.2.2.

-a kijelentő mód, jelen idő tagadó alakjának suffixuma

M -mV ² ~	K -mV ⁴ j ~	T -mV ⁴
M <i>tišmisə</i> η ~	K <i>tišmejsen</i>	'nem lukasztasz' (117)

(I. Mahmudova 1978, 139; Poppe 1968, 70)

3.2.3.

M - V^2p gerundium ~	K - V^2b/p ~	T - V^2p
M <i>janəˈp</i> ~	K <i>janiˈb</i>	'égve' (75)
M <i>kisəp</i> ~	K <i>kiseb</i>	'vágva' (56)

3.2.4

M - nV^2n genitivus ~	K - nV^4n	T - nV^2n
M <i>tatarnəˈŋ</i> ~	K <i>tatarniˈn</i>	'tatárnak' (105)
M <i>urəsənəˈŋ</i> ~	K <i>uriˈsniˈn</i>	'orosznak' (34)

(I. Mahmudova miser nyelvtana feltünteti a - nV^2n alakot is, 1978, 111; Poppe 1968, 34)

3.3. Szintaktikai egybevetések

Szintaktikai következtetéseket e nyelvi anyagok összehasonlítása alapján nehéz levonni. Mint az előbb tárgyalt nyelvi szinteken itt is el kell különíteni az idiolektus és dialektus sajátosságokat, és figyelembe kell venni, hogy a mesélés szintaktikai struktúrája eltér a hétköznapi beszélgetésétől (pl. igeidőhasználat). Kiemelem azonban a következőt, melyhez áttekintettem a többi mesében található megoldást:

3.3.1.

-idézés, párbeszéd elmesélésbe való beillesztésekor használatos szavak:

M *digän, dijep* ~ K *dib, dej, digän(när) dej, didej* 'mondta, mondja, mondván' (129) (I. Szentkatolnai 1877, 63)
A K *dej* szónak a fent említett funkció mellett bizonyos igék után is többször megjelenik. Ezek pusztán a mesélési szituációt nyomatékosító partikulaként értelmezhetők, és a miser tatár szövegekben nem találtam meg a megfelelőjét.

3.3.2

A miser -*kan/gän* múltidőjel használata nem rendszerszerű, sem tendenciaszerű a kazáni tatár szövegek -*ti/di* múltidőjével szemben, amint ez az első mese szövegváltozataiban szembetűnik. Ez a mesélők sajátos nyelvhasználatára utal.

A feldolgozott anyag hangtani, alaktani, szintaktikai következtetések levonására kevés, azonban e terjedelem alapján is már megállapítható, hogy e két nyelvjárás a XIX. századvégi állapotában kevés, kommunikációt nem zavaró változatokat mutat.

Bibliográfia

Berta Á. (1985). *A tatár nyelvjárások története. Hangtörténeti elemzés*. Kézirat. Szeged.

(1989). *Lautgeschichte der Tatarischen Dialekte*. SUA 31.

Kakuk Zs. (1976). *Mai török nyelvek*. Budapest.

Mahmutova, L.T.(1978). *Opyt issledovanija tjurkskih dialektov. Misarskij dialekta tatarskogo jazyka*. Moskva.

Mischärtatarische Volksdichtung gessammelt von Heikki Paasonen. (1953). Übs. und hrsg. v. Karahka, E. MSFOu 105.

Poppe, N. (1968). *Tatar manual*. UAS 25.

Szentkatolnai Bálint G.(1875-77). *Kazáni-tatár nyelvtanulmányok*.

I. Szövegek és fordítás. 1875. Budapest.

II. *Kazáni-tatár szótár*. 1876. Budapest.

III. *Kazáni-tatár nyelvtan*. 1877. Budapest.

Wolgatatarische Dialektstudien. Textkritische Neuauflage der Originalsammlung von G. Bálint 1875-76. (1988). hrsg. Berta, Á. Budapest.

FRIEDRICH KLÁRA

tanár, rovásírás-kutató

Szentkatolnai Bálint Gábor rovásírásos tevékenysége

Szentkatolnai Bálint Gábort ismereteink alapján joggal nevezhetjük bolygónk egyik legtehetségesebb nyelvészének. A rovásírókat ezért büszkeséggel tölti el, hogy nagy tudósunk ismerte, gyakorolta a rovásírást, és ezen a területen is emlékezeteset alkotott.

Őseink írásával már a családi otthonban találkozott. Nagypja, az előkelő családból származó Kondrát András nem használta a latin betűs írást, feljegyzéseit fára róttá és e betűk köbe vésésével is foglalkozott.

Valószínű, hogy Bálint Gábor öccse Benedek, e nagypa hatására vált tehetséges fametszővé, munkáiból Budapesten és Kolozsváron kiállítást rendeztek, és Munkácsy Mihály őt alkalmazta legszívesebben fametszetek készítésére.

Bálint Gábor a hun-magyar írást alaposabban Csíksomlyón sajátította el, középiskolai tanulmányai alatt. Később, oroszországi, törökországi, mongóliai utazásai során ennek a tudásnak nagy hasznát vette, gazdag rovásírásos gyűjteménnyel tért haza, amelyet a Tudományos Akadémiának benyújtott. Maga Arany János is, az Akadémia főtitkáraként, szíven viselte mind Bálint Gábor, mind az összegyűjtött anyag sorsát, amelyről azonban hiába várta a tanulmányt. Hunfalvy Pálnak, az Akadémia főkönyvtárosának ugyanis az volt a határozott álláspontja, hogy a magyaroknak a kereszténységre térítés előtt nem volt saját írásuk. Ezt a *Die Ungarn oder Magyaren* című írásában (1881) fejtette ki: „*Ob die Ungarn oder Magyaren vor ihrer Christianisierung die eigentliche Schreibkunst geübt haben, ist das unbekannt...*”. Természetesen németül ítélik, hiszen magyarul csak törve, igen rosszul beszél. Fehérné, Walter Annától tudjuk, hogy Hunfalvyt az Akadémián „égető” gúnynévvel illették, mert az ő kutatási irányvonalát megkérdőjelező forrásmunkákat, gyűjteményeket elégettette. Így Bálint Gábort többek között rovásírás-gyűjteménye és hun-magyar rokonságot bizonyító történelemszemlélete is kizárta az Akadémia kegyeltjei közül. Az Akadémiai kiadású lexikonok igen szűkszavúan írnak róla, pl. az 1960-as kiadású Új Magyar lexikon három sort szán rá, ugyanebben egy Bolgár Elek nevű kommunista jogász 25 sort kap. A Magyar Életrajzi lexikon (Akadémiai Kiadó, 1969) bővebben ír róla, de ezt így fejezi be: „*A magyar őstörténetről azonban zavaros és kalandos elméletekhez ragaszkodott.*”

Pedig igen szorgalmas és alapos kutató volt, pl. Zichy Jenő gróf 1895-ös kaukázusi expedíciójukon némileg rosszalva jegyzi meg, hogy Szádeczky-Kardoss Lajos és Bálint Gábor egész nap a könyvtárakat búják.

1892-ben egy útból hazatérve örömmel üdvözlí Fischer Károly Antal könyvét a hun-magyar írásról. Ebben olvas a Nagyszentmiklósi Kincs feliratainak megfejtési kísérletéről, s ő is beáll a megfejtők sorába.

Tanulmánya a Pesti Hírlap 1892/11/20. (november 20-i) számában jelenik meg, *Attila kincse* címmel. Itt jegyzem meg, hogy sok történésznél alaposabban ismerte Attila hun király családfáját. A RÓ, ROV ígét pl. kapcsolatba hozza Attila nagybátyjának, Rua, Rova hun királynak nevével.

Mint tudjuk, a Nagyszentmiklósi Kincs 14 edényén rovásfeliratok vannak. Igen sok kutató kísérletezett megfejtésükkel, de csak kevesen voltak, akik magyar nyelvű eredményt közöltek. Bálint Gábor ezek közé tartozik, továbbá igen szépen hivatkozik megfejtő elődjére, Fischer Károly Antalra.

A kincsen poncolt és karcolt feliratok találhatók, a poncoltak együtt készültek az edényekkel. A leghosszabb felirat a 8-as tálkán olvasható, Bálint Gábor megfejtése:

„*Gulyas pesghán pecsenűj kenez, azaz Gulyas kán besenyő kenéz.*” A Gulyás nevet a Ghyla, Gyula nemzetséggel hozza kapcsolatba.

A 9-es, 10-es tálkán, az ivókörtön (17), a 22-es és 23-as kelyhen ugyanaz a poncolt felirat fordul elő, jelentése: „*Nagy kenyezics Pesur*”, ami itt nem személynév, hanem méltóság.

A 3-as, 4-es korsón ismét a Gulyás, azaz a Gyula nemzetség neve szerepel, nem poncolva, hanem karcolva.

Az 5-ös korszán és a 10-es tálkán az "Új vízen túli Kér, illetve a Nádas Kér" a készítés helyére utal.

A 6-os korszán egy bekarcolt figyelmeztetés: "A hosszú élethez víz kell." (És nem bor – Sz.B.G.), valamint az ötvös neve: „Ghesen Szelyezs”.

A 15, 16-os nyeles tálkákon a "Kis edényem" olvasható.

A 23-as kelyhen ismét a készítő neve: „Ghesen Szelyezs” és a „Ghetely” szó, amely az ötvös születési helyére utal, „Keteji Gesen Szejezs”. (Ugyancsak Keteji az a Székely Tamás, aki a konstantinápolyi rovásfeliratot véste 1515-ben.)

Összefoglalva: Bálint Gábor szerint a kincs nem Etele (Attila) királyé volt, hanem egy későbbi besenyő fejedelem családjáé.

A sok idegen nyelvű megfejtés mellett magyar olvasatot adott a már említett Fischer Károly Antal 1889-ben, Bálint Gábor 1892-ben, Debreceny Miklós 1914-ben, Baráth Tibor az ötvenes, Pataky László pedig a hatvanas években.

Gyűjteményének rovásíráshoz kapcsolható részéről ezt írja:

"Örömmel kísérelném meg a dél-szibériai feliratok megfejtését is, de az én fölírat gyűjteményemet a sors sok hányódás alatt tönkre tette, s addig míg ama fölíratok másolatát nem bírjuk...csak a mi írásunkkal való egyezést tekinthetjük biztosnak." (Pesti Hírlap 1892/11/20)

Ezeket a felírt kőoszlopokat, sziklákat, kőszobrokat 1720-tól kezdve folyamatosan fedezték fel a kutatók a Szaján hegységet áttörő Jenyiszej vidékén. Kül tegin és Bilge kagán rovásfelírt síremlékeinek felfedezését egy Jadrintsev nevű orosz földrajztudós nevéhez kötik 1887-ben. Mivel Bálint Gábor 1871 és 1874 között járt Mongóliában feltehető, hogy megelőzte az orosz kutatót a felfedezésben.

Bálint Gábor tudományos pályafutását és életét a nem magyar irányítás alatt álló Tudományos Akadémia ellentmondást nem tűrő finnugor szemlélete tette tönkre. Ez a szemlélet fosztotta meg gyűjteményének egy részétől és attól, hogy a fennmaradt részt feldolgozhassa.

Idegen földön, gyakran nem kutatással, hanem méltatlan munkahelyeken kellett idejét és tehetségét elpazarolnia, pl. török tisztviselőként kecskebőr tömlőkből készült tutajon járta be a Tigris és Eufrátesz partjait. Felesége mindenütt hűségesen vállalta vele a nyomorúságot. Hazaszeretét azonban a megpróbáltatások és az itthoni mellőzés ellenére sem vesztette el. Az idegenből így ír barátjának:

"Hazámban átélt egész múltam oly keserű, hogy amikor rá gondolok, magamon csodálkozom, hogy iránta szívemben még mindig kiolthatatlan szeretetet érzek."

IRODALOM

Bakay Kornél: Szegény Budenz (Magyar Nemzet 2004/5/15)

Fehérné Walter Anna: Az ékírástól a rovásírásig (Buenos Aires, 1975)

Pesti Hírlap 1892/11/20.

Szádeczky Kardoss Lajos: Zichy expedíció, 1895 (Magyar Őstörténeti Kutató és Kiadó, 2000)

Tharan-Trieb Marianne: Múltadban nincs öröm (Dobogó, 2003/12)

Zágoni Jenő szerk.: Szentkatolnai Bálint Gábor válogatott írásai (Bp. 2005)

Friedrich Klára: A rovásírás fontossága és néhány jelentőse képviselője (Előadás a Magyarok Világszövetsége VI. Világtalálkozóján, 2004/6/4)

Friedrich Klára: Szentkatolnai Bálint Gábor megfejtése a Nagyszentmihályi kincsről (Előadás a Forrai Sándor Rovásíró Kör Napján, 2006/3/25)

KELEMEN MIKLÓS

lelkész-történész, Unitárius Egyház

Bálint Gábor életének néhány kérdése

Szentkatolnai Bálint Gábor nemzetközi konferenciát rendezett 2006.dec.8-án a MVSZ Szent László Akadémia és a Körösi Csoma Sándor Magyar Egyetem Budapesten, a Magyarok Háza dísztermében.

A konferencia célja - olvasható a meghívóban - az, hogy neves hazai és külföldi szakemberek segítségével újraértékelje a nagy keletkutató, valamint az első nemzetközi hírű mongolista szakember tudományos eredményeit. A konferencián 12 előadás mutatta be Bálint Gábornak az akkori Orosz Birodalomban tett tudományos kutatásának eredményeit.

A konferencián, melyre Egyházunk is meghívót kapott, jelen volt Léta Sándor a budapesti Bartók Béla egyházközség lelkésze, Szalontainé Kisgyörgy Zsuzsanna a Duna-Tiszaközi Szórványegyházközség gondnoka, Kelemen Miklósné tiszteletes asszony és Kelemen Miklós lelkész, aki hozzászólásában az "unitárius" Bálint Gábort mutatta be, az alábbiakban:

Bálint Gábornak az egyházakhoz való viszonya.

Egy Kolozsváron élt zeneszerző a "Kincses Kolozsvár" című önéletrajzi regényében azt írja, hogy "az ember élete olyan, mint egy többismeretlenes egyenlet, amelynek megoldására csak későn jövünk rá. Akkor, amikor előbbi ismereteink már megfakultak és olyanok lettek, mint a kopott szekrényben őrzött régi ruhadarab".

Így vagyunk a 162 évvel ezelőtt született Bálint Gáborral is, kinek agyonhallgatott, a magyarság eredetével foglalkozó munkásságát - oly sok idő elteltével - csak ma, a XXI.század embere kezd értékelni.

A tudományról való viszonyáról, ma itt, átfogó és komoly tanulmányokkal szembesültünk. Én - röviden- egyházi hovatartozását kívánom fölemlíteni, mert Bálint Gábor egy olyan korban élt, amelyben az egyházhoz való tartozás is rányomta bélyegét, a tudományos érvényesülésre.

Dr. Obrukszánky Borbála - a mai konferencia egyik kiváló előadója, a Magyarországi Unitárius Egyház lapjának, az Unitárius Életnek 2006. május-júniusi számában "Egykori keleti nagy utazónk nyomában" című tanulmányában - Bálint Gábor naplótöredékére hivatkozva, elmondja, hogy a Római Katolikus Egyház szertartása szerint megkeresztelt Bálint Gábor nem rokonszenvezett egyháza külsőségeivel. Naplótöredékéből kiderül, hogy már, mint kisiskolásra, negatív hatást gyakoroltak - többek között- a templomban elhelyezett szentek szobrai. Az akkori bigott, dogmatikus egyházi neveléssel szembeni ellenszenv miatt többszöri iskolaváltoztatásra kényszerült, Székelyudvarhelyen és Nagyváradon, a püspöki liceum növendékeként - szülei kívánságára - papnak készült. Azonban - a saját bevallása szerint az itt látottak és hallottak, sem testileg, sem lelkileg nem szolgálták előmenetelét. Ennek következtében, még az Orosz Birodalomba induló Bálint Gábor, 1870-ben szakít a Római Katolikus Egyházzal és az Unitárius Egyház híveihez csatlakozik.

Amint ismeretes az 1568-ban lezajlott tordai országgyűlés a vallásszabadság kihirdetésével tette lehetővé annak az Unitárius Egyháznak a megalakulását, amely elvetette a zsinati határozatoknak, Krisztusnak és a Szentléleknek Istenné való nyilvánítását s az Isten személyi és lényegbeli egységének hirdetésével és a földi élet *értékeinek* ápolásával zárkózott föl a Magyarország területén működő, az 1848.XX.törvénycikkből, az Állam által elismert egyházak sorába.

Amikor Bálint Gábor az Unitárius Egyház híveihez csatlakozik, az Egyház püspöke a "Vadrózsák", a székely népköltészeti emlékek gyűjtője Kriza János, majd a szabadelvű kereszténység képviselője Ferencz József volt. Ebben, a "kiegyezést" követő időszakban - amikor a Magyarországgal egyesült Erdély tudományos életét még a katolicizmussal szövetkező, Habsburg politikát folytató tudósok irányították, mint pl. a Hunsdorfer - Hunfalvy Pál, kinek szemében a "hitehagyott unitárius-székely Bálint Gábor" olyan ellenfélnek bizonyult, akit el kellett téríteni az érvényesülés útjáról s ismerve önérzetes székely voltát az ország elhagyására kell kényszeríteni.

Ennek megtörténte után - 12 évi önkéntes száműzetés után a Székely Rendek és az unitárius Jakab Elek történész vezetésével mozgalom indult annak érdekében, hogy Bálint Gábort hazahívják, és egyetemi katedrához juttassák.

A Jakab Elek vezette székely összefogás eredményeként sikerült elérni, hogy a vallás és közoktatási miniszter kinevezze Bálint Gábort a kolozsvári Egyetem ural-altáji tanszék vezetőjének. Bálint Gábor a kolozsvári Egyetemen kilenc

évig tanított. Amint Gaal György említi "a nyelvek tanítása mellett óráit arra használta föl, hogy bebizonyítsa az akadémikusok hibáit s elvesse a finn-ugor nyelvészet létjogosultságát".

Bálint Gábor 1913. május 26-án, Temesváron fejezi be életét, de hamvai a kézdivásárhelyi református temetőben nyugszanak. Temesváron a pap-költő Szabolcska Mihály, a kézdivásárhelyi temetőben a kolozsvári Egyetem részéről Cholnoky Jenő búcsúztatta.

Bálint Gábor életéhez, főleg tudományos munkásságához - e több ismeretlenes egyenlet megoldásához, a mai napon jutottunk el. Ma, amikor olyan sok elmélet a kopott szekrényben lógó ócska ruhához hasonlóan, a feledésbe merül és nem az ész, hanem a technika uralja a gondolkodást, Bálint Gábor emléke megújul, s munkássága utat mutat a jövő felé.

ANGELA MARCANTONIO, PH.D.

Universita' di Roma „La Sapienza”

Facolta' di Scienze Umanistiche --Cattedra di Ungherese

A finnugor elmélet és a magyar nyelv eredete

Nyelvcsaládok: Nyelvészeti elméletek vagy történelem előtti tények?

Az első magyar nyelven kiadott könyvemhez (Marcantonio 2002 /2006) és a nemsokára megjelenő könyvemhez (*A történeti nyelvészet és a magyar nyelv eredete*; Budapest: Hun-idea) hasonlóan, a jelen előadásomban is megkérdőjelezem a hagyományos finnugor/uráli elmélet érvényességét, és érvekkel támasztom alá, hogy a finnugor/uráli elmélet inkább fikció, mint tudomány. Ezen kívül tárgyalok röviden egy olyan témát is, amely csak említésszerűen került elő az előző (2002/6) könyvemben: lehetséges módszereket fogok javasolni egy olyan új modell, új elmélet kereséséhez, amely esetleg fényt deríthet a magyar nyelv eredetére.

Nyilvánvalóan, a finnugor/uráli elmélet kritikai ismertetését és elvetését nem tudom ez alkalommal részletesen kifejteni. Csak a figyelmet szeretném felhívni a történeti / összehasonlító nyelvészet két általános problémájára, pontosabban két hiányosságára, amelyek mélyen be vannak ágyazva a történeti nyelvészet vizsgálati módszereibe. Ezek a hiányosságok szerintem olyan súlyosok, hogy elvileg magukban is elegendők lehetnek ahhoz, hogy érvénytelenítsék a történeti nyelvészet vizsgálatának eredményeit, azaz, a feltételezett nyelvcsaládokat és ősnelveket (beleértve a finnugor /uráli nyelvcsaládot is). A két hiányosság a következő:

- 1) Az első általános hiányosság: a hagyományos “nyelv egyenlő nép” elgondolás; ma köztudat hogy ez nem szükségszerűen igaz.
- 2) A második általános hiányosság: az összehasonlító módszer hajlékonysága; más szóval, nagyon könnyű az összehasonlító módszer használatát az elérni kívánt eredményhez igazítani, azaz, nagyon könnyű az összehasonlító módszert manipulálni; bár a tankönyvek azt állítják, hogy ez a módszer precíz és tudományos.

Melyek tehát az itt felvázolt pontok következményei?

Elsőként vizsgáljuk meg a “nyelv egyenlő nép” elgondolást. Amikor egy adott nép eredetéről valamit állítunk, főleg ha annak feltételezett létezéséről beszélünk a történelem előtti időkben, az nem jelenti szükségszerűen azt, hogy arra (illetve a nép nyelvére) egyértelmű bizonyítékkal rendelkezünk. Például, amikor azt állítjuk, hogy a latin, a szanszkrit, vagy a germán nyelvek, indoeurópai nyelvek, az nem jelenti azt, hogy vitathatatlan nyelvészeti és más tudományos bizonyítékot találtunk a feltételezett indoeurópai nép / faj létezésére. (Valóban nincsenek erre vonatkozó régészeti, antropológiai, történelmi bizonyítékaink, lásd például Häusler 2003 & 2004). Csakis azért beszélünk indoeurópai népről, mert a nyelvészek a szóban forgó nyelveket ebbe a nyelvcsaládba sorolták. Más szóval, a nyelvészek „feltételezték” (bizonyos vizsgálati módszereik alapján), és nem „bizonyították”, hogy e nyelvek ugyanabból az ősnyelvből származnak. E ponton, miután az indoeurópai ősnyelv létezését feltételezték, a nyelvészek és más szakterületek tudósai egy lépéssel továbbmentek és újabb feltételezéssel álltak elő: a “nyelv egyenlő nép/faj” elgondolásból kiindulva feltételezték, hogy nemcsak az indoeurópai ősnyelv létezett, hanem az e nyelvet beszélő, homogén nyelvi közösség/nép is. Az indoeurópai tanulmányok tudósa, Campanile (1998, 1) világosan rámutat, hogyan jött létre az indoeurópai nyelvi közösség létezésének ötlete az indoeurópai nyelvészeti beosztás eredeti feltevéséből szükségszerűen következő feltevésként:

Bár az **indoeurópai koncepció elsősorban nyelvészeti elgondolás**, mégis, azzal, hogy **feltételezzük** e nyelv létezését, **feltételeznünk** kell az e **nyelv beszélőinek homogén csoportját** is, amelyet közös kultúra jellemez, mint minden természetes nyelv esetében. [...] Más szóval, magától értetődő volt, hogy szinte rögtön azt követően, hogy az összehasonlító nyelvészet felállította az indoeurópai elméletet, [...] a nyelvészek elkezdtek gondolkodni azon ismeretlen népek tárgyi és szellemi kultúráján, amelyek valaha az indoeurópai nyelvet beszélték [kiemelés tőlem].

Ami az ősnyelvet és azzal kapcsolatos nyelvi rekonstrukciókat illeti, itt hangsúlyozni szeretném mind az ősnyelv, mind a nyelvi rekonstrukciók nem igazolt, merő feltételezett voltát. Más szóval, a rekonstrukciók azon túl, hogy (általában) nincsenek adatokkal alátámasztva, a dolog természetéből adódóan csak képletek. Hasonlóképpen, az ősnyelvek sem tények, hanem csak elméleti konstruktumok. Amikor ősnyelvekről beszélünk, akkor nem történelem előtti tényekre, nem valódi nyelvekre gondolunk, amelyeket egy létező nyelvi közösség valóban beszélt valamikor és valahol az őskorban, hanem csupán nyelvészeti elméletekre. Magától értetődő, hogy nem szabad az elméleteket a tényekkel összekeverni.

Ez tökéletesen áll az uráli nyelvcsaládra is. Az uráli népek /nyelvek esetében is, az a kiindulópont, miszerint a történelem előtti időkben létezett egy jól meghatározható, homogén uráli nép/faj, szintén csak egy feltételezés, amely az uráli osztályozás következményeként keletkezett. Valójában, az indoeurópai nyelvekhez hasonlóan, az uráli nyelvek esetében sincsenek régészeti, antropológiai, vagy genetikai bizonyítékok (lásd. Erdélyi 2005). Hasonlóképpen, az uráli ősnyelv soha sem létezett, soha sem volt egy igazi nyelv.

Ez az alábbi következményekkel jár az uráli nyelvcsaládra s a magyar nyelvre vonatkozóan: Még ha be is lehetne bizonyítani, hogy az uráli besorolás nyelvészeti megalapozott, a magyar nép uráli eredetének elmélete akkor is megkérdőjelezhető, mivel a nyelvészeti osztályozásnak, még ha helyes is, nem biztos, hogy bármi köze van az adott nép valódi eredetéhez.

Most térjünk rá a második pontra, az összehasonlító módszer manipulálhatóságára. A hagyományos történeti nyelvészetben úgy vélik, hogy a hangváltozás általában szabályosan következik be a nyelvek fejlődése során. Ezen az elven (vagy inkább, ezen a hiedelmen) alapul az összehasonlító vizsgálat s a rekonstrukció folyamata. De ez az "elv" (a hagyományos nyelvészet több elvéhez hasonlóan), megalapozatlan, mert, ahogy ma már tudjuk (lásd Lass 1993 és Labov 1980), a nyelvek nem szabályosan változnak-- bár fejlődési tendenciák léteznek. Ezeket a nem szabályos változásokat és a kivételeket viszont, a rekonstrukció során gyakran ad-hoc magyarázatokkal, vagy, ahogy én szeretem nevezni őket, "kiskapukkal" igazolják. Viszont magától értetődik, hogy ha továbbra is ad-hoc magyarázatokat és kiskapukat alkalmazunk minden hibás megfeleltetés és kivétel esetében, akkor az összehasonlító vizsgálati módszer annyira simulékonnyá és hatásossá válik, hogy segítségével bármiféle adatot alá tudunk támasztani. Más szóval, a simulékonyság miatt (s egyéb olyan okokból, amelyekre most nem térek ki), a felállított nyelvi osztályozás megalapozatlanná válhat. Valójában, néhány nyelvész, mint például Ringe (1995, 1998 & 1999) és Greenberg (2005), gyakran felhívta kollégái figyelmét arra a tényre, hogy a nyelvek osztályozása mindig a "valószínűségi fok" kérdése: soha sem lehetünk száz százalékosan biztosak abban, hogy az adott nyelvi besorolás helyes.

Természetesen, ez tökéletesen áll az uráli nyelvcsaládra is, hiszen az uráli elmélet adataiban bőségesen akadnak téves párosítások és kivételek (lásd Marcantonio 2002/2006). Ebből az következik, hogy nem tévedünk, mikor azt állítjuk, hogy az uráli osztályozás vitatható.

A finnugor elmélet érvénytelen

De még ha ezek az általános, módszertani problémák nem is állnának fenn, az uráli osztályozás akkor sem lenne helyes, az elmélet belső hiányosságainak következtében. Ezek között a következők a leg súlyosabbak:

- 1) az uráli csomópont rekonstruálásának hiánya
- 2) egy kiterjedt, fonológiai/lexikai összehasonlító korpusz hiánya
- 3) egy kiterjedt, morfológiai összehasonlító korpusz hiánya

1) Az uráli csomópont rekonstruálásának hiánya

A hagyományos uráli családfa elmélet egy uráli csomópontot feltételez, de ezt a csomópontot soha sem rekonstruálták. Ehhez szükséges lenne először az ugor ág rekonstruálása, ami viszont lehetetlen, mivel köztudott, hogy a magyar nyelv alapvetően különbözik feltételezett, legközelebbi rokonaitól, a vogul és osztják nyelvtől. Valójában, a feltételezett finnugor/uráli családfa rekonstrukciója a legsúlyosabb manipuláció az uralisztikán belül, mivel a legtöbb félrevezető következménnyel jár.

2) A fonológiai és lexikai korpusz hiánya

Az uráli nyelvcsaládon belül hagyományosan felállított megfelelések legnagyobb része nem igazi megfelelés, hanem csupán hasonlóság (lásd Marcantonio 2002/2006 és a megjelenő: *A történeti nyelvészet és a magyar nyelv eredete*). Továbbá, az önmagában is csekély számú helyes megfeleléseknek csak egy nagyon kis százaléka van jelen minden vagy a legtöbb uráli nyelvben. Ez más nyelvcsalád esetében is tapasztalható, de az uráli nyelvcsaládnak azzal a problémával is szembe kell néznie, hogy a csekély számú megfelelések nagy része megtalálható más, nem uráli nyelvekben, mint például az altáji és az indoeurópai nyelvekben. Köztudott, hogy az ún. urál-altáji elmélet már régóta vetekszik az uráli elmélettel, sőt, az Illič-Svityč (1971-84), illetve Greenberg (2000 & 2001) által javasolt úgynevezett "nosztratikus" és "eurázsiai" elméletek szerint a legtöbb európai (beleértve a magyar nyelvet) és néhány ázsiai nyelv egy régebbi, kiterjedtebb, magasabb szintű nyelvcsaládból, az ún. "nosztratikus", vagy "eurázsiai", vagy "makrocsaládból" származik.

3) A morfológiai korpusz hiánya

Az uráli nyelvek nem igazán mutatnak konzisztens, releváns morfológiai megegyezéseket, például nincsenek releváns megfelelések az ige- és névszóragozási paradigmák, vagy a képzők terén. Természetesen, vannak közös morfológiai elemek az uráli nyelvekben, de ezek egyszerű toldalékok (általában egy vagy két alaphangból állnak), és legtöbbször más, nem uráli nyelvekben is jelen vannak. Így ezek a morfémák nem lehetnek relevánsak genetikai kapcsolatok megítélésénél. A feltételezett, közös morfológiai paradigmák hiánya valóban döntő fontosságú, mert még a hagyományos történeti nyelvészet keretein belül is inkább a morfológiai, s nem a lexikai megfelelések, a genetikai öröklődés legmegbízhatóbb jelei (bár ez a hagyományos elv ma már vitatható). Valójában, a konvencionális elmélet hívei elismerik ezt a kellemetlen tényt, de ezt a következő magyarázattal (vagy, inkább, "kiskapuval") igazolják: az uráli területen a morfológiai paradigmák az egyes nyelvek önálló fejlődése során alakultak ki, azaz, az egyes uráli nyelvek saját morfológiai rendszerüket az eredeti ősnyelvből való kiválás után alakították ki (lásd például Korhonen 1996). Ez bár elvileg hihető magyarázat, a figyelmes olvasó nem tudja nem észrevenni, hogy itt a "körkörös érvelés" tipikus és egyértelmű példájáról van szó.

Összefoglalva, a hagyományos és hivatalos uráli elmélet véleményem szerint megalapozatlan, mivel egyéb tudományágak, mint például a régészet vagy a genetika nem támasztják alá, illetve mivel a belső hiányosságai miatt nyelvészeti szempontból sem állja meg a helyét. Következésképpen, véleményem szerint, a magyar nyelv és a magyar nép uráli eredete szintén megkérdőjelezendő, és az erre vonatkozó vita jogos és indokolt.

Mi tehát a következő lépés?

Bár a magyar nyelv s nép eredetével kapcsolatos vita szerintem és más kutatók szerint is, jogos és indokolt (lásd Janhunen 2001), tisztában kell lennünk azzal, hogy lehet, hogy ezt a vitát soha sem sikerül eldöntenünk (csak) a történeti nyelvészet módszerének használatával. Valójában, a történeti nyelvészetet csak abból a célból alkották, és egyedül arra alkalmas (ha egyáltalán alkalmas), hogy a nyelvek közötti összefüggéseket és az időben történő változásokat, többé-kevésbé szisztematikus módon feltárja. Más szóval, a történeti nyelvészet módszerei nem alkalmasak arra, hogy feltárják a népek eredetét; a történeti nyelvészet sosem volt arra hivatott, hogy az őstörténet-kutatás egyik ága legyen, mint ahogy ezt Harrison (2003, 231) is megfogalmazza:

Számos történeti összehasonlító nyelvész, nyelvészeti értelemben ki akarja ásni Tróját. Fontosabbnak gondolják, hogy a történeti nyelvészet fényt derítsen őskori népvándorlásokra, mintsem a nyelvi változás természetére... Én nem tekintem a történeti, összehasonlító nyelvészetet az őstörténet-kutatás egyik ágának, és őszintén azt gondolom, hogyha kevesebbet foglalkoznánk dátumokkal, térképekkel, családfákkal, és többet a nyelvi változással, több valódi előrelépés lenne ezen a téren.

Természetesen, ha a nyelvészet testvértudományai, mint például a régészet, a paleoantropológia vagy a genetika, segítségünkre vannak, akkor sokkal megbízhatóbb eredményeket érhetünk el, de még akkor is lehetséges, hogy, a megfelelő dokumentáció hiánya miatt, a valóság soha sem fog kiderülni.

Ennek tudatában én magam nyelvészként arra szorítkoznék, hogy a magyar és más nyelvek közötti összefüggéseket újra vizsgáljam. Kiindulásként újra szemügyre venném a magyar, a török és a mongol nyelvek között fennálló megfeleléseket, amelyeket az urál-altái elmélet és a hozzá kapcsolódó "ugor-török háború" kapcsán alaposan kivizsgáltak. Más szóval, a török-mongol-magyar kérdéskomplexumnak új értelmezést kellene adnunk azelőtt, hogy a magyar nyelvet más, a magyartól időben s térben távoli nyelvekkel összehasonlítsunk.

Végül fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy én egyáltalán nem állítom azt, hogy a magyar nyelv és főleg a magyar nép török, vagy mongol eredetű – ez ellentétben állna mindazokkal az érvekkel és elvekkel, amelyeket idáig kifejtettem – bár a magyar nyelv "belső-ázsiai" eredete elméletileg lehetséges. Csupán azt állítom, hogy a török és a mongol minden bizonnyal közelebb állnak a magyarhoz, mint eddig bármelyik másik, összehasonlítás céljából javasolt nyelv, beleértve az uráli nyelveket, a sumer, az etruszk, az egyiptomi vagy a szanszkrit nyelvet. Ezért véleményem szerint érdemes lenne újra vizsgálni ezen a téren, de megszabadulva a hagyományos és (szerintem) megalapozatlan uráli és altái nyelvi besorolásoktól. Más szóval, neki kell állnunk higgadtan és elfogulatlanul a megfigyelt hasonlóságok felülvizsgálatának és újraértékelésének.

IRODALOM

- Campanile, E. 1998. The Indo-Europeans: Origins and culture. In A. Giacalone & P. Ramat (szerk.), *The Indo-European Languages*. London /New York: Routledge 1-24.
- Erdélyi, I. 2005. A magyarság eredetéről és őshazájáról. *Hungarian Studies II*: 4-20.
- Greenberg, J. H. 2000. *Indo-European and its Closest relatives: The Eurasiatic Language Family*. Vol. 1: *Grammar*. Stanford University Press.
- Greenberg, J. H. 2001. *Indo-European and its Closest relatives: The Eurasiatic Language Family*. Vol. 2: *Lexicon*. Stanford University Press.
- Greenberg, J. H. 2005. *Genetic Linguistics: Essays on Theory and Method*. W. Croft (szerk.) Oxford University Press.
- Harrison, S. P. 2003. On the limits of the comparative method. In B. D. Joseph & R. D. Janda (szerk.), *The Handbook of Historical Linguistics*. Oxford: Blackwell. 213-243.
- Häusler, A. 2003. Urkultur der Indogermanen und Bestattungsriten. In A. Bammesberg & T. Vennemann (szerk.), *Languages in Prehistoric Europe*. Heidelberg: Winter. 49-83.
- Häusler, A. 2004. Problems of the origins of the Indo-Europeans. *Acts of the XIV UISPP Congress, University of Liège, September 2001*. Liège: BAR International Series 1302. 79-84.
- Illič-Svityč, V. M. 1971-1984. *Opyt sravnenija nostratičeskikh jazykov (semitokhamitskij, kartvelskij, indoevropskij, ural'skij, dravidskij, altajskij)*, I-III. Moscow : Nauka.
- Janhunen, J. 2001. On the paradigms of comparative Uralic studies. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 56: 29-41
- Korhonen, M. 1996. *Typological and Historical Studies in Language. A memorial Volume*

- published on the 60th anniversary of his birth.* T. Salminen (szerk.). *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* (= *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia*) **223**. Helsinki.
- Labov, W. 1980. The social origin of sound change. In W. Labov (szerk.), *Locating Language in Time and Space*. New-York: Academic Press. 251-266.
- Lass, R. 1993. How real(ist) are reconstructions? In C. Jones (szerk.), *Historical Linguistics. Problems and Perspectives*. New York: Longman. 156-189.
- Marcantonio, A. 2002/2006. *The Uralic Language Family. Facts, Myths and Statistics*. Transactions of the Philological Society. Oxford /Boston: Blackwell. [2006. *Az uráli nyelvcsalád. Tények, mítoszok és statisztika*. Budapest: Magyar Ház]
- Ringe, D. 1995. "Nostratic" and the factor of chance. *Diachronica* **12** / 1: 55-74.
- Ringe, D. 1998. A probabilistic evaluation of Indo-Uralic. In J. C. Salmons & B. D. Joseph (szerk.), *Nostratic: Sifting the Evidence*. Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistic Science. Series IV. Amsterdam: Benjamins. 153-198.
- Ringe, D. 1999. How hard is it to match CVC-roots? *Transactions of the Philological Society* **97**: 213-244.

MARÁCZ LÁSZLÓ, PH.D.

Amszterdami Egyetem, European Studies

Szentkatolnai Bálint Gábor igazsága

Hunfalvy Pál fontos szerepet játszott Bálint Gábor életében. A jogász Hunfalvy Pál felső-magyarországi szepesi származású német volt. Hunfalvy-t eredetileg Hunsdorfer-nek hívták. A nevét akkor magyarosította, mikor 1841-ben tagja lett az Magyar Tudományos Akadémiának. 1851-ben kinevezték akadémiai főkönyvtárosnak. Ezt az állást haláláig, 1891-ig megtartotta.

Hunfalvy a Bach-korszakban szerezte meg hatalmi állását és mindvégig osztrák érdekeket szolgált. A főkönyvtáros vakbuzgó szószólója lett annak a gondolatnak, hogy a magyar és a finn nyelv külön nyelvcsoporthoz tartoznak. Szentkatolnai Bálint Gábor, aki Közép- Ázsiában és a Kaukázusban is keresett magyar nyelvrokonokat, emiatt került vele ellentétbe. A székely nyelvész szerint a magyar nyelv az altáji nyelvekkel, a törökkel, mongollal stb. áll rokonsági kapcsolatban. A Hunfalvyval keletkezett vita miatt Szentkatolnai Bálint nem kapott a Magyar Tudományos Akadémián állást, és 1879-ben elkeseredve elhagyta Magyarországot. A későbbi Magyar Tudományos Akadémia főtákaré, a nemzeti költő Arany János a Hunfalvy-Szentkatolnai Bálint vitáról a következő epigrammokat írta:

Budenzhez, Igazi vasfejű székely a Bálint:

Nem arra megy, amerre Hunfalvy Pál int.

(1878)

Szegény Bálint Gábor

Boldogtalan góbé;

Amennyit te szenvedsz,

Mi ahhoz a Jóbé!

(1878)¹

Hunfalvy nemcsak negatív szerepet játszott Bálint Gábor tudományos pályafutásában, hanem alapvetően négy területen ártott a magyar nyelvészetnek, nyelveredetkutatásnak: 1) torz elemzések alapján a magyar-finn nyelvrokonosságot erőltette; 2) nem támogatta a magyar nyelvészek belekapcsolódását az ékírás megfejtésébe; 3) lehetetlenné tette a magyar gyökrendszer kutatását; 4) lefokozta a magyar-török, illetve altáji nyelvek kapcsolatát. Ez a kapcsolat csak másodlagos helyet kapott a finnugor rokonsági kapcsolat után. E négy tárgy megvitatása után kiértékeljük Szentkatolnai Bálint Gábor magyar-mongol kutatását módszertani szempontból.² Levonjuk azt a következtetést, hogy Szentkatolnai Bálint Gábor elméleti munkája sokkal szilárdabb alapokon áll, mint Hunfalvyé. Ezért Bálint Gábor nagyobb nyelvész volt, mint Hunfalvy Pál és munkája sokkal fontosabb szerepet játszik majd a megkövesedett tantételektől mentes magyar nyelvészetben.

¹ Arany János ezt Szentkatolnai Bálint Gábor röpiratára írta, melyben a székely nyelvész panaszosan kikelt az Akadémia és a kultuszminisztérium ellen, hogy méltatlanul bánnak vele. Lásd Arany János: Akadémiai papírszeletek II, *Összes költeményei*, első kötet, Szépirodalmi könyvkiadó 1956.

² Szentkatolnai Bálint Gábor, *Párhuzam a magyar és mongol nyelv terén*, Budapest, 1877.

A MAGYAR NYELV ERŐSZAKOS FINNESÍTÉSE

Miután Hunfalvyt 1851-ben kinevezték főkönyvtárossá az Akadémián rögtön támadásba lendült a Czuczor-Fogarasi Nagyszótár ellen. Mivel Hunfalvy nem tudta a szótár szerkesztését leállítani, igyekezett a tudományos pilléreit kiütni.³

A Kőszirtek, melyekben a nyelvizsgálás nálunk ütközik, leginkább a betűk jelentése és a szógyökök (Magyar Academiai Értesítő, 1851, Marc. 29, 110)

Valamely nyelvnek szógyökeiről egyedül a rokon nyelvek vizsgálásával együtt lehet okosan beszélni (Magyar Academiai Értesítő, 1851, Marc. 29, 111).

De még kézzel foghatóbban akarom megmutatni, hogy a rokon nyelvek tudása nélkül nyelvészkedni nem lehet. (Magyar Academiai Értesítő, 1851, Marc. 29, 111).

Hunfalvy szerint magyar szók csak akkor tartoznak az alapszókészlethez, ha ezek az ún. rokonnyelvekben, finn stb. fordulnak elő. Magyar gyökök, amelyek nem fordulnak elő rokon nyelvekben nem tartoznak az alapszókészlethez. Ezek jövevényszók, átvételek más nyelvekből.

Hunfalvy munkaterve elveti a szógyökök tanát mivel tudománytalannak tartja. Helyette a következő teljesen ésszerűtlen munkatervet javasolta.⁴

³ Hunfalvy Pál, *Magyar Academiai Értesítő*, 1851, Marc. 29.

⁴ Arany János a Hunfalvy féle kutató programról, amely alapvetően tagadja a gyökrendszert és igyekszik a magyar szavak eredetét levezetni más nyelvekből a következő leleplező költeményeit írta:

Az ORTHOLOGUSOKRA

I

Kisütik, hogy a magyar nyelv
Nincs, nem is lesz, nem is volt;
Ami új van benne, mind rossz,
Ami régi, az meg tót.

II

Motto: *Üsd, nem anyád!*
Közmondás
Boncold csak nyelvész! Hát baj, hogy az áldozat elvész?
Tartozik ez tereád?... Egy bizonyos: *nem anyád!*

III

A Nagy Munka
Szót, ragot és képzőt idegentől mennyit oroztál
Attól fogva, hogy e négy folyam árja itat,
Miklosisch és Dankovszky nyomán s irigyelve bab'werjók',
Egy sereg ifju tudós rád bizonyítja mohón.
S minthogy utánok a szláv böngészni valót nem igen hagy,

Most jön a német, oláh, új-görög és talián,
Perzsa, tatár, török és amit száz évig az átkos
Ujító szellem vak dühe fúrt-faragott.
E nagy munka ha kész, (sietős!), a többivel aztán

„Szorosan választja el a magyar nyelv anyagát az idegen nyelvekből felvett anyagától, s ha azt gyökeréig tudja is fejtegetni, emezt minden szóelemzés nélkül hozza fel.

Azon eredeti nyelvanyagot, mely ismeretes forrásokból ered, úgy adja elő, hogy ha melléje más nyelvek szavai tétetnek, a közös forrás kitűnjék.

Az ismeretlen forrásokból eredő nyelvanyagot pedig csak úgy elemezze, ha azt a rokon nyelvek segítségével teheti; különben nem biztos az önkénnytől, mely visszásságra vezet.

Azért vesse is el egészen a képzelt szógyökök tanát, mivel eddig a tudomány tekintélyét nem bírja.”

Hunfalvy Pál az 1851-ben az Akadémiai Értesítőben (112 ol.) kiadott dolgozatában amellel érvel, hogy magyar szógyököket nem lehet szóelemzéssel felderíteni. (Tette mindezt akkor, amikor már javában folytak a kutatások az óriási szókincset felölelő szótár készítésére, a magyar nyelv belső összefüggésrendszerének feltérképezésére. Ez a Czuczor-Fogarasi-szótár ma is párját ritkítja és pótolhatatlan műveltségi kincsünk). Tehát, Hunfalvy lényegében elveti azt a gondolatot, hogy a magyar ragozó nyelv, ahol szavak úgy képződnek, hogy toldalékokat (képzőt, jelt, ragot) ragasztunk a gyökhöz. A magyar szóelemzést csak a rokonnyelvek segítségével lehet elvégezni. Sehol sem olvassuk azonban, hogy hogyan lehet a rokonnyelveket meghatározni. Jobb híján feltételezhetjük, csak szópárhuzamok alapján gondolja. Ha igen, akkor ez a körérvélés iskolapéldája (klasszikus példája). Úgyhogy egy bizonyos lexikai szótári elem a magyarban csakis akkor szógyök, ha az rokonnyelvben előfordul. Rokonnyelveket pedig csak úgy tudunk megállapítani, hogy ha közös szógyökökkel rendelkeznek. A mai, korszerű nyelvészet elveti Hunfalvy e szóelemzési módszerét, mert szótári elemek belső rekonstrukcióját tartja döntőnek. A magyar nyelv rendszeréből következik az, hogy valamely elem szógyöknek minősül-e vagy sem. Emiatt a Hunfalvy-elméletet logikai, azaz tudományos alapon a korszerű nyelvészet elutasítja. Mivel ez az elmélet képezi a finnugoriztika alapelméletét, emiatt az egész elmélet tévúton jár. A Hunfalvy-program olyan bizar következményekkel jár, hogy a magyarban csak és csakis akkor lehetnek szógyökök, ha azok a rokonnyelvekben is előfordulnak. Ezeket ekkor finnugor eredetűnek nevezi. Ami nem fordul elő más finnugor nyelvekben, azt csak jövevényszóként, átvételként kezeli. Hogy Hunfalvy tévtanainak még milyen hatása van a mai magyarországi egyetemeken használt tankönyvekre igazolja a következő idézet: “Elveiket (mármint Czuczor Fogarasi elveit, ml.) Hunfalvy Pál már 1851 elítélte; új szellemű történeti kutatást sürget”.⁵

A magyar nyelv finn rokonságát alig kutatták a XIX. közepéig. Ez megváltozott az 1848-1849 szabadságharc után. Tíz évig, 1849-1859 között Magyarországon a Bach korszak dúlt, amelyben németesítették a Magyar Tudományos Akadémiát. Hunfalvy Pál a Bach-korszak alatt hatalmi állásba került. 1851-ben még feltételezett egy ural-altáji nyelvcsaládot, holott akkor már vallja azt a nézetet, hogy a magyar közelebb áll a finnhez, mint a törökhöz.⁶ Az 1856-ban általa kiadott Magyar Nyelvészet c. folyóirat első

Visszamehetsz Magyarom, Scythia téreire.

(1881 vagy 1882)

IV.

Ahogy indult a nyelvészet árja;

Árpád nyelve csak ferdített árja.

Ezután már hát hiába

Küldtök vissza Ázsiába

Illünk az orosz igába,

A nagy Szláviába

(Arany János, *Összes költeményei*, első kötet, Szépirodalmi könyvkiadó 1956).

⁵ Bevezetés az egyetemi magyar nyelvészeti tanulmányokba, H. Botlyánfy Éva, Horváth Mária, Korompay Klára, D. Máta Mária, Tankönyvkiadó, Budapest, 1980.

⁶ Hunfalvy Pál, Nyelvészeti nagy tennivalóinkról, *Új Magyar Múzeum*, Első folyam: 1850-1, Második kötet. Pest, Emich Gusztáv. 1851.

évfolyama első számában Hunfalvy szerint a magyar nyelvtudományt az indogermán, árja nyelvészet alapjaira kell helyezni. Csak úgy tudja elképzelni, hogy a magyarság európai nemzetté tud válni: "most ébredünk a nyelvtudományra, ijedten vesszük észre, hová jutottak mások. Különösen a remek nyelvtudomány a szanszkritában lelte már alapját." "Tehát a magyar nyelvtudományt is csak nyelvhasználat útján lehet elérnünk." 1860-ban már a kizárólagos finn rokonság mellett teszi le a voksot.

Hogy a finnugor elmélet milyen torz magyar alapgyököket szül ezt a következő első emberi szükségleteket kifejező igékkel: eszik, iszik, mutatjuk be. Feltételezhetjük, hogy az ősmagyaroknak is az étel, ital tartozott az első emberi szükségletekhez. Emiatt nincsen semmilyen ok feltételezni azt, hogy ezeknek az igéknek a gyökeit e-, i- más nyelvekből vették volna át a magyarban. De még nehezebb ezeket az elemi gyököket a finn, illetve a finnugor ősnyelvből származtatni, mert ezek az elemek mind a finnben, mind az ősnyelvben kétszótagúak. Lásd:

i-sz-ik: gyök i- ittam: finn: juoda; finnugor alapalak: *juke, *juye (Rédei-Lakó 1972)

e-sz-ik: gyök e- ettem: finn: syöda; finnugor alapalak: *sewe, *seye (Rédei-Lakó 1972)

Ragozó nyelvekben egy gyökpárhuzamot, ami egyébként itt nem is áll fenn, az i- alapvetően különbözik az *juke, *juye alakjaitól és e- az *sewe, *seye alakjaitól, de akkor sem lehet a magyar egyszótagú gyököt levezetni a finn kétszótagú gyökökből.⁷ Ilyen torz levezetések akkor adódnak, ha figyelmen kívül hagyják a ragozó nyelvek tulajdonságait.

Hasonló torz levezetések keletkeznek tiszta magyar gyökök esetén is. Itt van például az ad- ige-gyök, amely Lakó-Rédei szerint ősi örökség a finnugor korból. Az alapalakja *amta:

magyar	ad = geben, schenken
finn	antaa = geben, schenken
észt	andma = geben, hingeben
zürjén	ud-ni = itat
votják	ud- = itat

A magyar ad- igealak nem egyezik a finn és az észt szóalakokkal, mert annak alaktana teljesen más mint a magyar ad-é. Antaa főnévi igenév alakja anta-a. A szótő antá-nak formája szótagolás útján an+ta. Az első szótagot használják az első személy jelen idő képzésére: an+nan: én adok. Ezért nem lehet a magyar –d hangot az –nt- vagy –nd- hangból levezetni, mert a finn an- szótagnak ellenpárja a magyarban tiszta gyök, azaz ad-. A finn és az észt szavak inkább egyeznek a mongol-török megfelelőivel és nem állanak kapcsolatban a magyar ad- igealakokkal. A finn és az észt an- szótóval kapcsolatban:

vö. a szagáji	indži = hozomány
kazak	endži = átadott örökség
mongol	indže = hozomány / mint átadott rész ajándék/
jakut	ännä = ua.

A zürjén-votják szavak se hang-, se alak-, se jelentéstanilag nem tartoznak ide, ugyancsak a mordvin szó sem, megfelelőjük inkább megvan a mongol-török nyelvekben:

Zürjén-votják u-d-; -d ige-képző, nem tartozik a tőhöz a szótő u-

⁷ Lakó, György, Rédei Károly. 1971, 1972, 1978. *A magyar szókészlet finnugor elemei* I-III. Budapest: Akadémia Kiadó.

irod. mongol	u-su-la- = usula- = itat
	vö. umda, ital, szomj
	unda = ua.
mandzsu	uji- = etet, élelmez
	omi- = iszik

Nagy az eltérés, pl. a zürjén ud- = itat és a magyar ad szó között. A zürjén szó a mongollal azonos:

így:	u- d- = itat,
vö. ewenki:	udi- =
mongol	u-su-la- = itat (enni ad)

Érdekes az is, hogy e szavunk nincs meg az úgynevezett „ugor” nyelvekben, tehát hogyan lehet akkor finnugornak nyilvánítani?

1991-ben a finnugor nyelvész Klima kimutatta, hogy 660 finn-ugor elem fordul elő a magyar nyelvben. Ebből 319 vogul, 287 osztják, 221 zürjén, 199 votyák, 153 cseremisz, 156 mordvin, 212 finn, 160 észt és 173 lapp. A Czuczor-Fogarasi Nagyszótár szerint 2080 szótári alapelem létezik (gyökök + toldalék) a magyar nyelvben. Ez esetben a finn-magyar szótári egyezések a magyar alapszókészlet 10% alatt van. Ha a finnugor elemek közül figyelembe vesszük a gyököket, akkor ez még kisebb arány lesz.

MIÉRT NEM VETTEK MAGYAR NYELVÉSZEK RÉSZT AZ ÉKÍRÁS MEGFEJTÉSÉBEN?

1850 körül beindult az ékíráskutatás a Közel-Keleten, melyben angol és francia tudósok jártak az élén. Ragozó nyelvekre bukkannak, mint például a neo-elami, amelynek szerkezetét Henry Rawlinson és Edward Norris fejté meg. Edwin Norris tanulmányában segédnyelvekként használja az ural-altaji nyelveket is, mert ragozó szerkezetűek.⁸ 1853-ban Rawlinson a sumír írást és nyelvet igazolja. 1854-ban Julius Oppert rendszerezni kezdi az ismert ékírást, ezt szkíta-tatárnak nevezi. 1855-ban Rawlinson sumír-asszír kétnyelvű táblákat fedez fel. 1856-ban Oppert megkezdte nyelvészeti bizonyítást és húsz éven keresztül ismételt és nyomtatékosan mutat rá arra, hogy a legidősebb ékírásos nyelv, a sumír, rokonnyelv a finnel, törökkel és magyarral. 1869-ben Oppert ezt a nyelvet a közel kelet-turáni őslakóknak tulajdonítja. Az első egynyelvű sumír szöveget az angol Archibald Sayce fejté meg és a rövid szöveg nyelvtani elemzését is megadja. 1873-ban Francois Lenormant teszi közzé az első sumír nyelvtant, amelyben bizonyítja sumír és az ural-altaji nyelvek rokonságát.

Holott a nyugati ékírás megfejtők első nemzedéke jelzi, hogy a magyar meg hasonló ragozó nyelvek rokon kapcsolatban állnak a sumírral, az ékírás feltatálók ragozó nyelvével, de a magyar tudományos élet nem csatlakozik e kutatásokhoz. Még akkor sem, ha ezek a tárgyilagos nyugati nyelvészek többször kértek segítséget magyar nyelvészekről. Az egyetlen ok, amiért nem csatlakoznak magyar nyelvészek ehhez a kutatáshoz: Hunfalvy Pál, a Magyar Tudományos Akadémia atyaistene ellenezte, és nem vette komolyan ezt a kutatást:

“Nemcsak nem szabad, de nevetségig gyermekes, a skütha néven legott magyart érteni; sőt hogy a’ magyar nemzet legősibb történeteit az altaji nyelvű népek, ősi történeteivel együtt kell nyomozni. Innen, ha halljuk és olvassuk, hogy Rawlinson és Oppert az ékíratok között skütha nyelvű nyomokra találtak: mit tartsunk ezekről? Legokosabban: semmit se, míg az ékíratokat nem tudják jól olvasni –mitől még távolka vannak: ‘s míg magunkat is nem fogjuk olvashatni. De ha mégis akarunk valamit tartani ezen fölfedezésről, hát tartsuk azt: hogy ezen skütha nyelvnomok altaji nyelvűek lehetnek, mellyeket majd úgy érthetjük meg, ha

⁸ Edward Norris, Memoir on the Scythic Version of the Behistun Inscription (lásd: Erdy Miklos, A sumír, ural-altaji, magyar rokonság története; I. rész: a 19. század, New York, 1974).

az altaji nyelveket összesen jól értjük; de melyeket bizonyosan soha nem fogunk jól megérteni, ha mellözzük a' magyarral rokon nyelveket.”⁹

Hunfalvy néhány évvel később elismeri, hogy a sumír rokonságba áll az altajinak, ural-altajinak mondott nyelvekkel. De mivel a magyar már a finn alá került, nem lehet kapcsolat a magyar és a sumír között.¹⁰ Hunfalvy 1875-ben még ír elismerő levelet Francois Lenormant-nak, amelyben kifejti, hogy nem akar már a sumír-ural-altaji rokonsággal foglalkozni, mert mindenáron a finn, északi vonalat kell előtérbe helyezni. Így Hunfalvy egyszemélyben felelős azért, hogy magyar nyelvészek, Magyarország ne szerezzen dicsőséget az ékíráskutatásban.

MIÉRT NYILVÁNÍTOTTA HUNFALVY PÁL A CZUCZOR-FOGARASI NAGYSZÓTÁRT TUDOMÁNYTALANNAK?

A reformkornak volt nyelvi-kulturális programja is. Egyik fontos társadalmi célpontja, hogy a magyar nyelv alkalmassá váljon közigazgatási nyelv számára. 1830. november 15-én e cél érdekében létrejött a Magyar Tudós Társaság, amelynek elnöke, Teleki József már 1821-ben javasolja a magyar nyelv szótárának megírását. Az MTA két tagja kapja meg a feladatot, hogy írják meg a szótárt, Czuczor Gergely és Fogarasi János. Czuczor Gergely (1800-1866) bencés szerzetes volt Győrött; és az 1848-1849 Forradalom és Szabadságharc habsburgellenes szerepe miatt a kufsteini börtönbe zárták. Fogarasi János (1801-1878) Legfelső Bíróságon bíróként működött és nyelvészettel is foglalkozott. Az ún. Akadémiai Nagyszótárt tizenkét év alatt írták meg. 1862-1874 között hat részben jelent meg és 110.784 címszót tartalmazott.

A Magyar Nyelv nagyszótára négy irányelv alapján íródott: a magyar szókészlet összegyűjtése; a magyar szókészlet elemeinek, tulajdonságainak feltérképezése, jelentéseinek rögzítése; a magyar szavak szószármaztatását vizsgálja és a magyar gyökkészlet más nyelvekkel való összehasonlítását. Ezért mondható, hogy értelmező, szószármaztató és összehasonlító szótár egyben.

A szótár újszerű, mert szétválasztja az ún. gyököket a toldaléktól (jel, képző, rag). Czuczor-Fogarasi szerint magyar gyök olyan alapelem, amelynek nincsenek már származékai, azaz ragok, képzők, jelek, és amelyeket nem lehet tovább kicsinyíteni, anélkül, hogy alapjelentését, alapszerkezetét el ne vesztené. Vagy másképpen: a gyök olyan szókészleti elem, amelynek még toldalék nélkül is van hangtani és jelentéstani értelme és azonossága. Czuczor-Fogarasi szerint a magyar nyelvben több mint 2000 egyszótagú gyök létezik. Ezekből lehet a szókészlet többi elemeit levezetni. A magyar nyelv ún. ragozó nyelv. A magyar nyelvnek kb. 200 ragja van és ebből 80 egyszerű. A magyar nyelvben a következő gyöktípusok léteznek:

V: 20

VC: 335

CV: 146

CVC: 1500

Tehát egyhangból álló gyök: 20; kéthangból álló gyök: 481; és nem CVC: CVC; 501 (25%): 1500 (75%). A többi gyöktípus levezetése ragozással, főnevesítéssel történik:

VCV: apa, anya, atya, áru, babó, baka, banya, bátya, béke, béka, bika, boka, csata, csiga, eke, ima, eme, epe, iga, kapa, baka

VCCV: ikra, írha

CVCCV: hinta.

⁹ Hunfalvy Pál: A török, magyar és finn szók egybehasonlítása, *Új Magyar Muzeum* V. évfolyam, második kötet. Pest, 149, 1855.

¹⁰ Hunfalvy Pál, Bábel Tornya, Budapesti Szemle, 1857.

Így a magyar szókészlet elemeinek szószármaztatását a gyökök segítségével lehet levezetni. Czuczor-Fogarasi a gyököket használták az összehasonlító nyelvészetéhez.¹¹ De igen óvatosak voltak messzemenő következményeket levonni, ami a magyar nyelv rokonsági kapcsolatait illeti.

Nyilván a magyar lexikai gyökök a magyar szótárban keresendők és nem másutt. Czuczor Gergely és Fogarasi János szerint a magyar gyökök egyszótagú lexikai elemek ragok, képzők, jelek nélkül. Erre az egyértelmű nyelvészeti elvre épül a Czuczor-Fogarasi szótár. További elv, hogy a magyar szógyökök nem állnak egyedül önmagukban, hanem rokoníthatóak hasonló alakú és jelentésbeli gyökökkel.¹² Ezek a szógyök-halmazok alkotják az ún. "szóbokrokat". Így a magyar szógyökök arról ismerhetők fel, hogy szóbokrok tagjainak minősülnek. Itt van például a K-R mássalhangzós gerinccel rendelkező, egyszótagú szógyökökből álló szóbokrok, melyet Czuczor-Fogarasi a különböző magánhangzók képzésével, illetve további ragozással vezet le. A K-R gyök elvont gyök, melyet teremtő gyöknek nevezünk, hiszen a K-R hangszerkezet nagyon sokféle hasonló jelentéssel rendelkező gyökmódosulást képes előállítani:

kar- (magyar szógyök), kar-ika (magyar képzés), kar-ima (magyar képzés), kar-ám (magyar képzés)

ker- (magyar szógyök), ker-ek (magyar képzés), ker-ül (magyar képzés), ker-ít (magyar képzés), ker-ing (magyar képzés), kér-eg (magyar képzés),

kor- (magyar szógyök), kor-ong (magyar képzés), kor-c (magyar képzés), kor-lát (magyar képzés)

kör- (magyar szógyök), kör-ös (magyar képzés), kör-öz (magyar képzés), kör-ny (magyar képzés), kör-nyez (magyar képzés), kör-ül (magyar képzés)

kur- (magyar szógyök), kur-itol (magyar képzés), kur-kál (magyar képzés)

Mint látjuk magánhangzók elvileg szabadon váltakoznak. Mássalhangzók csak ún. természetes hangtani csoportok keretében függhetnek össze egymással, azaz a gyökök módosulásai csak hasonló jellegű mássalhangzók, illetve ugyanabban a helyzetben képzett mássalhangzók között lehetséges. Például a hasonló jellegű mássalhangzók, k-, g- és gy- rokon robbanó hangok. Lásd:

gör-, gör-be, gör-cs, gör-dül, gör-nyed, gör-hes

gur-, gur-ba, gur-ul, gur-ít, gur-ít, gur-iga

gyűr-, gyűr-ü, gyűr-ke, gyűr-em-lik

Hasonló hangalakú szógyökök egy és ugyanazon elvont teremtő gyök változatai és e szógyökök jelentésbelileg össze kell, hogy fűgghjenek. Ennek a lexikai kutató elvnek a következő következmények vannak.

A teremtő gyökök jegyzéke képezi a magyar szótár axiomatikus elemeit.

A teremtő gyököknek teremtő erejük van. Új szavakat, illetve "szóbokrokat" tudnak előállítani. Messze kitöltetlenek az üres szógyökök.

Magyar gyöknek számít, amelyik valamilyen szóbokornak tagja. Idegen, illetve jövevénygyök olyan gyök, amelyik rokontalan.

A magyar szótárnak összetartó ereje van. A szótár szóbokrokból áll, s nem elszigetelt szókészleti elemek halmaza.

¹¹ John Halloran szerint a sumír gyökök (V, CV, VC, CVC) megoszlása fordítottja a magyarénak: a két hangból álló gyök (VC, CV): 30%; CVC (70%). (Lásd John Halloran, www.sumerian.org/prot-sum.htm.)

¹² Ez az alapelv, hogy "hasonló hangszerkezet, hasonló jelentés" a sumírban is működik. Lásd John Halloran, www.sumerian.org/prot-sum.htm: "The structurally-organized lexicon makes it easy to see that words having the same consonant are often related in meaning. Certain sets of abstract ideas are associated with each consonant."

A magyar szótár jelentésbeli mezőkben is felosztható. A teremtő gyök egy jelentésbeli fogalommal is összefügg. Emiatt a magyar nyelv a "tudás" nyelve, mert az ősi tudás teremtő gyökökhöz van kapcsolva.

Szótári, nyelvrokonsági, illetve összehasonlító kutatásokat csak akkor lehet végezni, ha a teremtő gyökök, illetve a szóbokrok feltérképezése megtörtént. Addig nem szabad hozzáfogni.

Ezután a magyart bármilyen nyelvvél össze lehet vetni. Rokon nyelveknek lexikai szóbokrai vannak. Itt az átadási-kölcsönzési irányt is meg lehet határozni. Ha van szópárhuzam magyar és nemmagyar szó között, és a magyar szó valamilyen szóbokor tagja, akkor a magyar az átadó nyelv.

Hunfalvy azért nyilvánította tudománytalanná a Czuczor Fogarasi szótárt, mert nem akarta, hogy a magyarok megismerjék saját nyelvük szerkezeti szépségeit, előnyeit. Azért kellett eltitkolni a magyarok előtt a gyökrendszert.

MIÉRT LETTEK A TÖRÖK, ALTÁJI KAPCSOLATOK MÁSODLAGOSAK?

A déli vonal kutatásának -- ami a magyar nyelv eredetét és őshazát illeti --, fontos lökést adott gróf Széchenyi István fellépése, hogy egyfajta hitvallás: „*A magyar népnek nincs csekélyebb hivatása, mint képviselni – Európában egyedüli heterogen sarjadék – ázsiai bölcsőjében rejtőző, eddigelé sehol ki nem fejtett, sehol érettségre nem virult sajátosságát.*”¹³ Az alapos magyar-altáji kapcsolatok kutatása Vámbéry Armin (1831/32-1913) nevéhez fűződik. Vámbéry török nyelveket tanított a Budapesti Egyetemen és titkosügynök volt a brittek szolgálatában. 1869-ben kirobbant az "ugor-török háború", mikor megjelenik a "*Magyar és török-tatár szóegyeztések*". Vámbéry szerint a magyar nyelv "egyformán ugor és török jellemű". Szentkatolnai Bálint Gábor az ugor-török háborúban Vámbéry mellé állt Hunfalvyval és Budenz-cel szemben, akik az egyoldalú finnugor rokonságot képviselték. Az „ugorok” csak azért győztek ebben a vitában, mert az akadémiai kulcsállások a kezükben voltak. Tehát nem beszélhetünk tudományos győzelemről. Hunfalvyék mindenáron erőltették a finn rokonságot. Ezt a vonalat meg kellett nyerni, még akkor is, ha sok ellenpélda volt. Emiatt Bálint Gábornak 1879-ben el kellett hagyni Magyarországot.

A finnugornak mondott elemek hetven százalékban megtalálhatók az ótörök (8. századi) nyelvemlékekben. A Lakó-Rédei által bemutatott szókészlet negyven százaléka csak egyetlenegy ún. finnugor nyelvben fordul elő, míg a sumír-altáji (mongol-török-tunguz) megfelelőik nagy számban és több nyelvben fellelhetők. A szócsaládok többsége egy-egy nyelvcsaládra (finnugor, török, indogermán) jellemző, ún. számos vagy minden nyelvre kiterjedő eurázsiai szavak – a modern nemzetközi szavakat figyelmen kívül hagyva – nem léteznek.

Az ősi szókincs jórészt ilyenekből áll: pl. Lakó-Rédei számozás szerinti 143 magyar fej-et nem lehet elszigetelni az altáji nyelvektől és külön csoportosítani a finn nyelvekkel:

143. magyar fej, fejet, fő; j-hézagtöltő = Kopf

először:	fe-j = Kopf
másodszor:	fej = ember, személy
mongol	beje = Körper, Das Ish
mandzsu	beje = Mann, Mensch
jakut	bäjä = ua.
ozmán	bäjin = Gehirn
türkmén	bejni = ua.
azerbaj.	bejin = ua.
ujgur	miji = ua.
jakut	mäji = Kopf
lebed	pää = Gehirn

¹³ Gróf Széchenyi István, *Kelet népe* 1841, 16 ol.

mongol	ekin = Gehirn
középmongol	hekin = ua.
ôsmongol	peki-
mandzsu	fehi = Gehirn
gold	pejé = homlok
koreai	pong = Kopf
vogul	pangk, pungk = fej (valóban: csúcs, hegy)
finn	pää = Kopf
summer	pa = appu = Gipfel
magyar	fe = Kopf (régi szó)...
az ôsalakok:	
össztörök	*pāngi (Ščerbak)
finnugor	???*pānge (Lakó)
ôsmongol	*pāki (Poppe)
ôstunguz	*peghi (Benzing)...
sumér	bad = ukkušu = beendet
	gamāru = zu Ende gehen, vollenden
magyar	be-feje-z, - z képző d > j

Szentkatolnai Bálint Gábor: párhuzam a magyar és mongol nyelv terén

Itt lent elemzem Szentkatolnai Bálint Gábor tanulmányát *“Párhuzam a magyar és mongol nyelv téren”* (Budapest, 1877).

1. A magyar-mongol párhuzamként Szentkatolnai Bálint Gábor a gyökre, összóra hivatkozik. Főleg Kresznerics Ferenc első magyar gyökszótárából dolgozik.

2. Szentkatolnai Bálint Gábor helyesen alkalmazza a szóelemzést: különbséget tesz gyökök, összók és toldalékok között.

3. Szentkatolnai Bálint Gábor a gyökrendszer létezését is feltételezi. A legtöbb összó, gyök a hallás, vagy látás által képződött. Az első esetben a hangutánzókat kellett kezdeni. Az utóbbi esetben az ember szájával utánozta az alakot. Emiatt az összók, gyökök száma csekély de igen tág jelentésűek voltak.

4. Szentkatolnai Bálint Gábor szerint a gyökök nem betűk képletének, hanem tájjelentésű, igen rövid, jobbra egytagú szavak önhangzós, vagy mássalhangzós előhanggal és olyan mássalhangzós utóhanggal képezett része, amely az összónak leglényegesebb része, mert festői részét képezi.

5. Szentkatolnai Bálint Gábor három csoportot mutat be magyar-mongol párhuzamokkal:

1) “Az első szócsoporthoz alapjául az ar-, er-, ir-, or-, ör-, ur-, ür- hangutánzó összót. vagy gyököt tartom mindazon jelentésekkel, amelyek az irgás, fűrgés-, forgásféle mozgással természetesen vagy analogia szerint összefüggnek”: ir-eg, or-s-ó, ör-vény, f-er-eg, f-er-dik, p-er-eg, b-or-ít, f-ar, f-or-og, f-ür-ge, s-er-í, s-ír-ül, s-ür-ög, k—r és mongol megfelelői.

2) Hangutánzókat: “A második szócsoporthoz, hangutánzókat, alapszavát szolgáltatja az embernek azon hang, melyet az ember saját vagy más állat talpának, mint legelőször észlelt lapos tárgynak a földre tételénél hallott. A lapos tárgy e hang előidézésén kívül sajátosága az elterülés, belépés, továbbá a könnyűség, s így a lebbenés, lobbanás, mely azután a víz és tűz emelkedésére is analogia szerint alkalmaztatott”: ap-ad, t-ap-od, t-op-ot, t-ep-si, t-ep-s-ed, t-ap-o-gat, l-ap-o-gat, l-ap-i, l-ap-u, l-ap-úl, l-ap-ít, l-ep-csen, l-ep-ed-ö, l-ep-el, l-eb-eg, l-eb-ben, l-eb-bel, l-eb-in, l-ob-og, l-ob-ban és mongol megfelelői.

3) Alakutánzóok. "Ezen harmadik szócsoporthoz alapját képező am-, em-, om-, öm-, um-, üm- összót alakutánzóknak tartom, mert e csoport megfigyelése után közös alapjelentésül a gömbölyűséget vehetni föl s valóban a fentebbi összó kiejtésénél minden ép nyelvérzékű altaji vagy turáni ember észlelheti is a száj gömbösödését. A gömbölyű testnek egyik kiváló tulajdonsága a gurulás, hömpölygés; de a mozdulatlan képzelte gömbölyű test emlékeztethette a fajunkbeli ősembert egyrészt a magasságra (emel, domborodik), a teljességre, továbbá az együtteségre, összeállásra, kumkorodása és másrészt a homorodása, göbösségre (mélység és ürességre)":

1) h-em-per-eg, h-om-pöly-ög, h-en-ger-eg, h-en-ter-eg, öm-lik, om-lik, üm-ög

2) az együtteség alapjelentésével: em-el, h-om-p, h-om-pol, h-an-t, h-om-lok

3) az együtteség (kumás, kumkorodás, gomolyítás) alapjelentésével: g-öm-böly-eg, g-öm-böly-ü, g-öm-b, h-om-or-odik, k-om-or-odik, k-on-dor-odik, g-üm-ö, g-um-ó

4) b- előhanggal s a gömbölyűség alapjelentésével:

b-om-lik, b-om-b-ék, b-en-gy-el, b-im-bó, b-en-dő, b-eng, b-öng.

5) az am-, em-, om-, öm, stb. alakú gyök t, cz, sz, cs előhanggal az együtteség alapjelentése mellett: t-om-por-a, t-öm-eg, t-öm-öszöl, d-öm-öszöl, gy-öm-öszöl, d-om-b, cs-om-ó, cs-om-bolyít, cs-im-bók

6) Az am-, em-, om-, öm stb. alakú alapszónak b-s, p-s alakjai: ép-, öb-öl, öv, öv, iv, üv-eg

7) kh előhanggal: h-ab, h-op-olyag, h-öb-ör-cs, k-eb-el, k-öp-enyeg, k-öp-eszt, k-op-aszt, k-öp-ör-ödik, k-up-ás, g-ub-ás, g-öb-és, h-up-a

8) t, d, cz előhanggal.

Bálint Gábor a fenti példákkal kimutatja, hogy aránylag sok magyar-mongol gyökpárhuzam létezik, holott alig van párhuzam a két nyelv között a ragok szintjén. Ez azt jelenti, hogy a magyar-mongol nyelvi párhuzamok nagy régiek, akkor fejlődtek ki, mikor a két nyelvben még nem léteztek ragok, amelyekkel szóbokrokat lehet képezni.

Összefoglalás

A fenti elemzéseket a következő táblázatban tudjuk összefoglalni:

	Szóelemzés	Gyök	Gyökök nyelv-összehasonlításban	Magyar ősnyelv	Kapcsolat jelentés és hangszerkezet között	Dogmatikus nyelvrokonsági elmélet
Hunfalvy	-	-	-	-	-	+
Szentkatolnai Bálint	+	+	+	+	+	-

Ez a táblázat is világosan mutatja, hogy Szentkatolnai Bálint Gábor jobban értett a nyelvészethez, mint Hunfalvy Pál és olyan korszerű fogalmakat, mint gyök, szóelemzés, stb. alkalmazta a magyar nyelv elemzésében és nyelvrokonsági fejtegetéseiben.

OBRUSÁNSZKY BORBÁLA, PH.D.

történész-orientalista, Magyar Őstörténeti Munkaközösség

MTA Köztestületi tag

Bálint Gábor tevékenysége és hun kutatási eredménye

Bálint Gábor orientalisztikai és nyelvészeti munkássága az elmúlt évszázadban a feledés homályába veszett. Eddigi életrajzírói nem jártak mindig alaposan utána Bálint szétszórta fennmaradt életművének, ezért arról máig sok a pontatlan adat. Jelen írásom első részében igyekszem Bálint életét elemezni, és bemutatni azt, hogy milyen személyes ellentétek miatt tört ketté a nagyszerű keletkutatónk pályája. A második részben rátérek Bálint Gábor tevékenységének egyik sarkalatos, mégis nem kellően hangsúlyozott pontjára: hun elméletére. Ebben bemutatom, hogy Bálint Gábor pusztán mongóliai és kaukázusi tapasztalata, valamint nyelvészeti tudása révén milyen úttörő munkát végzett. Az előadásomban felhasznált adatokat a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában, a Székely Nemzeti Múzeum könyvtárában gyűjtöttem, valamint ellátogattam Kolozsvárra és Szentkatolnára, hogy megismerjem Bálint Gábor életének néhány kevésbé ismert részletét, és megtudjam, hogy az erdélyi kutatók hogyan vélekednek róla.

BÁLINT ÉLETE ÉS TEVÉKENYSÉGE

Bálint Gábor 1844. március 13-án született egy kis székely faluban, Szentkatolnán sokgyermekes székely földműves katonacsaládból.¹ Két nap múlva, március 15-én keresztelték meg a falu katolikus templomában.² Bakk Pál, helyi tanító szerint már gyermekkorában megmutatkozott kivételes tehetsége, és kezdtek „ráragadni” a nyelvek: édesapjától megtanult németül, majd sorra elsajátította az ókori klasszikus nyelveket: hébert, görögöt és latint, majd megtanult angolul, németül, franciául. Mire leérettségizett, már tizenkét nyelven beszélt. Ezt követően nagy elődjének és földijének számító Körösi Csoma Sándor példáján lelkesedve Bécsbe indult keleti nyelveket tanulni, de megfelelő anyagi háttér hiányában Pesten folytatta tanulmányait. Szerencséjére találkozott az akkori magyar tudományos közélet két jeles képviselőjével, a turkológus Vámbéry Árminnal, aki pártfogásába vette a tehetséges ifjút, majd Fogarasi János akadémikussal, aki éppen a magyar nyelv szótárát szerkesztette. Utóbbi azért volt fontos, mert Fogarasi János keleti nyelvtanulmányai révén rájött arra, hogy a mongol nyelv szavai nagyon közel állnak a magyarhoz, ezért ő indítványozta az Akadémiánál, hogy egy fiatal kutatót küldjenek ki a mongol nyelv tanulmányozására. Amikor a Magyar Akadémián belül komolyan felmerült erre az igény, akkor Vámbéry javaslatára Bálint Gáborra esett a választás. Fontos kihangsúlyozni, hogy a tudományos felhívásban nemcsak a jelölt nyelvtudása számított, hanem a kutatói képesség is, aki rendszerezni és feldolgozni is tudja a gyűjtött anyagot.³ 1870-ben döntöttek Bálint sorsáról, és 1871-ben érkezett meg első állomására, a kalmükek hazájába. A fiatal nyelvzszeni helyszíni kutatásait közel négy évig támogatta az Akadémia, valamint

¹ Bakk, 2001. 178.

² Jakab Jolán adata a szentkatolnai katolikus plébániából származik.

³ Az igazgató tanács 1870. máj. 28-án tartott üléséből a mongol és rokon nyelvek tanulmányozására kiküldendő utazó ügyében a következő kérdéseket intézte az I-ső osztályhoz: kijelöltetett-e a kiküldendő utazó, minő a képessége, utazási terve miképp alapított meg, mennyit tesz egy évi költségvetése, végre az indítványozó Fogarasi János r.t. által ajánlott 400 dr. arany kiszolgáltatása után az akadémiai segély, mikor és mely időszakokban teendő folyóul. In: MTA Kézirattár 1315/1870.

személyesen Fogarasi János is, aki a mongol anyagból szótárához fel is használt adatokat. Bálint rendszeresen írt jelentést a tudományos intézethez, és mentorához, Fogarasi Jánoshoz.⁴

Bálint Gábor oroszországi, majd mongóliai tartózkodása idején gazdag nyelvészeti és néprajzi témájú anyagot gyűjtött össze, ezekből sajnos csak kevés jelent meg az akkori szaklapokban.⁵ Magáról Bálintról a legpontosabb információt az Akadémiai Értesítő 1870-es éveiben megjelent híradásokból tudhatunk meg, amikor a Mongóliából hazatért fiatal nyelvtudós beszámolt kinti gyűjtéseiről és egyéb nyelvészeti eredményeiről. Azokból kitűnt páratlan kutatói tehetsége, és rendszerező képessége: nyelvészeti megfigyeléseit összhangba hozta történeti és néprajzi adatokkal. Bálint az akkori tudományos álláspont, az akadémiai nyelvészeti alapelv, vagyis a gyökrendszer alapján végezte munkáját, és arra a megállapításra jutott, hogy mind a mongol, mind a mandzsu nyelv a magyarhoz a legközelebb álló nyelvek egyike.⁶ A magyar nyelv keleti nyelvekkel való rokonságát ugyanúgy a hun nyelven keresztül képzelte el, csakúgy, mint Körösi Csoma Sándor, majd Fogarasi János.

Amikor Bálint négy éves tanulmányútja után Fogarasi János hívására hazatért, még sokáig az Akadémia segélyt folyósított számára. Bálinttól tudjuk, hogy addig kapta volna a támogatást, amíg nem kap rendes állást valamely tudományos intézetben.⁷ Ez azonban meghiúsult, mivel irigyei és ellenfelei fokozatosan kiszorították mindenhonnan. Arról elég kevés adatunk van, hogy miért történhetett ez, főleg az akkori tudományos élet szereplőinek levelei alapján kaphatunk képet erről. Kovács Sándor István által szerkesztett Vámbéry Árminról szóló könyvben találunk egy forrást, amely arról szól, hogy Bálintot nem sikerült Hunsdoerferéknak (Hunfalvy Páléknak) a finn vonal mellé állítani.⁸ Maga Vámbéry viszont Szilády Áronhoz írt levelében akként fogalmaz, hogy az Akadémián csak a katolikusok boldogulhatnak, zsidók és protestánsok nem. Vámbéry kivételnek tekintette Bálintot, aki „Eötvös és mások ajánlása dacára sem bírt bejutni, noha törekül annyit tud, mint az ottani végzett Dragoman (tolmács).”⁹ Tehát Vámbéry leveléből kiderül, hogy Hunsdoerfer kirekesztő állásponton volt, nem tűrte meg a protestáns vallásúakat, ráadásul még antiszemita is volt.

Bálintot az első csalódás akkor érthette, amikor a több évtizedes akadémiai nyelvészeti módszer, a gyökrendszer elvei helyett egy idegen, ún., indogermán nyelvészet kezdett eluralkodni az Akadémián belül, két idegen származású akadémikus, Hunfalvy (Hunsdoerfer) és Budenz vezetésével. Közülük Hunsdoerfer 1841. óta, miután az Akadémia levelező tagja lett, többféle kutatással próbálkozott: előbb antik görög témájú dolgozatival tűnt fel, majd az 1850-es években fordult érdeklődése a nyelvészet felé. Akkor török nyelvészettel kezdett el foglalkozni, csak később fordult a finn irányvonal felé. Fontos felhívni a figyelmet arra, hogy Hunsdoerfer soha nem járt terepen, nem tanult meg jól egyetlenegy finn vagy ázsiai nyelvet sem, ráadásul korábbi munkái is azt igazolták, hogy nem volt komoly tudós, hanem inkább bele-belekapott egy-egy témába, de nem mélyült el benne. Ugyanúgy nem mondható el az idegen nyelvek alapos ismerete a német származású Budenzről sem, aki nyelvészeti jellegű munkáiban nem vette figyelembe a magyar nyelv saját, belső rendszerét, hanem egy akkoriban elterjedt, európai nyelvészeti keretbe „préselte be” a magyar nyelvet. Egyébként akkoriban sokan megkérdőjelezték Budenz hozzáértését, köztük Arany János akadémiai főtitkár,¹⁰ Toldy Ferenc akadémikus is hevesen tiltakozott ellene. Itt kell megjegyeznünk, hogy máig leghíresebb keletkutatónk, Körösi Csoma Sándor nem is foglalkozott a finn nyelvvel, mint a magyarsághoz kapcsolható nyelvvel, a finn nyelvről azt állította, hogy az is hun eredetű.¹¹ Körösi elméletét támasztja alá a belső-mongol Manszang nemrégien megjelent tanulmánya, aki szerint a finnekhez jelentős szarmata csoport

⁴ Az erről szóló levelezést Zágoni Jenő gyűjtötte össze és adta közre 2005-ben. Zágoni, 2005.

⁵ A mandzsuk szertartásos könyve az Akadémiai Értesítő 1875-ös számában, „Az észak-burját nyelvjárás” cikk pedig a Nyelvtudományi Közlemények 13. számában (1877) jelent meg.

⁶ Bálint, 1877. VIII-IX.

⁷ Pesti Napló, 1879. május 2. 107. szám. 1. oldal

⁸ Kovács (szerk.) 2001. 33.

⁹ Kovács (szerk.), 2001. 307.

¹⁰ Arany többször kifakadt Hunfalvy és Budenz finn elmélete, valamint a magyar nyelv és kultúra ellen végzett tevékenysége ellen, több epigrammában panaszolta el a két idegen tudós ténykedését. Ezek közül néhány: Kovács, 2001. 33.

¹¹ Le Calloch, 1987. 14.

vándorolt, és azok többségi nyelve hatott a finn törzsekre. Egyébként a mongol kutató a mongol Dzsangar európai változatának tekinti a finn Kalevalát.¹²

Miután a magyar történeti hagyomány, de a magyar néprajz sem támasztotta alá az újonnan kreált finn elméletet, ezért Hunsdoerfer komoly kutatások nélkül alaptalan kritika nélkül megkérdőjelezte a magyar történeti hagyomány hitelességét, majd a néprajzi értékeket. Minden hagyományunkat, történeti forrásunkat, sőt magát az egész magyar történeti krónikai hagyományt nyugatról átvett történetnek minősítette, arra nem is gondolva, hogy *a Kárpát-medencében éppen a magyarság alapított legelőször erős, önálló államot, amely jóval megelőzte a nyugat-európai országokat. Sőt, ahogyan azt a történeti források igazolják, a magyarság már Etlközben államot alapított, és Szent István tevékenysége csak államreform volt, vagyis új keretekbe rendezte a régi magyar hagyományokat.* Sőt, éppen a magyarság tudott önálló, szilárd államot alapítani, és működtetni több mint ezer éven keresztül, ráadásul a magyar állam korábban létezett, mint bármely más, jelenlegi állam a Kárpát-medence környékén. Ezért teljesen irreálisnak nevezhető az a felfogás, hogy a magyarok vettek volna át szavakat, sőt államszervezeti elemeket a szláv, vagy éppen a „sötét korban” lévő a nyugati népektől.¹³ Hunsdoerfer valójában ahhoz a nyugat-európai és német állásponthoz csatlakozott, amely szerint a rajtuk kívüli népek, így a magyarok, és a keleti, pusztai népek nem alkothattak maradandót, hiszen nem voltak „civilizáltak”. Ez a rasszista, a gyarmatosítás idején keletkezett felfogás azóta teljesen elavultnak számít a tudományos életben, nálunk azonban még mindig – több cáfolat ellenére¹⁴ – meghatározza a tudományos álláspontot. Ráadásul száz év távlatából Budenz és Hunsdoerfer nyelvészeti eredményeit más tudományágak (régészet, antropológia, történettudomány, biológia, stb.) nem igazolták, ezért kétséges, hogy akkoriban, a XIX. századi kezdeti szinten lévő tudományos vizsgálat helyessége fenntartható-e. Ugyanis a finn elmélet „kizárólagossá tétele”¹⁵ idején, a XIX. század derekán nem kezdődtek meg a régészeti feltárások a szibériai területeken,¹⁶ nem voltak antropológiai kutatások, sőt a kínai források ismerete is elég kezdetleges volt. Akkor még nem lehetett tudni pontosan azt, hogy kik is éltek az eurázsiai kontinens nagy részén. Azonban az elmúlt száz évben olyan mennyiségben ástak ki szkíta és hun sírokat, hogy abból egyértelműen kiderült, hogy a sztyeppe területén azok a népek éltek, és nem mutatható ki sem önálló ugor, vagy uráli műveltség. A néprajzi kutatásokból pedig világossá vált, hogy nincs egységes uráli és finnugor mitológia sem. Ráadásul az ugor jelző alkalmazása a „finnugor” népekre szintén torzítás, hiszen azok jórészt inkább a hun eredetű ogurok, vagyis hunok lehettek. A szibériai sírok, de a hazai leletek antropológiai elemzése is azt erősítette meg, hogy nincs finnugor vagy uráli embertani anyag. Ezek után elgondolkodtató, hogy a mai uráli vagy finnugor nyelvek vajon nem szkíta vagy hun népesség maradék nyelvei lehettek-e?

BÁLINT-BUDENZ VITA ÉS ANNAK UTÓHATÁSAI

Bálint Gábor karrierje 1875-ös hazatérte után biztatóan indult. Hunsdoerfer, Ballagi Mór és Vámbéry Ármin 1876. március 4-én írt levelükben Goldzinger Ignácot sémi tanulmányaiért, Bálintot pedig mongolisztikai munkásságáért akadémiai levelező tagnak javasolták.¹⁷ Arra azonban már nem találtam adatot, hogy mi lett a jelölés sorsa. Annyi viszont ismert, hogy míg Goldzinger 1876. június 7-én az I. osztály levelező tagjává választották, addig Bálintot a jegyzőkönyvben meg sem említették.¹⁸ Források híján nem

¹² Manszag, 2005. 744-746.

¹³ Rudgley, 2002. 9-10.

¹⁴ Csak a jelentősebb neveket említsem: Nagy Géza, Gombocz Zoltán, Hóman Bálint, Németh Gyula, stb.

¹⁵ Ilyen kifejezés is meglehetősen érdekes a tudományban, ahol napról napra dőlnek meg olyan elméletek, amelyek nem állják ki a tudományosság próbáját.

¹⁶ I. Péter, majd Nagy Katalin korában (XVIII. század) ugyan kiástak néhány szkíta kurgánt, de azokból csak a nemesfémeket rabolták ki, és nem végeztek tudományos igényű feltárást.

¹⁷ MTA Kézirattár, 210/1876. A levél tartalma: „Bálint Gábort illetően reméljük, hogy az urál-altaji nyelvtudománynak azon szaka, melyet ő képvisel, tudniillik a mongol-mandzsú és az avval összefüggésben álló török-tatár nyelvek tanulmányozása egy, hazai nyelvészetünkben rég érzett hiányt fog pótolni, és működése, eltekintve attól, hogy a mongolisták száma a nyugati világban is vajmi csekély, bennünket különösen érdekelhet. Irodalmi tevékenységét, tekintve pályájának eddigi járattan és rögs voltát, egy török nyelvten, kazáni-tatár chrestomathia tatár-magyar szótárral és más apróbb közlemények jelölik.”

¹⁸ MTA Értesítője, 1876.

tudni, hogy mi történt néhány hónap alatt. Valószínűleg valaki meggátolta azt, hogy Bálintból akadémiai tag legyen. *Vizsgáljuk meg, hogy kinek lehetett az érdeke.*

Életrajzi adatokból tudjuk, hogy Bálint Gábornak 1875-ben Arany János akadémiai főtktár sietett segítségére, aki magántanári állást szerzett a Budapesti Egyetemen, ahol mongol és mandzsu nyelvet tanított. Bálintnak azonban egy igen befolyásos irigye támadt: ez pedig Joseph Budenz volt, aki Hunsdoerfer meghívására érkezett Magyarországra, és itt felvette a Budenz József nevet. Különös módon fiatal kora ellenére, valódi tudományos eredmény nélkül, már 25 évesen az Akadémia levelező tagja lett, majd sorra kapta a kutatói megbízásokat, többek között egyetemi katedrát. Vámbéry levelezéséből az ismert, hogy Budenz Budapesten kezdett török nyelvvel foglalkozni, tanítója Vámbéry Izsák nevű szolgálja volt.¹⁹ A török ember Budenzet jelleme miatt csak „kutyának” emlegette. Míg Budenz török nyelvet tanult, addig mongol nyelvi tanulmányokat senkitől sem tanult, hanem csak a német Schmidt klasszikus mongol szövegeit és nyelvtanát, valamint Kowalewski szótárát tanulmányozta. Ezekből írta meg tanulmányait.²⁰ De ezeket is csak jóval azután publikálta, amikor már Bálint Gábor, a magyar mongolisztika legnagyobb tudója nem tartózkodott itthon.²¹ A mai akadémikusok mindig dicsérik Budenz nyelvtudását. Ennek ellentmond az, hogy az általa összeállított cseremiszi nyelvjárási anyagot Bálint Gábor kivitte a cseremiszekhez, akik nem értették meg, hogy miről van szó.²² Elképzelhető, hogy ez váltotta ki Budenz ellenségeskedését Bálint iránt, de az is lehet, hogy Bálint tehetsége miatt „szolgált” rá arra. Míg Bálint könnyedén, hetek alatt elsajátított egy idegen nyelvet, addig Budenz még a magyarral is küszködött,²³ sőt, ahogyan látjuk, neki nem voltak olyan friss és pontos adatai, mint Bálintnak, hiszen ő nem járt kint terepen, hanem csak szakirodalomból tájékozódhatott.

Az nem tudhatni, hogy Budenz keze volt-e abban, hogy nem választották meg akadémiai levelező tagnak, az viszont bizonyítható, hogy az ő ellenvetése miatt nem válhatott rendes királyi tanárrá Bálint Gábor. Bálint kinevezéséhez ugyanis Budenzől kértek ajánlást, aki a következőket írta: „A mongol nyelv tanításának a mi egyetemünkön csak összehasonlító nyelvtudományi szempontjából van némi fontossága. Mert nincs e nyelvnek oly irodalma, melyet tartalmának becsénél fogva nálunk tanulmányozni kellene, a betűk egy külön fonológiai (?)²⁴ szakot fejtene ki.”²⁵ Hozzáteendő, hogy később éppen Budenz maga kapta meg ugyanezt az állást, melyre egykoron Bálint is pályázott. Budenz szakmai féltékenysége nyilvánvaló volt, hiszen Bálint egy igazi nyelvzseni volt, aki kiváló terepmunkát végzett, jól ismerte az adott szakterület irodalmát, és az adott kérdésben önálló véleményalkotásra is képes volt.

Véleményem szerint Bálint Gábor eltávolításának legnagyobb nyertese Budenz volt, aki nélkülözések, és kemény utazás nélkül, kényelmesen a dolgozószobájában ülve jutott hozzá a mongol adatokhoz, és nyugodtan feldolgozhatta és saját neve alatt közölhette Bálint mongol gyűjtéseit és tanulmányait. Budenz néhány publikációjában említi ugyan Bálint gyűjtését,²⁶ de a mongolisztikai kutatásban már magának követelte a dicsőséget. A MTA Kézirattárában lévő „Budenz József vegyes mongol jegyzetei” című iratai között találtam néhány oldalt, amely a mongol-magyar párhuzamok kérdésével foglalkozik, melyben egyértelműen Bálint mongol szójegyzékét veszi vizsgálat alá. Teljesen ugyanazokat a szavakat sorolta fel, ugyanolyan sorrendben, mint ahogyan Bálint fent említett művében is található. Budenz a magyar és a mongol szavak mellé odaírta a finn vagy vogul alakot, mellé pedig németül készített jegyzetet. Rajtam kívül korábban már más is rájött arra, hogy a mongol szavak Bálint gyűjtéséből valók, tehát Budenz plagizálást követett el, és valószínűleg a könyvtárosok közül valaki ráírta a jegyzetek jobb felső szélére véleményét: „Bálint mongol-magyar párhuzamok”.²⁷

¹⁹ Kovács, 2001.

²⁰ Budenz, 1887-1890. 274-304, 305-320.

²¹ Magyarországon első, Európában pedig a harmadik legjelentősebb mongolistának számít. Szecsenbátor, 2005. 145.

²² Friedrich Klára 2006. március 25-i előadása alapján. Zágonyi, 2005. 10.

²³ Toldy Ferenc Budenznek mindig bekiabálta, hogy előbb tanuljon meg magyarul. Petz Gedeon megemlékezése Budenzről. In: Kovács, 2001. 268-269. A szerző leírja, hogy Budenznek volt problémája a magyar nyelvvel.

²⁴ Itt nem tudtam kiolvasni, hogy mit írt Budenz.

²⁵ MTA Kézirattár. Nyelvtudomány 4-r. 154/l. Budenz József egyetemi tanári működésével kapcsolatos iratok. 1. Vélemények tanári kinevezések ügyében. 12-14.

²⁶ Budenz megjelent tanulmányaiban utal Bálint mongol-magyar párhuzamaira.

²⁷ MTA Kézirattár. Nyelvtudomány 4. r. 148/2. Vegyes mongol jegyzetek. 13-18. mongol-magyar párhuzamok.

Budenz, majd Hunsdoerfer tevékenysége miatt a finn tanokat elítélő Bálint Gábornak egyre nehezebb lett itthoni helyzete. 1877-ben megjelentette „Párhuzamok a mongol és a magyar nyelv terén” című könyvét, amelyben nyíltan szembeszállt a finn tanokkal, elítélve a szerinte nyelvészeti megalapozatlan álláspontot. Bálint művében elítélte mind a török, mind a finn nézet tanait, mert szerinte a magyar nyelv se nem finn, sem török, hanem az ún. turáni nyelvek egyik önálló ága. Bálint tehát nem értett egyet sem az ugor, sem a török vonallal. A rendelkezésre álló anyagokból látható, hogy igazából senki sem szállt vele vitába, nem cáfolták meg Bálint tanait. Ellenfelei – láthatólag – nem tudtak tudományos kritikát mondani elméletéről, ezért más, bevált eszközökhöz nyúlta: intrikához és a pletykához, hogy Bálintot neveltségessé tegyék. Kutatásom során magam is találkoztam néhány „adalékkal”, mely szerint Bálint „tévelygő”, „dilettáns” volt, sőt azt is elterjesztették róla, hogy összeférhetetlen természetű. Ezzel szemben áll Bakk Pál szentkatolnai tanító helyi gyűjtése, amely szerint Bálint szerény és barátságos ember volt. Az egyszerű emberek még azt is híresztelték róla, hogy Dél-Indiában még a gólyák nyelvét is megtanulta.²⁸ Sőt, Bálint Gábor tudományos eredményeit a külföldi orientalisták is elismerték, ezt igazolja a hamburgi orientalista kongresszuson tartott előadása is. A Bálintról kialakított képet sajnos máig a fenti megjegyzések árnyalják, mert a negatív jelzők miatt szinte senki sem mert kiállni Bálint érdemei mellett, vagy nem tartotta fontosnak utánajárni a nagy keletkutatónak munkásságának. Megpróbáltam utánajárni annak, hogy hol és milyen kritika jelent meg Bálint munkásságáról. Az Akadémia kéziratárában egyetlen egy töredéket találtam Hunsdoerfer jegyzetei között, aki azt írta le, hogy azért nem helyes Bálint eredménye, mert a magyar cseléd szláv eredetű, ezért nem lehet a tamulhoz hasonló.²⁹ Felettébb különösnek tartom, hogy éppen Hunsdoerfer nem írt kritikát Bálint tanulmányáról, hiszen korábban maga értekezett a dravida (tamul) nyelvekről.³⁰

A fenti adatokból láthatjuk, hogy a budapesti akadémikus körök nem akarták maguk közé engedni Bálintot, önmaga szerint azért, mert attól féltek, hogy akkor Toldy és mások példáját követve meg tudták volna cáfolni a finn elméletet.³¹ Bálint szerint Hunsdoerfer és Budenz álláspontja teljesen világos volt: kiszorítani minden, ellenzékinek számító kutatót, és rájuk sütni a legaljasabb rágalmakat. Ugyanezt a folyamatot láthatjuk közel 100 év után az Akadémián, sőt a magyar tudományos közéletben, ahol sokszor egy-egy kutatót egymás közti pletykákból, és nem művei alapján ítélik meg. **Sőt, a magyar tudományos közéletben máig nincs biztosítva a kutatás szabadsága, ugyanis aki a finnugor álláspont helyett más komoly, megalapozott kutatási eredményre jut, azt ellenségnek bélyegzik, holott a tudományban többféle nézetnek kellene egyszerre jelen lenni.**³²

Bálint Gábor hiába volt 1893-tól 1912-ig a Kolozsvári Egyetem tanszékvezetője, hiába írt fantasztikus nyelvészeti műveket, nyugdíjba vonulása után a szakma szinte azonnal elfeledte nevét és nézeteit. 1914-ben Gombocz Zoltán vette át Bálint tanszékét, aki a magyarban meglévő mongol szavak kérdéséről azt állította, hogy azok török közvetítéssel jutottak mindkét nyelvbe.³³ Azután a nyelvészek ezt az álláspontot fogadták el, és Fogarasi és Bálint mongol-magyar-hun elmélete lekerült a napirendről. Bálint elfeledtetésben döntő szerepe volt Ligeti Lajosnak, aki meglehetősen goromba stílusban elítélte Bálint munkásságát. Ligeti magának tartotta fent azt a jogot, hogy a mongol és magyar nyelvészeti párhuzamok kérdését tisztázza, sőt ő nevezte magát a magyar mongolisztika megalapítójának. Valószínűleg Ligetinek döntő szerepe volt abban is, hogy Bálint Gábor munkái kiadatlanok maradtak, pedig az értékes Bálint anyag feldolgozása az általa alapított Belső-Ázsiai Tanszék feladata lett volna. Ligeti elsőbbségét azonban mára több tudományos intézetben, köztük a Belső-Mongol Tudományegyetem kutatói megkérdőjelezték, jelenleg a kínai tudományos műhelyben Bálint Gábort tartják a magyar mongolisztika első jeles képviselőjének.³⁴ Ligetinek tehát, Budenzhez hasonlóan érdeke volt Bálint Gábor munkáinak eltüntetését, hiszen így saját kutatási eredményének tarthatta a „mongolos jövevényszók” kutatásának eredményét.³⁵ Azonban az általa elemzett, és a magyarhoz hasonló mongol szavak 86 százalékban ugyanazok, mint Bálinté.³⁶ Bár korai

²⁸ Bakk, 2001. 183.

²⁹ Magyar Nyelvtudomány, 2-r. 23. szám. I. k.

³⁰ Hunfalvy, 1872. 345-365.

³¹ Pesti Napló, 1879. május 2. 107. szám. 1. oldal

³² Utalok Vizi E. Szilveszter nekem szóló levelében, amelyben kijelentette, hogy csak az Akadémia Nyelvtudományi Intézete dönthet olyan „súlyos” kérdésről, mint a finnugor elmélet.

³³ Németh, 1913. 241.

³⁴ Szecsenbátor, 2004. 145.

³⁵ Ligeti, 1935. 190-271.

³⁶ Kara, 2001. 54-61.

tanulmányában még utalt Bálint Gáborra, utána a hivatkozások elmaradtak, ezért mongol témakörben minden érdem Ligetié lett, pedig valószínűleg nem Bálint Gábor vette a mongol párhuzamokat Ligetitől.

BÁLINT KÜLFÖLDÖN ÉS ERDÉLYBEN

A nagy keletkutató egyetlen hibája az volt, hogy rossz korban, és rossz helyen született, sőt olyan elméletet alkotott, amelyet akkoriban ellenfelei fel sem tudtak fogni, ezért hatalmi pozíciójukat használták fel Bálint lehetetlenné tételére. Miután sehol sem kapott lehetőséget a kutatásra, karrierje Budenz és Hunsdoerfer miatt kettétört, a tehetséges Bálint 1879-ben a sajtó útján bejelentette, hogy feleségével együtt önkéntes száműzetésbe vonul.³⁷ Közel egy évtizedes külföldi tartózkodása során bejárta a Közel-Keletet, megtanult még néhány nyelvet, és ami a legfontosabb: olyan bizalmi állásokat nyert el, amelyet általában nem szoktak külföldiek megkapni. Külföldön elismerték kutatói tehetségét, és amikor Magyarországon hír érkezett hollétéről, akkor már az Athéni Egyetemen tanított arab nyelvet. Athéni eredményeiről az Akadémia mit sem tudott, vagy nem akart tudomást venni, ezért elutasító volt Bálinttal kapcsolatban.³⁸ Sőt, érdekes módon a szaklapokat olvasó akadémikusoknak az is elkerülte a figyelmét, hogy Bálint közben nem hagyta abba korábbi kutatását, hiszen éppen Athénból küldte el tanulmányát az Erdélyi Múzeum, vagyis az erdélyi tudományt képviselő szaklap, számára, amely 1888-ban meg is jelent.³⁹ Erdélyben akkoriban is tartotta magát a demokratikus álláspont, vagyis eltérő nézetű tanulmányokat is leközltek, ami akkoriban az Akadémián lehetetlen volt. Éppen Bálint tanulmányához Brassai Sámuel hozzáfűzte, hogy nem mindenben ért egyet, de a tudomány csak vitán keresztül fejlődhet.

Bálint Gábort végül az erdélyi tudományos körök hívták haza. Előbb Jakab Elek történész próbálkozott az Akadémiánál, ahol azonban Bálint fő ellenfelei voltak uralmon, akik még 12 év múltán is gyűlölködtek a tehetséges kutatóra. 1890-ben ugyan tárgyalták Bálint ügyét, de azt a határozatot hozták, hogy Bálint Gábor valamely tudományegyetemen való alkalmazása az Akadémia hatáskörén kívül esik.⁴⁰ Ezután maguk a székelyek léptek: mozgalmat indítottak Bálint hazahívására. Ennek hatására megtört a jég: Bálintot hazahívták és a közoktatási és vallásügyi miniszter 1893-ban a Kolozsvári Egyetemen megbízta az urál-altaji szak vezetésével. A nagy keletkutató ezután Kolozsvárott publikált: az Erdélyi Múzeum folyóiratban több, a magyar orientálistika számára meghatározó jelentőségű tanulmánya jelent meg, majd kabard szótára is napvilágot látott. Bálint Gábor az akkor erdélyi közélet tiszteletreméltó és megbecsült tagja volt.

BÁLINT HUN KUTATÁSI EREDMÉNYE

Ahogy már fent említettem, Bálint Gábor Fogarasi Jánoshoz hasonlóan nem önkényesen képzelte el a mongol-magyar-mandszu nyelvrokonságot, hanem azt hun örökség részének vélte. A két fenti nyelvész tehát ugyanazt vallották, mint korábban Körösi Csoma Sándor, aki számára a magyarok hun eredete megcáfolhatatlan tény volt.⁴¹ Fogarasi ezt írja egy levélben: „A magyar és a mongol nyelv rokonsága rég eldöntött kérdés, akár hisz valaki tanulmányaimnak, akár nem. Legközelebbi rokonunk a mongoloknak a mandsu, aztán jön a tatár-török. S nem én, hanem egyik legkitűnőbb külföldi nyelvtudós, akinél a magyar nyelvet külföldön senki sem érti alaposabban, mandsu nyelvtanában a mandsu nyelvnek a mongol és a magyar nyelvvel rokonítja. Én nem kezdtem tanulni a mongol nyelvet a hun nevek és szók megfejtése végett, hanem a tanulás közben mondhatom önként jöttek azok előmben.”⁴²

A fenti levélből látszik, hogy az akkori magyar tudományos álláspont szerint a keleti nyelvek tanulmányozása az évszázados magyar történeti, alkotmánytani és krónikás hagyományban szereplő ősök, a hunok kutatása volt a cél.

³⁷ Pesti Napló, 1879. május 2. 107. sz. 1. oldal

³⁸ Akadémia Értesítő. 1890. 170.

³⁹ Bálint, 1888.

⁴⁰ Akad. Értesítő, 1890. 172.

⁴¹ Le Calloch, 1987. 16.

⁴² Ms 4242/2. Fogarasi János jegyzete. In: MTA Kézirattár

Bálint török, finn, mongol, mandzsu tanulmányai után a tamullal és japánnal, stb. nyelvvel foglalkozott, és ezekről megállapította, hogy sok a közös vonás bennük. Ő ezeket a nyelveket a turáni nyelv utódainak vélte. Bálint ezen elméletével nem volt egyedül, hiszen a nyelvészetben például ma is sokan az. un. monogenezis elvét vallják, vagyis, hogy a nyelvek közös eredetre vezethetők vissza. AXIX. században a mai urál-altaji nyelveket is egy nagyobb csoport tagjainak tartották.⁴³ Rasmus Rask, az indoeurópai nyelvészet megalapítója például az eurázsiai nyelveket ún. szkíta nyelvek közé sorolta.⁴⁴ Ahogyan a XIX. században, úgy ma is nemcsak egyetlen elmélet létezik a nyelvtudományban, hiszen valójában csak korlátozott ismeretanyagunk van a nyelvek kialakulását és elterjedését illetően, hiszen a történeti nyelvemlékek felbukkanása nagyon késeinek mondható. *Sajnos, Bálintnak – Hunsdoerfer és Budenz elutasító álláspontja miatt - nem volt lehetősége bemutatni és vitára bocsátani nyelvészeti elképzeléseit, így nagy keletkutatónk sok és értékes gyűjtött adata, kutatási eredménye nem lehetett a magyar tudomány szerves részei. Budenz és Hunsdoerfer személyesen is felelős azért, hogy Bálint Gábor nem végezhetette el felbecsülhetetlen értékű mongóliai anyagának feldolgozását, többek között a Mongolok titkos történetének, valamint a Geszer-történetének fordítását és kritikai kiadását. Sőt, a székely tudós nem készülhetett el mongol szótárával sem, pedig az meghatározó lehetett volna az európai mongolisztika számára. Közép méretű mongol-magyar szótár csak 1998-ban készült el, de az is jórészt külföldi szótárak másolása nyomán keletkezett, hiányzik belőle a Bálint által gyűjtött páratlan burját és kalmük anyag, ráadásul tele van mára teljesen elavult – kommunista- kifejezésekkel.⁴⁵ Ezzel a magyar tudomány hatalmas károkat szenvedett, sőt Budenz intrikája miatt elvesztettük jogos elsőbbségünket a nemzetközi mongolisztika területén. Ugyancsak máig kiadatlanok Bálint kalmük gyűjtései, ennek kiadása szintén az akadémiai körök ellenállása miatt hiúsult meg, holott ezt akkoriban ezt Bálint vétkének rótták fel.⁴⁶*

Bálint nyelvészeti munkái után, 1901-ben megírta „A honfoglalás revíziója” c. kötetét, melyben visszatért a hun kérdésre. Megállapította, hogy a mongol nyelvben található sok magyar szó hasonlóságának csak egyetlenegy magyarázata lehet: az igaz nemzeti hagyomány Hunorról és Magorról.⁴⁷ Bálint a mongol történelem kapcsán is megemlíti a hunokkal való szoros kapcsolatot. Azt állította, hogy számos mongol törzsnév megtalálható a székely-magyar nemzetenél, sőt az életmódra és az anyagi kultúra tárgyaira utaló szavak is a hun rokonság bizonyítékai.⁴⁸ A honfoglalás revíziója c. könyvében a korai külföldi források (bizánci, római, stb.) és Deguignes francia szerző kínai fordításaiból azt a következtetést vont le, hogy a magyarság a hun birodalom szerves része volt. Az Erdélyi Múzeumban 1895-ben megjelent három részes tanulmányában, „A mongol császárság történetében” szintén ugyanezt állapította meg, ott a mandzsuból fordított Mongolok titkos története volt az alapforrása.⁴⁹ Munkácsi Bernáthoz és Fogarasi Jánoshoz hasonlóan úgy értelmezte a magyar és a mongol nyelvben lévő rengeteg hasonlóságot, mint a hun nyelv emlékeit, ugyanerre a megállapításra jutott néhány éve a Kínában élő belső-mongol nyelvész, Ucsiraltu is, pedig ő nem ismerte a fenti kutatók munkáját.

Bálint azt is leírta, hogy az akadémikusok a magyar és székely kérdés kapcsán mellőzték a hunokat, az írásos és szóbeli nemzeti történeti hagyomány ellenére. Bálint hozzáteszi, hogy az akadémikusok kitörölték a hunokat a magyar történetírásból.⁵⁰ Ez a folyamat sajnos máig érvényes, hiszen az elmúlt három évtized nemzetközi hun kutatási eredményeit a magyar tudomány képviselői nem használták fel publikációikban. Sőt, jelenleg nincs olyan tudományos intézmény, ahol szerepet kapna a hunok kutatása. Ezen a falon a régészek ütöttek egy kis rést, ahol az elmúlt évtizedekben volt egy-két régész, aki foglalkozott a hunok régészeti anyagával.

Bálint Gábor Deguignes védelmében nyelvészetileg Kőrösi Csoma Sándor után⁵¹ állást foglal az ázsiai hun és az európai hunok azonosságáról, és már akkor megállapította, hogy a kínai krónikákban szereplő

⁴³ Pusztay, 1977.

⁴⁴ Pusztay, 1977.

⁴⁵ Kara György: Mongol-magyar szótárról van szó.

⁴⁶ Akadémiai Értesítő, 1890. 169-172.

⁴⁷ Bálint, 1901.

⁴⁸ Bálint, 1895.

⁴⁹ Itt megjegyzendő, hogy ezek alapján a Mongolok titkos történetét is legelőször Bálint Gábor ismertette meg a magyar közönséggel.

⁵⁰ Bálint, 1901.

⁵¹ Le Calloth, 1987. 14.

xiong-nu kifejezés a kínai fogalomírás szerint egy hun, vagy hunnu alakot ad vissza. Sőt kimutatta, hogy a tamil és a szanszkrit nyelvben a hun szó „huna” alakban van jelen, ami azt mutatta, hogy hunok Észak-Indiában éltek. Bálintot legelőször deGroot igazolta, aki 1921-ben megjelent monográfiájában az ázsiai hunok nevét (xiongnu) hunnak, vagy hunor-nak fordította.⁵² Bálint kutatásának azóta az indiai és angol történészek hitelt adtak, magyar részről pedig Aradi Éva tárta fel a hunok észak-indiai történeti szerepét.⁵³ Ugyancsak Bálint Gábor világított rá arra, hogy a hunok története nem a Volgánál, vagy a Donnál kezdődik, hanem Kína szomszédságában, sőt már akkor rájött arra, hogy a hun műveltség szempontjából a kínai és nem a perzsa hatásokat kell figyelembe venni. Ezt a 20. században a sinológusok szintűgy megerősítették.⁵⁴ Külön figyelemreméltó azon megállapítása, hogy a turcista vagy finnista tudósok minden olyan elemre rá akarják erőltetni a perzsa, vagy iráni hatást, amit nem tudnak megmagyarázni. Olyan képtelen elméletek is születtek azóta, hogy a tibeti bön vallásban is iráni elemek vannak, holott tudjuk, hogy földrajzi távolságok és egyéb geológiai akadályok miatt éppen Tibet nem érintkezhetett a messzi Iránnal, Tibetet ugyanis csak keleti és délkeleti irányból lehet megközelíteni. Ezzel szemben pl. Tibet esetében Bálint rámutatott az ott meglévő hun nyomokra, mint Nyugat-Tibet helyneveire a Kailasa –hegy környékén (Khuna tartomány, Hun-desz).⁵⁵ A tibetiek belső-ázsiai, elsősorban hun kapcsolataival csak nem régen kezdődtek modern tudományos kutatások, ennek egyik kiemelkedő alakja John Vincent Bellezza.⁵⁶ Ő a pre-buddhista tibeti civilizáció emlékeit kutatta Nyugat-és Északnyugat-Tibetben, ugyanott, ahol Bálint hun emlékeket vélt. Bellezza bemutatja a korai Zhang Zhung kultúra emlékeit, továbbá azokat a jellegzetes sírokat, melyeket a szkíták és a hunok hagyhattak hátra Tibetben. Hasonlókat találunk Mongóliában is, ahol kerekszúroknak nevezik őket. Bellezzával egyezően, a kínai kutatók úgy vélik, hogy a hun birodalom fennhatósága kiterjedt Tibetre is. 2006-os észak-kínai expedíciónk során három társammal együtt végiglátogattuk a helyi múzeumokat, beszélgettünk a helyi szakemberekkel, áttanulmányoztuk a szakirodalmat. Azokból kiderült, hogy egész Észak-Kínában: a mai Ningxia, Gansu, Xinjiang, de Qinghai tartományban sok nyomuk van a hunoknak, de még Tibetbe is nyoma van a hun műveltségnek. Oda ráadásul két irányból érkezhettek: Gansu, vagyis Belső-Ázsia, valamint Észak-Indián át Nepál irányából. Források feljegyezték, hogy Tibetben a fehér hunok terjesztették el pl. a nesztoriánus hitet. Éppen ezért Tibet és Belső-Ázsia kapcsolatát fontos lenne részletesen tanulmányozni a magyar kutatók számára is. Annyit már az eddigi néprajzi és történeti kutatásokból is tudunk, hogy Tibetben is jelen volt a hun kultúra, sőt a tibeti királyi dinasztia, a Tubo neve szerint hun utódnép volt.⁵⁷ Tibet esetében külön kiemelendő a régi vallás, a bön fontossága. Néhány belső-mongol vallástörténész és nyelvész szerint a hunok vallásuk a kínaiul „wu”-nak tartott hit lehet, amely egy „bū” alakot ad vissza, ez megegyezik a mongol „böge”, a tibeti „bön” és a magyar „bű” szóval. Elképzelhető, hogy ez a hit egy olyan eurázsiai régi vallás lehetett, amelyet ma besorolnak a sámánizmus közé.⁵⁸

Bálint forrásai alapján kijelentette azt is, hogy a magyarok kívül sem a mongol, sem a török népeknél nincs nemzeti hagyomány a hunokkal való rokonságról. Ez nagyrészt helytálló, hiszen sem a mongol, sem számos türk nép hagyományában nincs meg a magyar Hunorhoz és Magorhoz hasonló történet, kivételt jelentenek a bolgárok, ahol a bolgár királylistában megvan a bolgár hun hagyomány. A kínai krónikák viszont sok népről megemlítik, hogy azok valójában hunok, de azokat Bálint nem ismerhette. Bálint megállapította, hogy a magyarokon belül pedig a székelyek, őrzik töretlenül a hunoktól való származás hagyományát.⁵⁹

Érdekes az onogur névvel kapcsolatos etimológiája, mely szerint „fekete hun”-t jelent. Ezt Bálint a kabard nyelvből fejtette meg, melyet a magyarokkal együtt a hunok nyelvének vélt. Bálint álláspontjával teljes mértékben egyezik a kínai kutatók álláspontja, akik történeti források alapján az európai hunokat, és minket, magyarokat is fekete hunoknak neveznek. A kínai kutatók közül elég sokan foglalkoztak az európai hunok

⁵² Magyar kiadás: De Groot, 2006.

⁵³ Aradi, 2005.

⁵⁴ Többek között Pulleyblank, Boodberg, Pritsak, és magyar részről Érdy Miklós. A kínai és a mongol nyelvészek szintén az ázsiai és az európai hun nép azonosságát fogadják el.

⁵⁵ Bálint, 1901.

⁵⁶ Bellezza kutatásairól bővebben: www.tibetarcheology.com weblapon találunk.

⁵⁷ A Tubo-dinasztia vélhetőleg xianbei eredetű volt, ezt a nevet a türk források tabgacs néven említik.

⁵⁸ Ucsiraltu, 1997.

⁵⁹ Ezt igazolja Csaba királyfi legendája, ahol a Csaba név nem személynév, hanem hun eredetű méltóságnév. A székely hagyományban őrződött meg a legjobban a régi magyar művészet, és hagyomány, melynek erős belső-ázsiai gyökerei vannak.

kérdéskörével, lefordították a magyar történeti krónikákat, és azok elemzéséből úgy vélik, hogy a magyarok a hunok utódai.⁶⁰

A hun kutatásban Bálint Gábor úttörő szerepet játszott. Sajnos, csak akkortájt, 1899-ben kezdődött el a hun sírok feltárása Oroszország távol-keleti részén, de az nem keltett nagy feltűnést, ezért arról Bálint nem értesülhetett. Sőt, akkor a hunokra vonatkozó forrásanyag meglehetősen szerény volt, mindezek ellenére, Bálint helyes következtetéseket vont le a rendelkezésre álló adatokból. Ma azonban, hogy immár másfél évtizede a világ vezető tudományos intézeteiben folyik a hunok átfogó vizsgálata, rengeteg információval rendelkezünk a régi pusztai nép kultúráját illetően. Ha ez alapján vizsgáljuk meg Bálint akkori eredményeit, akkor azt mondhatjuk, hogy elgondolásai helyesek voltak, és zseniális kutatási eredményeket publikált.

Ma már nem kétséges a tudományos kutatók között, hogy az eurázsiai pusztán az első államalkotó nép a hun volt.⁶¹ Önálló és fejlett kultúrája az egész kontinensen szétterjedt, és sok török és mongol nép máig őrzi azok egyes elemeit. A hunok nemcsak különleges államszervezet hoztak létre, hanem ők hozták létre a világ akkori legnagyobb és leghosszabb ideig fennálló birodalmát, amely jóval túlszárnyalja Nagy Sándorét, vagy a római birodalmat.⁶² A kínai történészek – a kínai források⁶³ adatai alapján – azt állítják, hogy az első kínai dinasztia, a Xia, valójában hun volt, ezért ők a hunok megjelenését a Kr. e. 3. évezredre datálják, amelyet azonban számos nyugati kutató vitat. A vita valószínűleg még elhúzódhat, bár a kínai kutatók véleményét igazolta a legújabb régészeti lelet. Kína, Belső-Mongólia Autonóm Tartományban 2006. október 19-én feltártak egy várost, amelyet a régészek 3400-4000 évre becsültek.⁶⁴ A kínai régészek egyértelműen a Xia dinasztia (Kr. e. 2100-1600) városaként azonosították a hatalmas települést. A régészeti lelet igazolja a krónikák azon állítását, mely szerint létezett az első kínai dinasztia, bár ahhoz, hogy a kutatók egységesen elfogadják a Xia dinasztia hun eredetét, még a történeti források feljegyzésén kívül számos egyéb, régészeti, antropológiai bizonyíték szükséges. A legújabb kutatási eredményekből azt is tudjuk, hogy a hunok történelme nem szakad meg a mai Kína területén a Kr. u. I. évszázadban, hiszen még jóval később is erős hatalmat építettek ki abban a térségben: a Han-dinasztia 220-as felbomlása után a hunok újra megerősödtek, és a 4. század elején megint hódításokba fogtak. Liu Yuan még Changan-t, majd Luoyang-ot is bevette, és uralma egészen Közép-Kínáig ért. A hunok több kínai nevű dinasztiát alapítottak: ezek: Han, Han-Zhao, Da Xia és Északi-Liang. A Xian-i tudósok egyértelműen állítják, hogy déli hunokról még a 7. században is van említés, habár akkor már egyesek bizonytalanok voltak hun származásukban. Mindez azt jelenti, hogy a hunok állama legalább ezer évig töretlenül fennállt, de ha elfogadjuk a kínai kutatók álláspontját, akkor a hunok története több ezer évre vezethető vissza, ami azt mutatja, hogy a hunok fejlett és ősi civilizációt hoztak létre.

A fenti adatokból és kutatási eredményekből látható, hogy források sokasága ad bizonyosságot a hun történelemről, a kultúra virágzásáról, és a különleges a hitvilágról. Hangsúlyoznunk kell, hogy sem a kínai, sem más keleti források nem tudnak finn, uráli, vagy finnugor népről, pedig éppen a kínai krónikák minden fontos szerepet játszott népről, törzsről beszámoltak, ahogyan a Közép-Ázsiában élt görögök is. Az szintén tévhitnek bizonyult, hogy a Hérodotosz által említett jürkák finnugor törzsek lennének, hiszen míg a jürkin, dzsürkin törzsi elnevezés a mongoloknál szerepel, de az nincs meg a finnugor vagy uráli népeknél.⁶⁵ A fenti néhány adatból kiderül, hogy történetileg nincs értelme ugorokról beszélni, ugyanis egyetlenegy korai, belső-ázsiai történeti műben sem szerepelnek. Szerepelnek viszont a hun népnek feltüntetett ogurok. A „finnugor” népekkel ellentétben már a legkorábbi történeti forrásokban szerepelnek szkíta és hun népek, tehát számomra valószínű, hogy az ő nyelvükből és hagyományaiból részesülhettek a mai szibériai népek is.

Eddigi kutatási eredményeim tehát azt mutatják, hogy Bálint Gábor tehetséges nyelvész és kutató volt, akinek munkásságát az irigység és a szakmai féltékenység törte ketté. Ez azonban jóval túlmutat a belső

⁶⁰ Főbb kínai kiadványok: Lin Gan (szerk), 1983. Nansang, 2005.

⁶¹ A kutatási adatokról Boldbaatar, 2004.

⁶² Mág többféle álláspont van a kutatók között. Az elméletekről: Obrusánszky, 2006. b

⁶³ Shi Ji 110. fejezete így kezdődik: „A xiongnu-k (hunok). Ősatyjuk a Xia fejedelmi család leszármazottja volt és Chun-wei –nek hívták.”. Groot, 2006. 23. A Suo-yin kommentárban ez a feljegyzés található: „A xia-dinasztia uralkodójának, Jie-nek nem volt tao-ja, ezért Tang száműzte őt Mingtiao-ba. A rákövetkező harmadik esztendőben azonban meghalt. Fia, Xun-yun feleségül vette Jie mellékfeleségeit, majd elmenekült és az északi tartományokban telepedett le és barom csordáival vándorolt.” Groot, 2006. 24. A Kr. u. 5. századi Jin-shu forrás szerint Helain Bobo hun uralkodó a Xia dinasztiából eredeztette magát. Jin shu. 130.In: Wen. 2004. 296.

⁶⁴ www.china.org.cn 2006. október 20-i híre alapján.

⁶⁵ Veres Péter (MTA Néprajzi Kutatóintézet) szíves közlése nyomán.

konfliktusokon, és az egész magyar tudományra rányomta a bélyeget. Budenz és Hunsdoerfer személyesen felelős azért, hogy nem nálunk jelentek meg a legelő mongol krónika fordítások, úgy mint a Mongolok titkos története, valamint a Geszer-történet, és a magyar akadémiai kutatás azóta is szinte utolsónak értesül a nagy nemzetközi tudományos eredményekről. Csak most, civil kezdeményezésre nyílik lehetőség arra, hogy Bálint Gábor munkásságát és kutatási eredményeit közreadjuk, tudományos konferencián megvitassuk, így kialakulhat egy új, pozitív, és az igazsághoz közeli Bálint értelmezés.

IRODALOM

- ARADI Éva: 2005. A hunok Indiában. Hun-idea Kiadó, Budapest.
- BAKK, Pál: 2001. Bálint Gábor Szentkatolna emlékezetében. In: Szentkatolnai krónika. Hely- és művelődéstörténeti dolgozatok. 177-187. Ambrózia kiadó, Kézdivásárhely.
- BÁLINT, Gábor: 1877. Párhuzam a magyar és mongol nyelv terén. Hornyásky, Budapest.
1888. A tanul nyelv a turáni nyelvek sanszkritja vagy van-e a magyarnak testvére? In: Erdélyi Múzeum. Vudlal. 49-60.. kötet I. füzet. 33-55, 215-236.
1895. A mongol császárság története. In: Erdélyi Múzeum. 121-128, 209-218, 248-259.
1901. A honfoglalás revíziója, vagyis a hún, székely, magyar, besenye, kun kérdés tisztázása. Kolozsvár, Magánkiadás.
- BOLDBAATAR, DZS: 2004. Mongolin ezent güren: üüszel, ceceglelt, möhöl. (A mongol állam: eredete, virágzása és gyengülése) In: Tüühin szudlal. Tom. XXXV. Fasc. 6. 49-60.
- BORCSA, János (szerk.): 1994. Szentkatolnai Bálint Gábor. Erdélyi Tudományos füzetek 220. Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadása, Kolozsvár.
- BUDENZ, József: 1886-1887. Kisebb közlemények. A magyar szókincs eredetéhez –szóegyeztési adatok, főleg a keleti altaji nyelvcsoporthoz. In: Nyelvtudományi Közlemények. XX. 147-155.
- 1887-1890. Rövid mongol nyelvtan. In: Nyelvtudományi Közlemények. 21. 274-304.
- 1887-1890. Mongol nyelvi mutatók. In: Nyelvtudományi Közlemények. 21. 305-320.
- DE GROOT, J. J. M: 2006. Hunok és kínaiak. Közzéteszi: Bakay Kornél. Respona, Budapest.
- GYÖRGY, Lajos: 1945. Bálint Gábor emlékezete. Egy kolozsvári egyetemi tanár oroszországi és belsőázsiai nyelvtanulmányai. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, Minerva.
- KARA, György: 2001. Magyar hel deh mongoltoi tössöitei ügsin ucir. (A magyar nyelvben lévő hasonló mongol szavak). In: Mongolica. Vol. 11 (32). 54-61.
- KOVÁCS, Sándor István (szerk.): 2001. Batu kán pesti rokonai. Vámbéry Ármán és tatárja, Csagatáj Izsák. Kalligram, Pozsony.
- LE CALLOCH, Bernard: 1987. Mi volt Körösi Csoma Sándor célja? In: Keletkutatás, ősz. 12-24.
- LIGETI, Lajos: 1935. Mongolos jövevényszavaink kérdése. In: Nyelvtudományi közlemények. 189-271.
- LIN Gan (szerk.): 1983. A hunok történetének kérdése. (1919-1979) Zhong Hua Shu Jiu. Beijing.
- MANSZANG, Tayichud: 2005. Mongol ündüsün-ü büren teüke. 3-r boti. (A mongol népek teljes története. 3. kötet) Liaoning Népi kiadó, Liaotung.
- NÉMETH, Gyula: 1913. Mongol elemek a magyar nyelvben. In: Magyar Nyelvőr. XLII. VI. füzet, 241-246.
- PUSZTAY, János: 1977. Az ugor-török háború után. Fejezetek a magyar nyelvhasználat történetéből. Magvető Kiadó, Budapest.
- RUDGLEY, Richard: 2002. A barbárok. A sötét kor titkai. Gold Book, Debrecen.
- SZECSENBÁTOR (szerk.): 2005. Mongol kelen-ü nutug-un ayilgun-u sinjlel-ün uduridqal. Belső-Mongol Népi Kiadó, Hohhot.

UCSIRALTU: 1997. Hunnu-jin keszeg üge-jin sojol szergügelde. (Néhány hun szó rekonstrukciója) 5. In: Journal of Inner Mongolian University Philosophy & Social Sciences in Mongolian. Hohhot, China. 104–120.

WEN, Cuifang: 2004. The Historical Chronicle of the Great Xia kingdom. In: Tongwancheng yizhi zong he yan jiu. (Tongvancseng romváros tanulmányozása, vizsgálata) SangQin, Xian. 294-310.

ZÁGONI, Jenő: 2005. Szentkatolnai Bálint Gábor: Válogatott írások. Magánkiadás, Budapest.

SZECSENBÁTOR, PH.D., NYELVÉSZ

Belső-Mongol Tudományegyetem,
Höhhöt, Kína, Mongolisztikai Kutatóintézet

A dzsungáriai csaharok történetének, kultúrájának és nyelvjárásának rövid összefoglalása

Tartalmi összefoglaló: Nevezett cikkben a szerző által Xinjiang Autonóm Tartomány Borutala Mongol Autonóm Körzetben lévő Borutal Xiyan-ban, Rasiyan-ban és Tarbagataj-vidéken, Emegel Xiyan körzetben végzett terepmunkám alapján most a xinjiangi csaharok történetét, és az ott élő emberek életét, kultúráját és nyelvjárását ismertetem röviden.

Kulcsszavak: xinjiangi csaharok, történelem, kultúra, nyelvjárás

I. A CSAHAROK NYUGATRA VÁNDORLÁSÁNAK TÖRTÉNETE

A csaharok az egyik legrégebbi mongol törzs. Az írott források tudósítása alapján a 15. században a mongol törzseket egyesítő Batumöngke Dajan kán idejében a mongol csahar törzs „csahar tümen” néven volt ismert. Abban az időben a mongol kagán központi szállása a csahar tümen vidéken volt, ezért azt „fő országnak” vagy „fő tümen”- nek is hívták. Később a Góbi déli részén lévő mongol törzsek többségének ereje éppen a 17. századi mandzsu terjeszkedés kezdetén gyengülni kezdett, bár még volt erejük többször megküzdeni függetlenségükért. A mandzsuk elleni küzdelem vezéralakja Ligden kagán volt, aki 1632-ben nagy vereséget szenvedett a mandzsu seregektől, olyannyira, hogy még magának a kagánnak is menekülnie kellett. 1634-ben a csahar Ligden kutuktu kagán Köke-núrnál¹ történt halála után a csaharoknak nem volt más lehetősége, mint behódolni a mandzsuknak, a Qin-dinasztiának. A déli mongol területek, így a csaharok földje is, 1636-ban lett a mandzsu birodalom szerves része. 1674-ben Ligden kutuktu kagán unokája, Burni qinwang, öccsével, Lubszanggal a mandzsuk ellen felkelést robbantott ki, de legyőzésük után jórészt eldőlt a csaharok sorsa. A mandzsuk ezután a csaharoknak megtiltották, hogy önálló külpolitikát folytassanak, sőt arra kényszerítették őket, hogy saját önkormányzati rendszerük helyett átvegyék a mandzsu nyolc hosun (zászló) beosztást. Ezek után szét is telepítették őket, hogy megelőzzék a további lázadást. A csaharok jelentős része a mai Datong és Xuanhua vidékére került,² ezáltal sok helyre szóródtak szét. Például a keleti mongol horcsin, barga, ölt, muumingan, gorlosz stb. törzsek beolvadtak a csaharok szervezetébe, a csaharok pedig a szurug, ordoszi, a kökenúri déd mongolokhoz kerültek és a Kingan-hegységben telepedtek le. A csaharok egy része nyugatra, Dzsungáriába, a mai Xinjiang Borutala nevű helyre vándorolt. A csaharok Xinjiangba való vándorlási folyamata hetven éves időtartam alatt játszódott le. 1696-tól a Qin-dinasztia Dzsungária elfoglalására összpontosított, akkor a mandzsuk a csaharokat a háborúban való részvételre kötelezték, majd a győzelem után Barkhol mellett határőr szolgálatot kellett teljesíteniük. Dzsungáriai letelepedésük után, ezek a csahar katonák Ili, Ürümcsi, Aksu, Kasgar, Turfán, Barkhol, stb. helyeken határőrként éltek, majd a 18. század hatvanas éveiben a csaharok után a

¹ Kék-tó. A magyar szakirodalomban a név oroszos torzítása terjedt el, amely Kuku-núr volt. Ma a kínaiak Qing-hai-nak hívják, ami a régi mongol szó tükör fordítása.

² Ma Shanxi-tartomány

Mandzsúriában élt szolon, dahur, xibo seregek érkeztek, és a csaharok mintegy hatvan év után visszamehettek eredeti lakhelyükre. Ebben a hatvan éves periódusban a csahar sereg az országot védték és a rábízott területet felügyelték. A fenti eseményekhez kapcsolódva, a 18. század hatvanas éveiben nagy számú csahar érkezett Xinjiangba. Először 1762-ben a Qin-dinasztia a csaharoktól egyezer fős sereget követelt, majd 1763-ban másodszor szintén ugyanilyen számú sereget kért, akiket Dzsungáriába vitték. A csahar sereg akkor nem maradt sokáig, és három év után hazatért. A fenti vándorlásoknál a csaharok családosan mehettek új lakhelyükre, ahol letelepedtek, és határőként szolgáltak.

Egy. Széttagolt államiség

A jelenlegi kutatói álláspont szerint a Qin-állam sok éven keresztül háborúzott a csaharokkal, és a csaharok sokszor fellázadtak a mandzsu uralom ellen. Ahogyan már fent említettem, Ligden kán unokája, Burni qinwang 1675-ben a mandzsuk ellen felkelést robbantott ki, ebben a folyamatban a Qin állam a csaharokkal szemben többfajta politikát is folytatott. Egyrészt meg akarta osztani a csaharok politikai erejét, és egységét, másrészt színlelt barátsági szerződést kötött velük. Harmadik módszer a katonai támadás volt. Ezekből leginkább a háborús politika valósult meg, és a csaharokat többször is harcra küldték. Ahogyan már fent utaltam rá, különösen Dzsungária meghódítása után jelentős csahar erőket vezényeltek a nyugati határra.

Kettő. Határvédelem

Dzsungária elfoglalása után, a 18. század közepén a hódító hadjárat miatt az északnyugati vidék gazdátlanra vált, és az onnan elmenekülő orosz telepesek után megfogyatkozott a lakosság. Ebben a helyzetben a Qin-dinasztia az uralma alatt lévő területekről, elsősorban a belső-mongol vidékekről, valamint az északkeleti részekről nagy számú katonai erőt, továbbá civil lakosságot költöztetett az északnyugati határvidékekre. A mai Xinjiang – tartományban élő csahar mongolok szintén nagy számú népességének letelepítése a határvédelem érdekében történt.

Három. Gazdasági módszer

A mandzsu határvédelmi előírások szerint a Xinjiangba küldött határvédő sereget általában három év múlva felváltották, és a leszállítottakat visszaküldték hazájukba, és oda új erők érkeztek. Azonban a váltásként érkezett, új sereg elhelyezésének szabálya hatalmas összegű pénzbe került, és akkoriban az a Qin-államnak nagy gazdasági kiadást okozott. Ezért ezen a rendszeren könnyítettek, és úgy takarékoskodtak, hogy a határőrizetre rendelt személyeket végleg letelepítették. A Xinjiang-ba költözött egyik csahar csoport katonái azonban nem családosan, hanem egyedül nélkül érkeztek oda. Amikor a Qin-állam Dzsungáriát elfoglalta, a háborús események révén a terület megosztott volt, a menekültek miatt megfogyott a tartomány lakossága. Szintén bajt okozott az, hogy Dzsungáriában a férfiak száma megnőtt, és a határvidéken elmaradt a gazdasági fellendülés, ráadásul a határvédelem sok pénzt emésztett fel. A kérdés megoldására a Qin-dinasztia 1764. májusában egy császári dekrétumot adott ki, amelyben elrendelték, hogy összesen 420 fiatal csahar lányt és özvegyasszonyt össze kell gyűjteni, és az év végére Dzsungáriába kell szállítani őket. Az összegyűjtött lányokat és özvegyeket a nyugat-mongol származású ölt férfiakkal házastították össze. Erről az eseményről a „Zsák ruhájú és elosztva kapott”, „Egy dombon a sötét éjszakában találkozott és megfogott feleség” és ehhez hasonló népi szóbeszéd és dzsungáriai mondák keletkeztek, amelyeket még ma is ismernek a helyiek. A népcsoportok közti keveredés, vagyis a csahar-ölt házasság a Qin-állam politikájának egyik alapvető eleme volt. Ezen kívül a csaharok közül voltak olyanok is, akik Kaszgarba menekültek, vagy száműzetésbe oda szállították őket. Ezek a csoportok beolvadtak az uigurok közé, amely eseményről szintén fennmaradtak mondák és szóbeszéd. A Qin-állam Huatong korszakának (1909-1911) harmadik évében, 1911-ben háromszáz háztartás csahar mongolt Borutala-ból az északi mongolokhoz költöztettek, és utódaik azóta is Mongóliában élnek.

Négy. Xinjiangban lévő csaharok elterjedése és népessége

A mai Xinjiangban letelepedett és ott élő csahar mongolok 1762-ben és 1763-ban „Csigulultu Kagalga”-tól (kínai nevén „Zhangjiakou”-tól) ismertebb nevén Kalgantól északra vándoroltak, és az utódok máig őrzik a csaharoktól való származás történetét. A dzsungáriai csahar mongolok főleg a mai Xinjiang, Borutala város, Tarbagataj körzet, valamint Emegel körzet, Goo Dzserdee falujában és annak környékén, három területen tömörülve élnek, és a 2000-es népszámlálási adatok szerint összesen kb. 20 ezren voltak. Ebben a Borutala mongol Autonóm Körzetben lévő Rasijan járásban összesen 10 ezer csahar mongol él. Azok 1762-ben családostul együtt érkeztek oda, ahol ezer fős csahar sereg mellett 800 fő háztartásbeli volt. A csaharokat a Qin-állam két részre osztotta. Az első csoport, vagyis 1800 háztartás a régi résznek számított, akik a bal szárnyat alkották, a második csoport 1000 háztartása lett az új rész, ők a jobb szárnyat alkották. A fenti besorolás miatt a Rasijan járás csaharjai magukat „régii csaharnak” nevezték el. A Borutala Mongol Autonóm Körzet Borutala városban jelenleg 34 ezer csahar mongol él. Azok 1763-ban családostul költöztek Xinjiangba, és második csoportjuk az 1000 háztartással érkező katonák utódai. Ezek magukat „új csaharnak” nevezik.

A Tarbagataj-vidék Emegel körzetéhez tartozó Goo-a Dzsererde faluban néhány száz csahar mongol él. Ez a csahar csoport 1762-ben költözött oda, ők az egyedül odatelepített csahar katonák utódai. Az Ürümcsi-ben, valamint Kara Uszun-nál élő csaharok a korábban odatelepült kétszáz lelket számláló katonák utódai, akik magukat „régii csaharnak” nevezik.

A fent említett három csoporton kívül még továbbiak találhatók Ürümcsiben, a Tarbagataj-nál, Kara Uszun-nál, Kubugszajir-ban, valamint Toli-ban, de még ezeken kívül is élnek elszórtan csahar népcsoportok. A xinjiangi csaharok egy része hagyományosan állattenyésztésből él, egy részük pedig földművelést végez, és főleg dinnyét, ötféle gabonát, gyapotot, stb. terményt termeszt. A xinjiangi csaharok földművelése az elmúlt időszakban indult meg. A történeti források alapján ismert tény az, hogy a Qin-dinasztia uralkodója, Kangxi császár (Kürün-ü Tengri Tetgecsi kagan) idejében, vagyis a 17. század második felében a családostul Dzsungáriába érkezett csahar sereg egyik csoportja az ujguroktól megtanulta a földművelést. Az elmúlt években azonban a fenti két gazdasági ágon kívül egy harmadikkal is bővült gazdasági tevékenységük, ez pedig az idegenforgalom.

Öt. A Xinjiangi csaharok kultúrája és nyelve

A csaharok nagyon ősi törzs lehetett, akik a Góbiban éltek, és a nagy műveltségű mongol törzsek egyike volt. A xinjiangi csaharok nyugat-mongol, vagyis ojrát vidékre érkezése óta 240 év telt el, és az eltelt időszak alatt szokásaikban, kultúrájukban, szokásaikban a nyugat-mongol őlöt és torgut törzseknek a hatása megmutatkozott. Művészet terén azt láthatjuk, hogy a világon jól ismert mongol hőseposz, a Dzsangar, a két húrú hangszer, a tobsúr, valamint a szabarding tánc stb. ojrát mongol művészeti hatások a xinjiangi csaharok között széles körben elterjedtek. A csaharokat egyik oldalról az ojrát kulturális hatás érte, másik oldalról pedig megőrződött saját szokásuk is, és az is elterjedt a szomszédos népek körében, tehát mindenképpen kölcsönhatásról beszélhetünk. Az őlötök és torgutok között nagyon elterjedt a mongolok régi stílusú népdala a „hosszú dal”,³ amelyet a csaharoktól tanultak meg, sőt a „rövid dal” gyakori előfordulása legfőképpen a csaharok hatását mutatja. A rövid dalok főleg a csahar „nyolc zászló” vidékére emlékeztető dalok, amelyek között nagyon sok történelmi témájú. Ezeket „krónikás dalok”-nak is nevezték. A xinjiangi csaharok mindegyike buddhista vallású. A Qin-állam idején az itteni csahar vidéken több kolostor is épült, legismertebbek a Kesigtü szüme Rasijan xiyan járásban, Töbsitü Szüm pedig Borukul város vidékén volt. Kürije szüme-t pedig Csahar kürije-nek is hívják. Ez utóbbi Tarbagataj-hegységben van. A csaharok tehát a fentiekhez hasonló nagy kolostorokat alapítottak, de minden járásban voltak kisebb szentélyek is. A történeti feljegyzésekből látható, hogy a xinjiangi csaharok vidékén a lámák száma elérte az ezret. Ezek a templomok a kulturális forradalom idején elpusztultak, bár az utóbbi években számosat újraépítettek. A xinjiangi csaharok között máig sok hívő van. A mai társadalmi folyamatban megfigyelhető, hogy az emberek életszemlélete, vallásossága az 1949-es kínai forradalom után megváltozott, és a szokásokban és a kultúrában is módosulások történtek. Az ősi elhalt ősöknek bemutatott obó áldozat, vagy a régi hitre utaló

³ A hosszú dal nagy hasonlóságokat mutat a magyar régi stílusú népdallal. Több mongol kutató úgy véli, hogy ez a fajta éneklési mód már megvolt a hunok idején is. A hosszú dal egyébként a Góbiban élő népek sajátos dalformája, míg a hegyes területeken a torokéneklés, a hőmij terjedt el. (OB)

„szellemhívó ünnep” meglétén kívül megtartanak néhány buddhistát is, ilyen az október 25-én szokásos Congkapa születésnapja, melyet a „mécses ünnepének” nevezik, ezen kívül holdújév 15. napján Majtréja Buddhára emlékeznek. A xinjiangi csaharok kb. 240 év alatt az ojrát mongolokkal együtt éltek, amely nyelvjárási oldalról is jelentős nyugat-mongol hatást mutat. Ez idő alatt a déli határ védelmében érkezett csaharok nem a régi uigur-mongol írást, hanem az ojrátok számára, Zaja pandita által létrehozott világos írást használták,⁴ és ez nyelvükre is hatást gyakorolt. A xinjiangi csaharok nyelvjárási oldalról elég feltáratlan területnek számít. Ezért nyelvjárásukról a jelentős ojrát hatás megléte miatt a mongol nyelvészek nem tudtak egyértelmű véleményt alkotni. Véleményem szerint nem helyes nyelvjárásukat a mongol nyelv ojrát nyelvjárásához sorolni. A xinjiangi csaharok nyelvjárása az eddigi kutatásom alapján valóban régi és új csoportra osztható. Az Emegel xiyán-ban élő csaharok néhány szempontból a régi csoporthoz tartoznak, bár nyelvjárási oldalról inkább a torguthoz hasonlítanak. Abban a régi csoport nyelvjárása „ts / dz / k” – vagyis három mássalhangzó van, azok az ölt és torgut fajta nyelvjáráshoz még inkább közeleiek, de az új csoport nyelvjárásban ezek a mássalhangzók nincsenek meg. Pl. három mongol szó: dzsaluu (fiatal)-cseger (tabu) – köke (kék)” az új csoportban így hangzik: dzalu, tsiwer, höh, a régi csoportban külön-külön dzalu, tsewer, köh. A torgutban ezek: zalu, tsewr, kök. A névszók végén nincs „n” mássalhangzó (pl. nar-Nap, tereg-szekér) ez alapján az új és a régi csoport megegyezik, és ezek az öltöktől, torgutoktól eltérő jelleget mutatnak. Szókincs oldalról a xinjiangi csaharok nyelvjárása az öltöktől és a torgutoktól is különbözik.

⁴ 1648-tól létezik a világos írás, a „tod üszüg”. Az új írás a nehezen olvasható és értelmezhető uigur-mongol írást reformálta meg. Az írást ma is használják Xinjiang tartományban, de reneszánszát éli a Kaszpi-tenger mellett lakó kalmükök között is.

PROF. DR. ALFRÉD TÓTH, LINGUISTIC

University of Arizona

Is there a Finno-Ugric or Uralic language family?

Even in traditional Finno-Ugric or Uralic departments, the existence of a Finno-Ugric or Uralic language family has been doubted for a couple of years. But while more and more scholars are convinced, that the former Uralic language family is nothing but a Sprachbund, most Finno-Ugrists defend their position as representatives of a language family.

In this chapter, using the 100 words Swadesh-list and considering 10 Finno-Ugric and 2 Samoyed languages, it will be shown that neither the one nor the other assumption is justified. The politically motivated construction of a Finno-Ugric language family in the 18th century shows such a small basis of common words that would put back Proto-Finno-Ugric or Proto-Uralic long before 10'000 B.C. and therefore leads itself ad absurdum. On the other side, it will be shown that the theory of the Sumerian origin of Hungarian, commonly accepted before the invention of the Finno-Ugric and Uralic language families (cf. Érdy 1974), is acceptable also from a language-statistical point.

The 12 Uralic as well as the Sumerian and Akkadian Swadesh lists were compiled from dictionaries (cf. the bibliography, Chapter 19). Unfortunately, the Ostyak dictionary of Karjalainen (1948) and the Mordwin dictionary of Paasonen (1990-96) were not available to me, because the Library of Congress does not borrow reference works. From the living languages only the Finnic and Estonian lists could be controlled by native speakers in the spring of 2003 in the Institute of Uralistics of the University of Szombathely (Hungary). The Hungarian list was compiled by the present author according to his native speaker's proficiency.

Since, as it is known, the Swadesh list was and is still discussed controversially, I would like to mention here only a few recent cases, in which the list could be applied successfully, i.e. where the calculations that follow from the list are matching with the chronological data of non-statistical linguistics: Elbert (1953) for Polynesian languages; Rabin (1975) for Semitic languages, Blažek for Sumerian (including Emesal), Akkadian, Elamitic, Kassitic, Hurrian, Urartian and Hattic; Forster, Tóth and Bandelt (1998) for 17 Rotoromance/Ladinic dialects and recently Forster and Tóth (2003) for Celtic languages.

	Hung. Eston.	Vog. Lapp.	Osty. Ngan.	Syry. Selk.	Voty.	Cher.	Mordw.	Finn.
1	éna minaa	äma möna	mäa myría	mea mana	mona	miña	mona	minäa
2	tea sinaa	nanb döna	nanb tanaa	tea tana	tona	tiña	tona	sinäa
3	mia mea	mana mīa	moŋa myría	mijea mea	mia	mäa	miña	mea
4	eza seeg	añ-tib tatah	tamc tami	etaa namij	tad	tye	et'ea	tämäf
5	aza tooh	añ-tab to-h	tomc tandai	esijad tinaj	soe	tuf	štog	tuoh

6	ki?a kesa	xâb gîa	xojb ku-a	kina kutia	kina	kûa	k'ia	kena
7	mi? a misa	mära mîa	moja ma-a	muja qajb	maa	mōa	mežea	mikāa
8	nema mittef	âb ibg	nema ni-a	nema aššah	evylc	néd	ab	lie
9	mindenkia kōikh	âr-khanb tiuna-i	azâtc bonsaj	bided muntikk	vañe	čēlaf	veseg	kaikkih
10	sokana paljug	sewa âtna-h	ârb ñuka-i	unac koččij	unoc	šukēd	sjar'jae	montaf
11	egya üksb	akwb ok'tâe	ijc ñojf	et'id ukkirg	ogb	ikb	vejkeb	yksib
12	kettōa kaksa	kita guok'tea	kâta sitya	kika šittia	kika	koka	kavtoa	kaksia
13	nagya suurh	jänib stuēra-i	ūnc ñarkaj	girišd kepil'k	badžime	kuguf	nokšg	suurih
14	hosszúa pikkd	khâššaa kuoke-e	xuwb najba-f	kuža čumpil'g	kuža	kužua	kuvakac	pitkād
15	kis/kicsia vāikeg	ajb alake-h	ājb mago-i	d'zol'c kipaj	pitsid	izine	viškinef	pienig
16	nōa nainee	nîa kuiēnaf	nia nya	getirb ñeñae	kišnoc	batēd	ñia	nainene
17	férfia meesg	xumb teuētū-h	xūb	veresc kojūmui	kartd qupj	marie	ščjoraf	miesg
18	személyia isikf	lilib nierag	l'il'b xorêh	lolb ilsati	lulb	jēnc	loman'd	henkilōe
19	hala kalaa	xula guollea	xut'a kolya	t'šerib qelil'a	tšorygb	kola	kala	kalaa
20	madára lindh	tâuliŋ-vujb lode-i	šískic dama-j	kitsad šūñčekak	tylo-burdae	kajēkf	narmun'g	lintuh
21	kutyaa koerf	âmpb holjug	âpb bañh	kit'šeic kanaki	punid	pie	pined	koiraf
22	tetűa tāia	texe'ma dik'kea	toytema ñomtuc	toja untid	tāja	tia	čičavb	tāia
23	faa puua	-pāa naoke-d	juxb muñkue	pua poa	pua	pua	čivtoc	puua

24	maga seemeh	tajimb sāj'uo	tip-c sēnkēj	tuśd šūńčij	keneme	ozēm	vid'meg	siemenh
25	levéla lehte	laptāa lasta-e	lūbaa xora-f	korb čāpig	kvarb	lēštašc	lopad	lehtie
26	gyökéra juurf	pārēkhb ruēttsase-g	lēc toxih	vužd kontii	vižid	božd	undovkse	juurif
27	kérega haukumag	kēra gārrāa	tontēb kasud	korc qāzid	kat'śd	kumēže	ker'c	kkarnaf
28	bōra nahki	sāwb skide j	soxc saxyk	kud opil	kudsie	kobáštef	ked'g	ihoh
29	húsa lihag	ńáwel'b perēku-h	ńoxic ńom-i	jaid qitj	jozvie	śilf	s'velf	lihag
30	véra veria	vūra vārrāa	uera kamb	vira kemb	vira	βera	ver'a	veria
31	csonta luub	lub takte-d	lowb atēe	lib leb	lib	lub	lovažac	luub
32	zsíra rasve	vōjb suērjaf	wojb dirg	vijb űr	vejb	šélc	kurd	rasvae
33	tojása munab	munjb mūnnieb	muńb mēnub	kol'kc erf	kukeid	mun-b	ale	munab
34	szarva sarva	āńtb čoar'vea	āńētb ńamtoc	śura āmtib	śura	śura	sjuroa	sarvia
35	faroka sabaf	lēib seiēpe-f	pozic tojbug	bežc māčāsimil'h	bižc	počc	pulod	hāntae
36	tolla sulgd	tóla olēke-e	toyeta eptuf	bordb targ	tilia	pěštēlc	tolgaa	sulkad
37	haja juuksedi	ātb vuop'tej	soxc nerbyk	śid kul	jiršie	ūpf	čer'g	hiush
38	feja peaa	pārka oiēve-f	oxb koug	jurc olih	puņa	bujd	prjae	pāāa
39	fūla kōrvb	pāl'a bael'ljea	peta ńojbuoc	pela kōd	pela	pe'leša	pilea	korvab
40	szema silma	šāma čāl'bmea	sema sejmea	śina sajja	śina	sinzāa	selmea	silmāa
41	orra ninae	ńolb ńurjee	ńolb ńuńkae	nirc intāl'f	nirc	nerc	sudod	nenāe

42	szája suua	sūpa ŋalɛme-g	uŋɛlb ńańh	vomc aki	imd	upšae	kurgof	suua
43	foga piia	pāŋka patne-b	peŋka timic	pińa imic	pińa	pūa	peja	piia
44	nyelva keelb	ńilma kiela-b	ńālema siēdec	kilb šec	kilb	ji-lmea	kel'b	kielib
45	karoma sōrmekūūse	kwonsb kadsa-f	kušc kēzu-c	gižc qatid	gižic	kūčc	kenžed	kynsid
46	lába jalgg	lāyɛlb juōlēk'ieg	kurc ńuojh	kokd topii	kukd	jole	pil'gef	jalkag
47	térda pōlvf	sānsb puēlawā-f	šāšb xuogag	pid'žesc pulih	pyzesc	pulbujd	kumažae	polvif
48	kéza kāsia	koata giettāa	keta dūtūb	kia utic	kia	kita	ked'a	kāsia
49	hasa kōhte	khwārmāb čoiēve-i	jěšc mina-j	rušd pārqlik	kōte	mūškūrf	pekeg	mahah
50	nyaka kaelf	sipb čepeote-g	sāpēlb baka-h	gol'ac tetii	gul'oc	šūd	kir'gae	kaulaf
51	melleka rindc	maila miel'gāa	mēyeta sinsēd	moresb kilie	mila	mela	mālhkāa	rintac
52	szíva sūdaa	šima wa'imuob	sema soac	šelema setymytd	šulema	šūma	sedeja	sydāna
53	mája maksa	maita mūōkxsiea	mūyeta mitab	musa mitb	musa	mokša	maksoa	maksaa
54	innia joomaa	āj-a jukkā-a	ješ-a by-c	ju-a ūtiqod	ju-a	jūā-a	simem'b	juodaa
55	ennia sōōmaa	tī-a ŋalmate-d	li-a ńam-e	šoj-a amqof	ši-a	kočb	jarsamsc	syōdāa
56	harapnia hammustamag	purib poro-e	portib saku-h	jirnic ootal-i	leka-d	purdee	suskomsf	purrae
57	látania nāgemai	wāyb vuēiēne-j	aŋkērmēc ńedu-k	vidlinid qoqol	adž-e	užamf	neemsg	nāhdāh
58	hallania kuulmaa	khwōlia gullāta	χūtema dindi-b	kilnia ūntičiqoc	kilinia	ko'lama	kulemsa	kuullaa
59	tudnia teadmae	xańšib dow'dāta	χōšb ceny-f	tèdnia tenimiqog	tod-a	šińčalc	sodamsd	tunteaa

60	aludnia magamaf	xujib oaddeta	a'ttaa kundu-g	užnic qontoqoh	izinyc	umalméd	udomsa	nukkuae
61	halnia koolmaa	khâlia jamateb	ḡāt-a kuo-a	kulnia quqoa	kulinia	ko'lema	kulomsa	kuollaa
62	ölnia tapmad	äl-a haperte-e	vel-a ko-f	vinia qetqog	vi-/vij-a	puštmob	kulovtomsc	tappaad
63	úsznia ujumab	uj-a vuoggjâta	ut't'aa dambi-c	ujnia urqod	vij-a	i'âma	ujemsa	uidaa
64	repūlnia lendamag	jālib halane-h	pòrlē-c tāir-i	lèbnid timpiqoj	lobanid	čorještālāme	livtjamsf	lentāāg
65	mennia minemaa	minia mānnâta	mentāa mena-a	munnia qōšqog	men-a	mi'ema	jutamsb	mennāa
66	jönnia tulemac	ji-a jorēpe-e	jō-a tuj-f	loknib qenqoh	lyktynyb	tolamc	samsd	tullac
67	fekūdnia lamadamaf	xujib jakrjahe-g	ilḡōi-b tundej-h	kuilinic ippiqoi	kil'i-c	bozamd	put-d	maatae
68	ūlnia istumag	ūnlib kovohe-h	ōmēstic ńom-i	pukalnid omninti-j	pukinid	šińcee	aštems (osado) f	istuag
69	állnia seismad	l'ūl'ib čuēžute-e	lōj-b nānsy-f	sulalnia matqiqog	sil-a	šolgema	aštems (stjado) c	seisoad
70	adnia andmaa	miyb vade-f	mij-b mib	šetnic miqob	šotinic	pualamd	maksomse	antaaa
71	mondania ütlemai	lattib mol'kete-j	jāstē-c mundē-k	šunid ketiqol	veranie	manamf	meremsg	sanoah
72	napa pāikeg	ḡātālb peiēve-h	ḡatlb dery-i	šondic čelij	šundic	kečed	čipaje	aurinkof
73	holda kuud	jāḡḡēpb manu-e	tīlēsc kice-f	telišc irāg	toležc	tēlēžēc	kovd	kuud
74	csillaga tähtg	sāwb naste-h	kōsc xotade-i	kod'žuld qišqāj	kižil'id	šudēre	teštef	tähtig
75	víza vesia	vūt'a t'šātsiec	jengb bydya	vaa ūta	vua	βeta	ved'a	vesia
76	esőa vihmg	rakwb harēmu-h	jer'c sora-i	zerd sorintāi	zord	jürc	pisemee	sadef
77	kőa kivia	kūa kerēke-c	kewa datoud	izb pūe	kūa	kūa	kāva	kivia

78	homoka liivd	jēmb satujh	χišc duoi	liad čurij	luod	ošmae	čivarf	hiekkag
79	fōlda maab	māb ulēme-e	moub moub	mub tettif	mub	rokc	modad	maab
80	felhōa pilva	tulb bāl'vāa	pelerja ciru-c	pila markid	pil'ema	pela	pel'a	pilvia
81	fūsta suitsf	posima suēva-e	puzerja lēpty-g	tšinb purqih	šynb	šikšc	kačamod	savue
82	tūza tulic	toāta tolo-c	tuta tuo-a	bib tūa	tilc	tulc	tolc	tulic
83	hamua tuhkf	khōl'ema tollomijg	xōjema simeh	pejimb šimih	peñc	lómožd	kulove	tuhkaf
84	égna pōlemag	tēib polte-g	te-b lańy-h	d'žizalnic čāpiqoi	džuanyd	jūleme	pultamsf	palaag
85	úta teei	lāńxb vacaotaoka-j	jūšc sode-k	tuid wettil	šurese	uremf	kig	polkuh
86	hegya māgig	āxb puēlta-h	joyb dika-i	d'žibc qej	gurežd	kurēkd	ine pandoe	vuorif
87	vōrōsa punaneg	kēlpb ruēpse-h	urtāc deba-i	gerdd ńarqij	gordd	joškare	jaksteref	punaineng
88	zōlda rohelineg	ńārb ruētne-h	ńarēb toda-i	vežc padynj	vožc	užard	pižee	vihreāf
89	sārgaa kollanei	kasmb viske-j	ńarēc toda-k	šel'd patil'l	tšuze	sarf	ožog	keltainenh
90	fehéra valgeg	jāńkb velēke-g	nāuic syrh	t'šot'skemd serii	tōdye	ošf	ašof	valkeag
91	feketea mustg	pāńkb čaope-h	pitic seńkēi	šedd sāqi	šōdd	šeme	raužof	mustag
92	éj(szaka) a ōōa	jīa iggjāa	jeja xíc	voja pītd	uja	jūtb	vea	yōa
93	forróa kuumg	isēmb tuolt'h	kawrēmc xejku-i	pešd qečil'j	pešd	šokšoe	pšif	kuumag
94	hidega kūlmg	aserēmb kalšash	iškic cesé-i	kind časiqi	kežite	julgēnf	kel'meg	kylmāg

95	tele/telia táisa	taila tievase-e	tèta muntu-f	dela tiril'g	vil'b	tićmašč	pešksed	täysia
96	úja uusa	il'pb odása	jalëpb minda-c	vil'a šentid	vil'a	ùa	oda	uusia
97	jóa heaf	jåmesa puëred	jema nagâg	burb somal	umojc	porëd	parod	kyvâe
98	kereka ûmarg	lâkwërb jorëpe-h	lakërb dujka-i	gegresc kol'al'j	kogresc	jirgeškëd	kirksalae	pyöreäf
99	száraz kuivf	sūrib koieöke-g	kanzëmc xeke-h	kosd tekkipil'i	kösd	ojare	kos'ked	kuivaf
100	néva nimia	nâma nâmmâa	nema nima	nîma nima	nîma	lema	lema	nimia

The evaluation of the 12 Uralic lists results in the following percentages:

Hungarian = Vogul: 41%

Hungarian = Ostyak: 36%

Hungarian = Syryen: 34%

Hungarian = Votyak: 35%

Hungarian = Cheremis: 31%

Hungarian = Mordwin: 29%

Hungarian = Finnic: 33%

Hungarian = Estonian: 31%

Hungarian = Lapponic: 26%

Hungarian = Nganasan: 14%

Hungarian = Selkup: 12%

Average: 29.27%

Vogul = Ostyak: 59%

Vogul = Syryen: 28%

Vogul = Votyak: 32%

Vogul = Cheremis: 28%

Vogul = Mordwin: 22%

Vogul = Finnic: 30%

Vogul = Estonian: 29%

Vogul = Lapponic: 21%

Vogul = Nganasan: 15%

Vogul = Selkup: 13%

Average: 27.6%

Ostyak = Syryen: 31%
Ostyak = Votyak: 31%
Ostyak = Cheremis: 29%
Ostyak = Mordwin: 23%
Ostyak = Finnic: 25%
Ostyak = Estonian: 25%
Ostyak = Lapponic: 25%
Ostyak = Nganasan: 16%
Ostyak = Selkup: 11%

Average: 24.0%

Syryen = Votyak: 64%
Syryen = Cheremis: 33%
Syryen = Mordwin: 27%
Syryen = Finnic: 31%
Syryen = Estonian: 30%
Syryen = Lapponic: 23%
Syryen = Nganasan: 16%
Syryen = Selkup: 11%

Average: 29.38%

Votyak = Cheremis: 37%
Votyak = Mordwin: 30%
Votyak = Finnic: 34%
Votyak = Estonian: 35%
Votyak = Lapponic: 25%
Votyak = Nganasan: 14%
Votyak = Selkup: 12%

Average: 26.7 %

Cheremis = Mordwin: 30%
Cheremis = Finnic: 32%
Cheremis = Estonian: 30%
Cheremis = Lapponic: 26%
Cheremis = Nganasan: 14%
Cheremis = Selkup: 12%

Average: 24.0%

Mordwin = Finnic: 29%
Mordwin = Estonian: 25%
Mordwin = Lapponic: 23%
Mordwin = Nganasan: 12%
Mordwin = Selkuph: 11%

Average: 20.0%

Finnic = Estonian: 73%
Finnic = Lapponic: 34%
Finnic = Nganasan: 15%
Finnic = Selkup: 14%

Average: 34.0%

Estonian = Lapponic: 31%
Estonian = Nganasan: 15%
Estonian = Selkup: 13%

Average: 19.67%

Laponic = Nganasan: 12%
Lapponic = Selkup: 8%

Average: 10.0%

Nganasan = Selkup: 22%

Average: 22.0%

Average Finno-Ugric: 31.91%

Average Uralic: 24.54%

Total average Finno-Ugric-Uralic: 23.33%

Generally, according to Swadesh (1955) a language keeps each 1000 Jahre 86% from its vocabulary.
Therefore we get the following table:

After 1000 years:	86%	After 7000 years:	34.8%
After 2000 years:	73.96%	After 8000 years:	29.92%
After 3000 years:	63.6%	After 9000 years:	25.73%
After 4000 years:	54.7%	After 10'000 years:	22.13%
After 5000 years:	47.04%	After 11'000 years:	19.03%,
After 6000 years:	40.46%	etc.	

According to the calculated percentages, Proto-Uralic should have existed therefore about 9000 years ago. The separation of the Samoyed languages (Nganasan and Selkup) from Lapponic should have happened even about 11'000 years ago, i.e. still 2000 years before Proto-Uralic, whose members they are! As one can see very easily, both the hypothesis of a Finno-Ugric and of an Uralic language family lead themselves ad absurdum.

Languages with such small common lexical stock can best be considered Sprachbünde (loose language complexes), but never language families. Principally, also the question arises, if it is possible to reconstruct languages at 11'000 and more years back. Concretely speaking, this would mean – since the Uralic languages are a member of the Nostratic “language family” –, that the latter must be still several thousands, if not ten-thousands of years older than Proto-Uralic: an assumption that very probably has to be considered in the light of glottogony as pure nonsense.

	Hungarian	Sumerian	Akkadian
1	én	ĝa-e „I” (Gostony, no. 811) ma, mae, me „I” (Zakar, p. 32)	
2	te	za, zae, zi, si „?” (Zakar, p. 32)	
3	mi	me „we” (Gostony, no. 814; Zakar, p. 32)	
4	ez	e4 „this, that” (Halloran/Hátori, A 2)	
5	az	aš „a” (Gostony, no. 835)	
6	ki?	a-ba11 „who?” (Gostony, no. 818)	
7	mi?	mi „who?” (Gostony, no. 816)	minam, miima „what?” (Zakar, p. 33)
8	nem	na-àm/nù-a,m „no, not” (Gostony, no. 58) na, nam „no, not” (Zakar, p. 33)	
9	min-d-en-ki	em-nam (Halloran/Hátori, p. 18)	mimmium „all” (Zakar, p. 33)
10	sok-an	eš (Halloran/Hátori, p. 20)	
11	egy	ge, gi „one” (Bobula, Herencia, p. 37, 43) ig „broken number” (Zakar, P. 34) aš, g'eš „one, alone” (Halloran/Hátori, E 6) sag', as (Halloran/Hátori, p. 21)	edu, ed „one” (Zakar, p. 34)
12	kettő	kad/kat4,5, katu „hand” (Gostony, no. 214; Zakar, p. 34)	
13	nagy	nu5(..g) (nu-)g/nun/na/nad „big” (Bobula, Herencia, p. 46, 1 51; Gostony, no. 154, 167-170; Zakar, p. 34)	nadu „groß” (Bobula, Herencia, p. 46; Zakar, p. 34)

14	hosszú	uš „long” (Gostony, no. 113, 171) he-su-su-ud „long” (Zakar, p. 34) guz (Halloran/Hátori, p. 27)	
15	kis/kicsi	kiši/kišim „ant” (Gostony, no. 749) gudadu „small, little” (Zakar, p. 35)	
16	nő	na-na „to become”/nu „statue, little idol” nunuz „Ei, shoot, young animal” (Gostony, nos. 387, 470, 771)	
16a	asszony	gasan, gazan „lady” (Gostony, no. 457; Halloran/Hátori, p. 31)	assatum „wife, spouse” (Zakar, p. 35)
17	fér-fi	bár, bára „ruler” (Halloran/Hátori, E 17) èr/èri/erum „male servant” (Gostony, no. 493; Halloran/Hátori, p. 32)	
18	szem-ély	si-am3-lu „eye-human” (Zakar, p. 35; Halloran/Hátori, p. 33)	
19	hal	ha + lu „fish + people” (Bobula, Herencia, p. 22) kua „fish” (Bobula, Herencia, p. 49) ku6/ha „fish” (Bobula, Herencia, p. 45; Gostony, nos. 730, 731; Zakar, p. 36)	
20	madár	musen/mutin (Bobula, Herencia, p. 23) mušen, musen „bird” (Gostony, no. 740; Zakar, p. 36; Halloran/Hátori, p. 35)	
21	kutya	kudda „biter” (Bobula, Herencia, p. 45) ku-ti-a „biter” (Zakar, p. 36)	
22	tetű	u <u>h</u> (u) (Blažek, p. 10)	
23	fa	pa „twig, tree” (Gostony, no. 792; Zakar, p. 36)	
24	ma-g	mu + ag „seed + to work” (Bobula, Herencia, p. 50) múd „blood”/ma5 „to grind”/mu „grain” (Gostony, nos. 243, 400, 810); Halloran/Hátori, p. 41; Zakar, p. 36)	
25	levél	lum, lam „(dry) leaves (?)” (Zakar, p. 36)	
26	gyökér	dúr(-a); su <u>h</u> uš, su <u>h</u> 6; eren; i-rix-na (Blažek, p. 11)	
27	kéreg	kus „skin, leather” (Halloran/Hátori, K 29)	
28	bőr	bar „side; skin” (Gostony, no. 205bis; Zakar, p. 37;	

		Halloran und Hámori, p. 48)	
29	hús	kus „skin, body” (Bobula, Herencia, p. 23) űš „embryo”/uzu „meat”/kuš „skin” (Bobula, Herencia, p. 30; Gostony, nos. 113, 203, 204; Halloran/Hámori, p. 49) kus (kuš?), guz „hand” (Zakar, p. 37)	
30	vér	bir „blood” (Bobula, Herencia, p. 45) bur „blood” (Bobula, Herencia, p. 49) bar „side; skin” (Gostony, no. 205; Zakar, p. 37) űri (Halloran/Hámori, p. 50)	
31	csont	ğir-pad-du/da (Blažek, p. 7)	sientum „bone” (Bobula, Herencia, p. 118) esentu, esimtu „bone” (Zakar, p. 38)
32	zsír	ī/ia [šamnu] „oil, fat” (Gostony, no. 556; Zakar, p. 38)	zal „fat” (Zakar, p. 38)
33	tojás	nunuz (Blažek, p. 8)	
34	szarv	si + ru5 „horns-beater” (Gostony, no. 767; Zakar, p. 38; Halloran/Hámori, p. 55)	
35	far-ok	kun (Blažek, p. 12)	
36	toll	dal „to fly” (Bobula, Origin, p. 33; Halloran/Hámori, p. 57)	
37	haj	ka + ú „hair” (Gostony, no. 220) kulla „membrane, skin” (Halloran/Hámori, K 7)	
38	fej	be „sir” (Gostony, no. 514; Zakar, p. 39) pa „head” (Zakar, p. 39) pa „point, peak” (Halloran/Hámori, F 19)	
39	fűl	bur „ear” (Bobula, Herencia, p. 50) pi „ear” (Gostony, no. 226)	
40	szem	en „eye” (Bobula, Herencia, p. 53) še/ši + àm „cereals-grain” (Gostony, no. 69; Zakar, p. 39; Halloran/Hámori, p. 33)	seim „grain” (Zakar, p. 39) zimu „Auge” (Bobula, Herencia, p. 45; Zakar, p. 39)
41	orr	ur „dog” (Gostony, no. 734) (k)i-ir „nose” (Zakar, p. 39)	
42	száj	šu + ai „mouth + opening” (Bobula, Herencia, p. 33) sù „lip”/sa4 „to name, to call” (Bobula, Herencia, p. 45;	saptu „lip” (Zakar, p. 40)

		Gostony, nos. 221, 311; Zakar, p. 40)	
43	fog	pa-d „to bite” (Halloran/Hátori, F 35) pag „to catch; to close” (Zakar, p. 40)	
44	nyelv	eme + il „tongue + to lift” (Gostony, no. 227; Halloran/Hátori, p. 69)	
45	karom	u; si (= horn) (Blažek, P. 8)	
46	láb	lah4 „to push, to take s.o. away” (Gostony, no. 254)	
47	térd	dùg, dug3 „knee” (Gostony, no. 233; Halloran/Hátori, p. 73)	
48	kéz	kad/kat4,5/giš/ki-ši-ib „hand” (Bobula, Herencia, P. 45; Gostony, No. 214, 251, 252; Zakar, p. 40; Halloran/Hátori, p. 75)	kappu „hand” (Zakar, p. 40)
49	has	háš, haš „thigh”	hasu „intestins, lungs” (Zakar, p. 41)
50	nyak	gú „neck” (Gostony, no. 248; Zakar, p. 41; Halloran/Hátori, p. 78) kuk „joint” (Halloran/Hátori, p. 79)	
51	mellek	gaba, ga; ti-ti; zi; šà; ubur (Blažek, p. 7)	
52	szív	zi „gorge, throat”/šag „heart” (Gostony, nos. 52, 209) sa, sa-a „heart” (Zakar, p. 41)	
53	máj	bà „liver” (Gostony, no. 34; Halloran/Hátori, p. 82)	
54	inni	im-ma „thirst” (Gostony, no. 319) immeli „to drink” (Zakar, p. 42) na8, nañ (Halloran/Hátori, p. 83)	
55	enni	eš „eats” (Bobula, Herencia, p. 45) esa „nourishment” (Bobula, Herencia, p. 33) su5,6 (Halloran/Hátori, p. 84) és's'a „full up, satisfied” (Halloran/Hátori, E 20)	
56	harapni	kur5 (Halloran/Hátori, p. 85)	
57	láttni	lá (Halloran/Hátori, p. 86)	
58	hallani	aka (Halloran/Hátori, p. 89)	
59	tudni	tu6-dug4-ga [tudukku] „invocation” (Gostony, no. 3)	idu-u „to know, to recognise” (Zakar, p. 42)

60	aludni	usàras „sleeps” (Bobula, Herencia, pp. 53, 54) a-a-lum „to sleep” (Gostony, no. 472) u, udi, usa „sleep; to sleep” (Zakar, p. 43)	
61	halni	lúalal [alallu] „bad demon” hul „fatal” (Gostony, nos. 31, 98) hal „to go down” (Zakar, p. 43; Halloran/Hátori, p. 94)	halaku „to disappear” (Zakar, p. 43)
62	ölni	ul7 „to beat; to lead” (Gostony, no. 371)	
63	úszni	uzmušen [uzu] „goose” (Gostony, no. 773) a-usum „raft” (Zakar, p. 43)	
64	repülni	lil „wind, air”, lal „to be in the air” (Zakar, p. 43) ri „to throw” (Halloran/Hátori, R 8)	
65	menni	mud „beeit sich” (Bobula, Herencia, p. 51) en „to go”, men/me „to be; to move” me-en/ma-an „there is” (Zakar, p. 44)	ki-min „to go” (Zakar, p. 44)
66	jönni	gin „to go” (Bobula, Herencia, p. 51; Gostony, no. 255; cf. dial. gyönni!, Zakar, p. 44) du „goes” (Zakar, p. 44)	
67	fek-üd-ni	ukú „to make flat, to fall down” (Gostony, no. 394)	
68	ülni	úr [utlu]/urx „lap” (Gostony, nos. 245, 471)	
69	állni	gal, mal „to be, to exist”, alad „bull”, ga-al „to be, to exist”, gal2 „to be” (Zakar, p. 45)	
70	adni	sum// zeğ; s; rig7; mu, nì-ba, dugh(-ga), du10//zeb; ku7-ku7; šà-ga (Blažek, p. 9)	udu „taxes” (Bobula, Herencia, p. 118) id-din, hadu, nadanu „to give” (Zakar, p. 45)
71	mondani	mu „to say” (Gostony, no. 301)	
72	nap	nap „winter sun; gods” (Bobula, Herencia, p. 43; Gostony, no. 48) nab „heaven” (Zakar, P. 45)p	nap „god” (Zakar, p. 45)
73	hold	ud „light, moon” (Bobula, Herencia, p. 30, 43; Zakar, p. 46) hud „to shine; light” (Bobula, Herencia, pp. 54, 2 28) hul + ud „enjoyment + light” (Gostony, no. 88) ud4,8 „moon”; had „to shine” (Halloran/Hátori, p. 106)	
74	csillag	zalag, zallag „star”; zall „to be bright”	

		(Bobula, Herencia, p. 43; Gostony, no. 91; Zakar, p. 46; Halloran/Hátori, p. 107)	
75	víz	bi + eš „drop + water” (Bobula, Herencia, p. 33) íd „river”/biz/bis „drop” (Bobula, Herencia, p. 43; Gostony, nos. 54, 657; Zakar, p. 46; Halloran/Hátori, p. 108)	
76	eső	e „slope” (Gostony, no. 188) su (Halloran/Hátori, p. 109)	siutu „sunset”, usan „evening” (Zakar, p. 47)
77	kő	ku „to found” (Gostony, no. 353) ka „basalt” (Zakar, p. 47; Halloran/Hátori, p. 111)	
78	homok	ukum „cloud of dust” (Gostony, nos. 61, 198; Halloran/Hátori, p. 112; cf. hamu!)	
78a	póron	epirri „dust” (Zakar, p. 47)	epiru „dust” (Zakar, p. 47)
79	föl-d	u2 + u7 + du „acre” (Zakar, p. 48) par-im „dry land” (Halloran/Hátori, F 36)	
80	felhő	ubilla „soot” (Halloran/Hátori, p. 114)	
81	füst	i-izi (Blažek, P. 12)	
82	tűz	te „flame” (Bobula, Herencia, pp. 43, 52) de-izi „fire”, izi „id.” (Bobula, Herencia, p. 43; Bobula, Origin, p. 33; Halloran/Hátori, p. 116) tu6 „invocation” (Gostony, no. 453) izi, deizi „fire”, tu-izi „magic, stake, fire” (Zakar, p. 48)	
83	hamu	ukum „dust” (Gostony, nos. 61, 198; Halloran/Hátori, p. 118; cf. homok) kúm „hot” (Halloran/Hátori, K 42)	hamatu „to burn”, hamu „to destroy” (Zakar, p. 48)
84	égni	ug „burning heat” (Bobula, Herencia, p. 43) é „house, temple”/ág „to measure”/e8 „to be dried out” (Gostony, nos. 8, 305, 330) šeng6 „to be hot, to cook, to heat” (Halloran/Hátori, E 3)	
85	út	ud („?”)(Bobula, Rokonság, P. , 64) íd „river” (Gostony, no. 54) u „to drive”, kut „road” (Zakar, p. 49)	usu „way” (Zakar, p. 49)
86	hegy	he + ġe „mass + abundance” (Bobula, Herencia, p. 43)	eddu „pointed” (Zakar, p. 49)

		he-gal „abundance” (Bobula, Herencia, p. 51)	
		gug, gur, kur „to roll” (Zakar, p. 49)	
87	piros	rusu, urudu (Halloran/Hátori, p. 122)	pîlû „dark read” (Gostony, no. 177; Zakar, p. 50)
87a	vörös	si4 „dark read” (Gostony, no. 177) russu „red-shining clothes”, urudu „copper; red”, rus „red” (Zakar, p. 50)	
88	zöld	sig7, se12 „green” (Gostony, no. 176; Zakar, p. 50; Halloran/Hátori, p. 124)	
89	sárga	sig „yellow” (Bobula, Kétezer, p. 70) sig7, se12 „green” (Gostony, no. 176; Zakar, p. 50; Halloran/Hátori, p. 124)	ar-ka „yellow”, arku „yellowish” (Zakar, p. 50)
90	fehér	bar, paar „white” (Bobula, Herencia, pp. 46, 48) babbar, bar6 „white” (Gostony, no. 155; Zakar, p. 50; Halloran/Hátori, p. 125)	
91	fekete	bu „dark” (Bobula, Herencia, p. 46) gig „schwarz, dunkel” (Halloran/Hátori, P. 126)	bikîtu „eclipse of the sun” (Bobula, Herencia, p. 46)
92	éj(szaka)	gíg, ge6 „dark; night” (Gostony, no. 49) gi-e „night” (Zakar, p. 51)	
93	forró	bar „to burn” (Bobula, Herencia, p. 54)	
94	hideg	hal-ba „coldness, frost” (Zakar, p. 51; Halloran/Hátori, p. 130) si-e-di „coldness” (Zakar, p. 51)	
95	tele/teli	dil „perfect, full” (Bobula, Origin, p. 33) til „to be old, to be at the end” (Bobula, Kétezer, p. 79) tíl-la „to live; life” (Gostony, no. 71) de „full”; til „complete” (Zakar, p. 52; Halloran/Hátori, p. 131)	
96	új	ù „to spread out; to sleep” (Gostony, no. 417)	
97	jó	la „excellence” (Bobula, Herencia, p. 46) i(-a) “the revered, praised thing” (Gostony, no. 13)	
98	kerek	kar + ag „to turn around” (Bobula, Kétezer, p. 54) kar „to avoid”, gilil, kililu „ring, circlet garland” (Zakar, p. 52) kar, gar, gur (Halloran/Hátori, p. 134)	erru “ring, circlet” (Zakar, p. 52)

99	szár-az	sig, sahar „dry, dried out” (Zakar, p. 53; 53)	su-ur „to dry out”, siru „steppe” (Zakar, p. Halloran/Hátori, p. 135)
100	név	na „to name” (Zakar, p. 53) nam, na (Halloran/Hátori, p. 137)	nibu „name” (Zakar, p. 53)

The evaluation of the three Swadesh lists results in the following percentages:

Hungarian = Sumerian: 91%

Hungarian = Akkadian: 27% (2%)

These indications that are on the first sight contradictory, have to be understood as follows: From the 27 words, that Hungarian shares with Akkadian, 25% are to be considered either as Sumerian borrowings in Akkadian or as Akkadian borrowings in Sumerian. For 2 Hungarian words there is not (yet?) a Sumerian etymology. To say it in other words: 93% of the Swadesh list has a Mesopotamian etymology – while, as one remembers, Proto-Uralic has only 24.54% and Proto-Finno-Ugric even only 23.33% common words.

The extremely high percentage of 27% Akkadian-Semitic words in Hungarian goes along with an observation by Ida Bobula: „I am convinced that the Hungarian language bears the stamp of not an early, but of a very late stage of Sumerian culture. This is shown by the quantity of Semitic cultural loanwords in Hungarian; from Akkadian and Babylonian” (Bobula 1996, p. 51; cf. also Bobula 1951, p. 11, note 3). Gostony, too, who did not work with the Swadesh list either, but etymologized all available Hungarian words, came to the conclusions that from the (according to his counting) 1050 words in his Sumerian etymological dictionary 923 are shared with Hungarian words, this are 87.9% (cf. also Oláh 1980, p. 12). These results show firstly a pretty exact correspondence between two methodically fully different approaches and secondly their independency of the Swadesh list.

Aside from that, Gostony has shown that Hungarian and Sumerian correspond in 51 of 53 grammatical phonetical, morphological and syntactical) features (Gostony 1975, pp. 175ss., esp. 194ss.). The correspondances between Hungarian and the „Turanian” and „Non-Turanian” languages are according to Gostony (1975, pp. 201s.): Hungarian: 51; Turk languages: 29; Caucasian languages: 24, northern Finno-Ugric languages: 21; Tibeto-Burmanic languages: 12; Munda-Khol languages: 9; Paleo-Siberian languages: 8; Oceanic languages: 7; Akkadian: 5; Sanskrit: 5; Dravidian languages: 5; Chinese: 5, Indo-European languages: 4; Bask: 4; Hamitic languages: 3; Japanese: 3.

In view of that, Charles Dombi comes to the following conclusion: “Thus, from the evidence left by this process of colonization, it appears that the Sumerian city-states were able to exert a preponderant economic, cultural, linguistic and ethnic influence during several thousand years not only in Mesopotamia and the rest of the Near East, but also beyond, in the Mediterranean Basin, in the Danubian Basin, in the regions North of the Caucasus and of the Black Sea, the Caspian-Aral, Volga-Ural, and Altai regions, as well as in Iran and India. It seems therefore that the Sumerians and their civilization had a determining influence not only on later Near-Eastern civilizations, but also on the Mediterranean, Indian, and even Chinese civilizations, as well as on the formation of the various Eurasian ethno-linguistic groups” (Dombi 2001, p. 7).

BIBLIOGRAPHY

- Blažek, Václav, Basic word lists of ancient languages of the Near East. In: Dhumbadji! 3/1, 1997, S. 7-14
 Bobula, Ida, Sumerian Affiliations. Washington, DC 1951
 Bobula, Ida, A sumir-magyar rokonság kérdése. Buenos Aires 1982
 Bobula, Ida, Herencia de Sumeria. Córdoba 1967
 Bobula, Ida, Kétezer magyar név sumir eredete. Montreal 1970
 Bobula, Ida, Origin of the Hungarian Nation. Gainesville FL 1966

- Dombi, Charles (Károly), The controversy of the origins and early history of the Hungarians. In: <http://www.hunmagyar.org/history/hungaria.htm>
- Elbert, Samuel H., Internal relationships of polynesian languages and dialects, in: Southwestern Journal of Anthropology 9, 1953, S. 147-153
- Erdélyi, István, Selkupisches Wörterverzeichnis. Budapest 1970
- Érdy, Miklós, A sumír, ural-altaji, magyar rokonság kutatásának története. New York 1974
- Forster, Peter, Toth, Alfred und Bandelt, Hans-Jürgen, Evolutionary network analysis of word lists: visualising the relationship between Alpine Romance languages. In: Journal of Quantitative Linguistics 5/3, 1998, S. 174-187
- Forster, Peter und Toth, Alfred, Toward a phylogenetic chronology of ancient Gaulish, Celtic, and Indo-European. In: Proceedings of the National Academy of Science 100/15 (July 2003), S. 9079-9084
- Gostony, Colman-Gabriel, Dictionnaire d'étymologie sumérienne et grammaire comparée. Paris 1975
- Gulya, János, Eastern Ostyak Chrestomathy. Bloomington 1966
- Halloran, J.A. und Hámori, Fred, Sumir-Ural-Altaic Dictionary. <http://www2.4dcomm.com>
- Katzschmann, Michael, Deutsch-nganasanisches Wörterverzeichnis. Nganasanisches http://wwwuser.gwdg.de/~mkatzsc/d2_a_h.htm
- Lagercrantz, Eliel, Wörterbuch des Südlappischen. Oslo 1926
- Lakó, György et al., A magyar szókészlet finnugor elemei. 3 Bde. Budapest 1967-1978
- Marcantonio, Angela, The Uralic language family. Oxford 2002
- Molnár, Ferenc A., On the history of word-final vowels in the Permian languages. Szeged 1974
- Munkácsi, Bernát and Kálmán, Béla, Wogulisches Wörterbuch. Budapest 1986
- Neumann, W., Sistemikaline Eesti-Saksa Sõnaraamat. Tallinnas 1923
- Oláh, Béla, Édes magyar nyelvünk szumér eredete. Buenos Aires 1980
- Rabin, Chaim, Lexicostatistics and the internal divisions of Semitic. In: Bynon, James and Theodora (Hrsg.), Hamito-Semitic. The Hague, Paris 1975, S. 85-99
- Rédei, Károly, Northern Ostyak Chrestomathy. Bloomington 1965
- Schulze, Brigitte, Der Wortparallelismus als ein Stilmittel der (nord-)ostjakischen Volksdichtung. Szeged 1988
- Sebeok, Thomas A. and Raun, Alo, The first Cheremis grammar (1775). Chicago 1956
- Sebeok, Thomas A. and Zeps, Valdis J., Concordance and thesaurus of Cheremis poetic language. 'S'-Gravenhage 1961
- Steinitz, Wolfgang, Ostjakische Grammatik und Chrestomathie. Leipzig 1950
- Swadesh, Morris, Towards greater accuracy in lexicostatistic dating. In: International Journal of American Linguistics 21, 1955, S. 121-137
- Swadesh-Kiste Estnisch: <http://www.rosettaproject.org/live/search/contribute/swadesh/view?ethnocode=EST>
- Swadesh-Liste Finnisch: <http://www.rosettaproject.org/live/search/contribute/swadesh/view?ethnocode=FINN>
- Swadesh-Liste Mordwinisch: <http://www.rosettaproject.org/live/search/contribute/swadesh/view?ethnocode=MYV> (Erzya)
- Szabó, László, Selkup texts. Bloomington 1967
- Wichmann, Yrjö, Syrjänischer Wortschatz, hrsg. von T.E. Uotila. Helsinki 1942
- Wiedemann, F.J., Syrjänisch-deutsches Wörterbuch mit einem wotjakisch-deutschen Anhang. St. Petersburg 1880
- Wiklund, K.B., Lule-Lappisches Wörterbuch. Helsingfors 1890

Winkler, Eberhard, Udmurt. München 2001

Zakar, András, A sumér nyelvből. Fahrwangen 1975

Address of the Author:

Prof. Dr. Alfréd Tóth, 8225 East Speedway, 85710 Tucson, Arizona (USA)

VERES PÉTER

**ŐSMAGYAROK A KAUKÁZUS ELŐTERÉBEN, KÜLÖNÖS
TEKINTETTEL BÁLINT GÁBOR KAUKAZOLÓGIAI
MUNKÁSSÁGÁNAK TÜKRÉBEN**

BEVEZETÉS

Annak ellenére, hogy a rendszerváltás előtt hivatalosan nem tiltották be a magyar nép honfoglalás előtti ősi múltjának kutatást, de mégis e témakörre is vonatkozott bizonyos mértékű politikai gyanú. Ennek következtében nem nagyon támogatták az említett témát, jóllehet ez mindig is széleskörű érdeklődésre tartott igényt. A pártállam nem nézte túlságosan jó szemmel az ilyen jellegű magyarságkutatással kapcsolatos tudományos munkákat. Bár hivatalosan eltűrték, de nem támogatták, sőt óvatosan korlátozták is, mivel a rezsim leninista ideológusai kimondottan pejoratív marxista értelemben vett „nacionalizmus” szálláscsinálójának tartották a magyar nép őstörténetének kutatást.¹ Ennek folyományaként a rendszerváltásig hazánkban valóban viszonylag kevés publikáció jelenhetett meg a magyar etnogenetikai témában, amely igazán nem volt képes kielégíteni az egyre fokozódó hazai érdeklődést. Az így keletkezett űrt a nyugati emigráció dilettáns, főleg sumer-mániás, a szovjet-orosz marrizmusra nagyon hasonló eszmeifuttatásai töltötték ki, amelyek hivatalosan tiltott nyugati kiadványoknak számítottak. A szigorú politikai tiltás bumeráng hatásának következtében járványszerűen terjedtek a tudománytalan koncepciók még a hazai értelmiségi körökben is. A paradox igazság azonban az, hogy tulajdonképpen azért sem sikerült teljesen megszüntetni a Kádár rendszerben az őstörténeti kutatásokat, mivel magában a soknemzetiségű Szovjetunióban az etnogenetikai vizsgálatok különböző okok következtében, továbbra is intenzíven folytak. Nem véletlen, hogy az utóbbi évtizedekben a magyar őstörténet új eredményei leginkább olyan szakemberek tollából születtek, akik nyelvi okok miatt könnyebben tájékozódhattak a nálunk mindig is nehezen hozzáférhető, de rendkívül gazdag orosz nyelvű régészeti, embertani, genetika és néprajzi, valamint orientalisztikai kutatás legújabb tudományos eredményeiről. Ezek a munkák közvetve vagy közvetlenül kapcsolatban álltak a magyar nép honfoglalás előtti etnikai történetével. Ezen a téren Tóth Tibor, Erdélyi István, Bartha Antal, Fodor István, Kovács László tanulmányai a magyar őstörténet kutatásban sok új adatot, módszert és figyelemreméltó koncepciót hoztak, ugyanakkor nem lehetett őket, legalábbis nyíltan

¹ 1989 előtt a marxista-leninista módra negatív módon értelmezték a hazaszeretetet, a saját nemzet, magától érthető preferálást, amely minden egészséges népre jellemző. Ezért tartották 1956-os októberében kitört forradalom utáni időben az illetékesek a legnagyobb ideológiai és politikai veszélynek a magyar „nacionalizmust”. Ezt a pejoratív értelmű marxista terminust rendszerváltás után angolszász mintára kezdték „rasszizmusnak” is neveznek. Ez utóbbit viszont rendszerint összekeverik az etnikai vagy nemzeti öntudattal, ami a legújabb kutatások szerint egyelőre nem mérhető és nem számszerűsíthető pszichológiai attitűd. Csakhogy jelenleg elterjedőben lévő nacionalizmus = rasszizmus terminológia csere megtévesztő szóhasználat. Közép-Európában voltaképpen erősen kompromittálódott náci terminológiának számít, amit a német fasiszták használtak, amikor a népeket megalapozatlanul „rassznak” nevezték. A nagy világnyelvekben a mai napig megfigyelhető a „rassz” terminusnak kettős, teljesen félrevezető értelmezése. Az angolban, franciában jelenleg, sőt a világháború előtt még a németben is, -- egyidejűleg két egymásnak ellentmondó jelentésben szerepel a „rassz” fogalma: 1. etnikum (ethnosz) nép, népcsoport, 2. biológiai, antropológiai alcsoport, embertani típus az emberi fajon belül. A további félreértések elkerülése végett leszögezzük, hogy az etnikumok vonatkozásában nem esik egybe a fizikai antropológiai, a genetikai és a nyelvi eredet, amely régen téves axiómának számított. Zavart okoz az is, ha a népen belüli helyi, regionális néprajzi csoportokat etnikumnak nevezzük vagy a népet jelentő, latin végződésű *etnikum* terminológiát felcseréljük a görög eredetű *ethnoszra*. Ez utóbbi inkább az orosz etnológiai, (etnográfiai) szakirodalomra jellemző szóhasználat, amely csak újabban, véletlen fordítási félreértésként került hozzánk.

„nacionalizmussal” megvádolni. Bár történtek erre elszigetelt kísérletek, azonban az esetek többségében ezek inkább szakmai féltékenységgel magyarázhatóak.²

A KAUKÁZUS SZEREPE A MAGYAR ŐSTÖRTÉNETBEN

A magyar őstörténetnek a Kaukázussal kapcsolatba hozható problematikája vonatkozó kérdéssel foglalkozó szakirodalmunk egyik fontos, ám mind máig jelentős félreértést okozó, megoldatlan feladata, amely eddig jobbára csak a nyelvészek figyelmét vonta magára. Hajdú Péter akadémikus véleménye szerint a lovas nomád állattartással foglalkozó ősmagyarok vándorlása során az eurázsiai sztyeppe zónában számolnunk kell a *kaukázusi nyelvekhez fűződő kapcsolatokkal*. Hogy mégis alig tudunk valamit mondani e kulcsfontosságú kérdésről, annak az a legfőbb oka, hogy az észak-kaukázusi népeknek a magyarokkal való történeti érintkezések ma még jórészt földérintetlenek. A kaukázusi eredet gyanúja egyebek között a *seb*, *réz*, *gyula*, *makk*, *szürke* szavainkkal kapcsolatban merültek fel.

A másik fontos kérdéskör a magyar őstörténetben, amely részben kapcsolódik az előbbi problematikához is, a csuvas-típusú, részben az ekés földművelésre, valamint a szarvasmarha-tartásra utaló jelentős török jövevényszó-rétegünk átvételének helye és kronológiája. Ez mostanáig szintén megoldatlannak látszó témakörnek számít kutatóink között, mivel továbbra is vitatott a török–magyar érintkezés kelet-európai színhelye. Míg egyes kutatók ezt északon feltételezik, vagyis a ligetes sztyeppe mellett törnek lándzsát, addig mások a „félnomád” török népekkel való érintkezés helyét jóval délebbre helyezik, ahol nehéz csoroszlyás eke leleteket találtak az orosz régészek. Gombocz Zoltánnak, aki a kérdést felvetette, sőt máig hatóan befolyásolta, az volt az egyik alternatív hipotézise, hogy a magyar–bolgár érintkezés a Kaukázus északi előterében a Kr. u 7. század előtt történhetett. Vele szemben később Moór Elemér, László Gyula és Tomka Péter úgy gondolták, hogy a belterjesebb jellegű termelőgazdálkodásra egyértelműen utaló török jövevényszavak feltehetőleg inkább a honfoglalás után a Kárpát-medencében kerülhettek be honfoglaló őseink nyelvébe. Tőlük eltérően Bartha Antal viszont száll síkra, hogy a jelzett török szavakat inkább a 7–9 század folyamán vették át a magyarok, mégpedig a Kazár Birodalom területén, amely nagyjából a szaltovói régészeti műveltségnek felel meg. Véleménye szerint az addig lovas nomád magyarok a Kaukázus közelében található Kazár Kaganátusban élő török és iráni népek letelepült jellegű, ekés földműves kultúrájának hatására ismerkedtek a földműveléssel és szarvasmarhatartással. Később azonban Bartha összefoglaló munkájában megváltoztatta addigi felfogását és a vándorló magyar törzseket – teljesen megalapozatlanul – „ősi földműves népként” képzelte el. Az Egyesült Államokban tevékenykedő világhírű magyar orientalista Sinor Dénes, az átadók török etnikumát próbálta kétségbe vonni, mivel az említett jövevényszavak a mongol nyelvben is kimutathatók. Valószínűsíthető, hogy Sinor professzor olvashatta Bálint Gábor ide vonatkozó tanulmányát. Zichy István pedig a jelentős életmódváltásra utaló török eredetű terminológiai rendszert a magyarság állítólagos nyelváltásának bizonyítékaként próbálta interpretálni.

A magyar tudósok a szóban forgó nagy jelentőségű vitatott őstörténeti kérdés vizsgálatába bevonták, a szovjet régészeti kutatás legújabb eredményeit is. Mindenek előtt a szaltovói műveltség feltárásával kapcsolatban, amely munkálatokban az utóbbi évtizedekben magyar szakemberek szintén kivették részüket, így Erdélyi István is.³ Már a harmincas években felmerült, hogy a Kazár Kaganátussal azonosítható szaltovói régészeti kultúra teljes egészében a magyarok hagyatéka lenne. E kétségtelen túlzás hatására akkor I.M. Artamonov és I. Sz. Pletnyova, bár nem ismerték a magyar nyelv török jövevényszavait, kategorikusan kétségbe vonták a szaltovói kultúra lehetséges kapcsolatát őseinkkel. Később azonban Artamonov revideálta ezt a téves nézetét aspiránsa, Erdélyi István hatására, aki aktívan segített neki a kazárok történetéről írt máig értékes monográfia magyarokról szóló fejezetének elkészítésében. Hiszen közben kiderült, hogy a pontuszi sztyeppén 8–9. században létezett szaltovói régészeti komplexum nemcsak a

² Ez utóbbit sajnos még Györffy György sem tudta teljesen elkerülni. Cáfolhatatlan tudománytörténeti tény ugyanis, hogy 1990-ben az a neves akadémikus megakadályozta, az ELTE bölcsész tudományi karán egy kimondottan a magyar őstörténettel foglalkozó tanszék felállítását, jöllehet a pénzügyi támogatást az akkori kultuszminiszter, a neves néprajzkutató, Andrásfalvy Bertalan önzetlenül felajánlotta. Nem véletlen, hogy Györffy által vezetett MTA Őstörténeti Munkabizottságnak a tudományos tevékenysége megbénult. Sajnos személyes felelőssége vitathatatlan a Bizottság millecentenárium ünnepségek utáni bekövetkező észrevétlen kimúlásához.

³ A szaltovói-majacki archeológiai komplexum óriási területet foglal el, majdnem az egész kelet-európai sztyeppét magába zárja, beleértve ebbe a ligetes mezőség nagy részét is. Elterjedése az Észak-Kaukázustól az Azovi-tengertől Baskíriáig, a Volga–Káma vidékéig követhető nyomon, de kimutatható Nyugat-Bulgáriában is. Kutatásával V. A. Gorodcov, A. A. Szpicin, Ju. V. Gotjo, D. I. Artamonov, N. Ja. Merpert, L. N. Gumiljov, N. I. Gadlo, I. Sz. Pletnyova foglalkozott.

Kazár Kaganátusnak fel meg, hanem az egyre gyarapodó feltárt anyaga rendkívül erős egyezést mutat a magyar nyelv csuvasos jellegű jövevényszavaival. Ezek főleg a szarvasmarhatartásra és a földművelésre vonatkoznak, az ekétől kezdve a béklyón át a búzáig, árpaig, bikáig, tarlóig stb.

Ma már elég biztosan tudjuk, hogy lebediai szállásterületen élő magyarság a Dontól keletre részese volt annak az ottan élő pásztorkodó nomád népeket érintő letelepülési folyamatnak, amelynek nyomát a régészek a *szaltovó–majacki* kultúrában kimutatták. Minden bizonnyal a csuvasos típusú török eredetű jövevényszavak zömét itt, valahol a Don vidékén vehettük át, a kazárok és a bolgár–törökök szomszédságában. Mindezt alátámasztja a szaltovói régészeti műveltség, illetve Árpád-kori településeink szerkezeti hasonlósága, félnomád letelepülés felé hajló gazdálkodási struktúrája, beleértve ebbe az ekés földművelést is, valamint a Kárpád-medence és a tőle keletre fekvő sztyeppe terület állatállomány-összetételében megmutatkozó nagyfokú egyezést. További közös vonás még a jellegzetes cserépüstök, amelyre Fodor István a hazai kutatása hívta fel a figyelmet. Szerinte Kelet-Európa sztyeppei archeológiai anyagát elemezve arra a következtetésre kell jutunk, hogy a 10–11. századi gazdálkodást eleink a Pontusz vidékéről hozták magukkal és fejlesztették tovább új hazájukban. Feltételezi, hogy a Kaukázus felől északra vonuló és ott a lombos erdő övezet szélén fekvő ligetes sztyeppén letelepült alán csoportok a törökök által már nyelvileg asszimilálódtak és voltaképp ők gyakorolhattak gazdasági téren a jelentős hatást őseinkre. Ezzel kapcsolatban azonban megemlítenéd, hogy szemben a nagyszámú csuvasos típusú török átvétellel, mind ez ideig lényegében nem sikerült nyelvünkben kimutatni e korból származó iráni eredetű növénytermesztési terminológiát. Ez annál is inkább különös, mivel az ekés földműveléssel jellemzett szaltovói kultúra a kutatók többségének véleménye szerint a Kaukázusból kiinduló alán hatásra jött létre. Fodor jól látja ezt az ellentmondást, amit az alánok nyelvcserejével próbál feloldani. Ez a hipotézise nem kizárt, de ismervé nyelvünk szépszámu más jellegű oszét jövevényszavát, érdemes volna az észak-kaukázusi nyelvek szempontjából is tanulmányozni ezt a bonyolult kérdéskört.

Főleg azért, mert a lebediai, majd etelközi őseinkkel kapcsolatba került kaukázusi alánoknál, akárcsak utódaiknál, az oszétéknél, a köles kivételével növénytermesztésre utaló saját nyelvi, azaz iráni eredetű földművelési terminológia teljesen hiányzik. Ezeket náluk mind észak-kaukázusi nyelvből átvételek helyettesítik. Ezzel kapcsolatban azonban feltétlenül figyelembe kell venni, hogy a Kaukázusba letelepült oszétok lovas nomád alán elődje a múltban a jelenleginél jóval szélesebb területen volt elterjedve a sztyeppe övezetben a Kr.e. 7. századtól kezdve. Vagyis a korai nomádok korától, amikor is az iráni szkíták, majd szarmaták domináltak ebben az ökológiai zónában.⁴ Az egyik legnevesebb iranista tudós, a nemrég elhunyt V.I. Abajev (1901-2001) kutatásai szerint hozzávetőleg 140 nyelvi párhuzam található magyar és az Észak-Kaukázus középső részén található oszét nyelv között, amiben kiemelkedő figyelmet érdemel az Isten szó. Ezt azonban szerintem nem lehet iráni alapon etimologizálni. Újabban felmerült a szaltovói kultúra kialakításában az iráni alánok mellett a kaukázusi nyelven beszélő népek, többek között az adige (cserkesz) etnikum kezdeményező szerepe is, akik az újkorig településeikkel a Kaukázus nyugati előterét foglalták el. Bálint Gábor hívta fel a figyelmet arra, hogy Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár 950 körül írt híres művében, amely a magyar őstörténet ismert forrása, *zih* néven szerepnek és azt is megemlíti, hogy egy ideig adót fizettek a kazároknak, majd sokat harcolva velük végül is függetlenedtek.

Mindennek következtében őstörténet-kutatásunkban az utóbbi időben egyik megoldatlan, de kulcsfontosságú problémává vált a magyaroknak a Kaukázus előterében való feltételezett tartózkodása körül kibontakozott vita. Még hozzá annak ellenére, hogy az utóbbi évtizedekben a hazai kutatók közül számosan igencsak szkeptikusan nyilatkoztak ebben a tudományos érdeklődésre számon tartható kérdésben. Köztudott, hogy már régebben is többen határozottan állást foglaltak az *északi-kaukázusi népek és a Kárpát-medence felé tartó lovas nomád magyarok etnokulturális kapcsolatainak* lehetősége mellett. A túlzottan kritikus felfogásokkal szemben, a magam részéről inkább az utóbbi álláspontot látom inkább megalapozottnak. Nemcsak azért, mert a közelmúltban felmerült a kelet-európai sztyeppe övezetben

⁴ Az eurázsiai sztyeppe övezet középső részén, az Alsó-Volga, Mugodzár és az Aral-tó közötti elterülő arid régió a volt magyar etnogenezis legfontosabb színhelye, ahol a Kr.e. 12-2 évszázad között ezredév folyamán kialakult a honfoglaló magyarság antropológiai típusa. Ez az egyelőre sajnálatosan kevésbé ismert kutatási eredmény Tóth Tibor (1924-1990) jóvoltából a hazai őstörténet-kutatás egyik legjelentősebb felfedezésének számít utóbbi fél évszázadban. További figyelemre méltó történelmi körülmény, hogy a magyarok elődei aktívan kivették részesüket a világtörténeti jelentőségű lovas nomadizmus kialakításában a Kr.e. 12-7 század közötti időben, amikor a nagyállattartó életmód, mint önálló gazdasági- kulturális formáció (*ökotípus*) létrejött az eurázsiai sztyeppe-övezetben. A magyarok egykori őshazájának szállásvidéke, ahol ismert volt a szilfa, de nem nőtt a tölgy és hárs, beletartozott a ló háziasításának (domesztikációjának) övezetébe. Sőt etnikai területük közvetlen közelében helyezkedett el a lovasnomadizmus kialakulásának legfontosabb centruma is. A jelenleg itt élő kazahoknál *mádi-jár* elnevezésű néprajzi csoport található, amelyet egyes orosz kutatók és Tóth Tibor antropológus nyomán Benkő Mihály, valamint Harmatta János (1917-2005) akadémikus mostanában az ősmagyarokkal próbálták kapcsolatba hozni.

elhelyezkedő, nagyjából a Kazár Kaganátussal azonosítható szaltovói régészeti kultúra déli részének kialakításában az észak-kaukázusi népek kezdeményező szerepe – különösen a kerámia anyag viszonylatában.

Voltaképpen ezzel az eddig rendkívüli módon elhanyagolt magyar-kaukázusi nyelvi kapcsolatokat illetően egy jelentős félreértés zavarta meg a tisztánlátást, amelyet ráadásul Kiszely István teljesen tévesen interpretál. Mivel nyilvánvalóan nem vagy rosszul ismeri a magyar etnogenezis vizsgálatának kutatástörténetét, külső politikai hatást, kimondottan állami tiltást feltételez. Ez máskülönben kedvenc „módszere”, szóhasználata a dilettánsoknak, akik ezen körmönfont csúsztatás segítségével próbálják fantasztikus ötleteiket elfogadtatni az őstörténetben járatlan magyar közvéleménnyel.⁵

Valójában pedig csak arról van szó, hogy Moór Elemér (1881-1968) finnugor nyelvészettel foglalkozó szegedi professzor még a második világháború előtti időből származó nagyhatású, kezdetben nagyon is logikusnak tűnő őstörténeti koncepciója nyomán a hazai szakirodalomban az utóbbi hatvan évben széles körben elterjedt munkahipotézise. Ennek röviden összefoglalva az a lényege, hogy szerinte a magyarok hosszú vándorlásuk során ugyan belekerültek a kelet-európai sztyeppe övezetében, de sohasem tartózkodhattak ott hosszabb ideig, főleg nem annak déli részén. Következésképpen az ehhez kapcsolódó észak-kaukázusi vidéken, pontosabban a Kaukázus hegység előterében elhelyezkedő sztyeppén vándorlásuk során a magyarok állítólag sohasem tartózkodhattak életföldrajzi okok miatt. Ennek a mindig is elég gyenge lábon népszerűvé vált felfogásnak azonban ellentmond számos történelmi tény, amelyet eddig negligáltak a kutatók, akik kritikátlanul megbíztak Moór koncepciójában szereplő életföldrajzi adatok helyességében, amelyet a neves szerző egy elavult német erdőtörténeti munkából merített.

⁵ Országos Széchényi Könyvtár gyarapodási anyaga, már elég régóta évente közel nyolcszorosát teszik ki a magyar nép őstörténettel foglalkozó tudományos könyvekkel szemben azok a publikációk száma, amelyek "alternatív", amatőrök által propagált tévtanokat próbálnak nagy hévvel és bizonyos politikai és ideológiai felhangokkal hirdetni. Mindez azonban megfelel A.A.Moles által kidolgozott elméletnek, miszerint az összes információnak csak egytizede számít releváns, azaz lényeges információnak, a többi kilencven százaléka pedig nem felel meg ennek a módfelett fontos elméleti kritériumnak. Máskülönben az említett arány nagyjából egyezik bármely populációban a kreativitás relatív gyakoriságával is, amely a modern kutatások szerint általában tíz százalék körül ingadozik. Jóllehet a tudománynak nincs alternatívája, mindazonáltal számolni kell azzal a reális veszéllyel, hogy modern korban a dezinformáció, a reklám, a tudatosan megtévesztő propaganda mérhető módon legalább tízszer gyorsabban terjed, mint a valós információ. Ez azt jelenti, hogy kereken egy nagyságrenddel nagyobb a hatása a tudományellenes megalapozatlan dilettáns nézeteknek közvéleményre, amely felelős kompetencia nélkül nemegyszer megpróbál beleavatkozni a tudományos kutatás számunkra egyre inkább érhetetlen belügyébe. Ezzel kapcsolatban, vagyis a tudományos kompetenciát, a szakértelemet illetően Napoleon ide vonatkozó mondása feltétlenül megszívélendő. Szerinte ugyanis nincs nagyobb orcátlanság és jellemtelenség, mint hozzászólni, még inkább beleavatkozni olyan ügyekbe, amihez az ember nem ért, hiszen a kibicnek semmi sem drága. A lángész államférfi azt vallotta, hogy mindössze csupáncsak két foglalkozási ág létezik, ahol az amatőrök valóban sikeresebb lehetnek, azaz jobb eredményeket tudnak produkálni, mint a professzionalisták. Az egyik ebből a világ legrégebbi foglalkozása, a másik pedig -- paradox módon -- éppen a hadvezetés. Thuküdidész zseniális görög történetíró meglátása is ide tartozik. Szerinte „eddig általában azok kerekedtek felül, akik gondolkodásban gyengébbek; felismervén saját szűklátókörűségüket és ellenlábasaik éleselméjűségét, félttek, hogy elmaradnak mögöttük a fejtegetésekben s a maguk találékonyságával ellenfeleik fondorlatosan megelőzik őket. Ezért aztán lendületesen munkához látnak! A kik viszont gögösen úgy képzelték, hogy mindent körültekintően számításba vettek, s ahol ésszel is hatni lehet, ott nincsen szükség erőre, léptem gyomon elhullanak e könnyelműségük miatt”. *A további félreértések elkerülése végett itt megjegyezzük, hogy várható módon más népekhez hasonlóan a magyarok esetében sem esik egybe a fizikai antropológiai, genetikai, illetve a nyelvi és kulturális eredet. Ezzel kapcsolatban feltétlenül tudni kell, hogy szigorúan véve csak az utóbbi jelenségek tartoznak szervesen az etnogenezis és a korai etnikai történet közvetlen hatáskörébe. A jelenleg fellendülőben lévő modern DNS-kutatás egyelőre csupán Európa, egyebek között Kárpát-medence többszöri jelentős populációs hullámokban történő Homo Sapiens által történő benépesülését képes rekonstruálni nagy vonalakban. Méghozzá főleg a paleolit és a neolit korában, amikor hozzávetőlegesen 80 és 18 százalékos arányokba adja meg a mai európai populációban a kőkor emberének utódainak maig való túlélését. Vagyis a mostani génmarker vizsgálatok az egykori őshonos populáció biológiai folytonosságát vizsgálják, ennek genetikai dinamikájában képesek újat mondani. Főleg az antropológiailag megfogható europid nagyrasszhoz kötődő egykori genetikai szubsztrátum kérdését feszegeti és nem a jelenlegi európai népek jóval későbbi korokban végbement etnikai történetét. Az E¹⁹ génszekvenciát, amely Európában valóban a Kárpát-medencében a legmagasabb, a csángók néprajzi csoportjánál is megtaláltak nemrég a szakembereink. Csakhogy alapvető tévedés ennek alapján a magyar nép őshonosságáról beszélni a Kárpát-medencében, ahogyan ezzel próbálkoznak mostanában Cser Ferenc és filozófus szerzőtársa, vagy Szabó István Miklós akadémikus (virulógus). Ez a módszertanilag megalapozatlan eszmefuttatás tipológiailag nagyon hasonlóan egyes finn kutatók és mások által tévesen preferált *kontinuitás hipotézisekhez*. Az ilyen jellegű felvetésekben a helyi antropológiai-genetikai szubsztrátummal próbálnak tévesen etnikailag azonosítani kétségtelenül később bevándorolt, vagyis jövevénynek számító indoeurópai. (germán), illetve uráli (finnségi) nyelven beszélő etnikumokat.*

Az egyik fontos konkrét régészeti vonatkozásra Észak-Kaukázus problematikájával kapcsolatban Erdélyi István, „*Eleink*” című őstörténeti folyóirat főszerkesztője hívta fel a figyelmet, aki nemrég megírta a magyar etnogenetikai kutatások részletes kutatástörténet is „*Őseink nyomában*” c. összefoglaló munkájában. Megfigyelésének nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk, mivel újabban a honfoglaló magyarok fegyvereihez és díszítő művészetéhez hasonló régészeti anyag került elő a 10. század körüli időből a kelet-európai sztyeppe déli részén. Mégpedig nem másutt, mint a Kaukázus északnyugati részén, az Adige Autonóm Terület fővárosától, Majkoptól délkeletre fekvő *Koloszovka* elnevezésű lelőhelyen, a Farsza folyó közelében. Ez a magyar őstörténet szempontjából fontosnak tűnő leletanyag, amely további vizsgálatot érdemel, már önmagában jól mutatja, hogy az elkövetkezendőkben az eddiginél nagyobb figyelemmel kell kísérnünk minden a Kaukázus előterében előkerülő adatot. Méghozzá ettől az archeológia leletanyagától függetlenül is, amelyet máskülönbben Fodor István mostanában publikált tanulmányában erősen vitat. Csakhogy más jellegű bizonyítékok szintén a magyarok Kaukázus előterében való tartózkodásának valószínűsége mellett szólnak. Ezt a figyelemre méltó problémát a magyar tudományosság mind a mai napig alaposabban még nem vizsgálta meg, pedig érdemes lett volna. Nem nagyon ismert az sem, hogy a 19 században, főleg annak vége felé pedig történtek kísérletek erre.

BÁLINT GÁBOR SZEREPE A KAUKÁZUS KUTATÁSÁBAN

A Kaukázus térségének kutatásában a legjelentősebb eredményt kétségen kívül Bálint Gábor (1844–1913) orientalista nyelvész ért el, aki hosszú tanulmányútja során a Zichy-expedíció keretében 1885-ben, amikor az *adige nyelvet*, pontosabban annak, keleti *kabard dialektus-csoportját* behatóan tanulmányozta. Sajnálatos módon nem nagyon ismert egyelőre Magyarországon, hogy a Kolozsvári Egyetem egykori nyelvészprofesszora egyéves terepkutatásai idején századfordulón korának színvonalán álló több munkát is publikált az általa részletesen vizsgált, a Kaukázusi hegység észak-nyugati részén élő őshonos adigék (cserkeszek) nyelvéről. Nagy kár, hogy hosszú időn keresztül a méltatlanul feledékenység áthatolhatatlan fátyla borította nemzetközi viszonylatban is kiemelkedőnek tartható tudományos teljesítményét. Nevezetesen azt, hogy a 20. század elején, 1904-ben professzorkodása színhelyén, Kolozsvárott egy igencsak részletes kabard–magyar–latin szótárt adott ki, aminek eredeti címe: „*Lexicon cabardico-hungarico-latium*”. Pedig ez igencsak szétágazó nyelvészeti tevékenységének maradandó csúcspontja, amivel nevét végül is halhatatlanná tette a világ tudományos életben. Arról van szó, hogy Bálint Gábor elsőként tanulmányozta tudományos részletességgel az addig szinte teljesen ismeretlen és rendkívül bonyolult keleti idiómát, az adige – régi szóhasználat szerint -- a cserkesz nyelvet. Pedig ez a világ szinte egyik legbonyolultabbnak nyelvének számít, különösképpen mássalhangzó-rendszerét illetően, amelynek száma eléri 56-80-t.⁶ Az Erdélyből származó Bálint Gábor volt az első nemcsak kora tudományos színvonalán álló, hanem előzőleg hosszú időn keresztül tanulmányozta az adige nyelv legjelentősebb, kabard dialektuscsoportját. Nem győzzük eléggé hangsúlyozni, hogy ezzel a Kaukázus hegyi között végzett, voltaképpen mostanáig felülmúlhatatlan nyelvészeti teljesítményével a nemzetközi tudományosságban elévülhetetlen érdemeket szerzett, nevét örökre beírta a kaukázológia tudományának aranykönyvébe. Nevezetesen azzal, hogy az igencsak lelkiismeretesen összeállította kabard nyelvtana mellett a cserkesz nyelv nem csak első, hanem mindmáig legteljesebb, 611 oldalas szótárát óriási munkabírással, példamutató megszerkesztett monumentális munkát szűkebb hazájában Kolozsvárott 1904-ben ki is adta, ahol megbecsült egyetemi tanárként tevékenykedett. Ezzel a nagyszabású művel még a modern korunkban publikált a legteljesebb adige-orosz, vagy orosz-adige szótárak sem tudják felvenni a versenyt. Kétségtelen tény, hogy Bálint Gábor vaskos szótára szócikkeinek mennyisége és minősége minden tekintetben mind máig jelentősen felülmúlja kiadásra került összes ilyen jellegű munkákat. Nem beszélve arról, hogy Bálint Gábor száz évvel ezelőtt szótára megszerkesztése közben egy igencsak fontos nyelvészeti újítást is bevezetett. Minden egyes szócikkéhez az adige nyelv kabard dialektusaiból gondosan kiválogatott példamondatot mellékel. Ennek jelentősége felbecsülhetetlen. Mint szemtanú bizonyíthatom, hogy jelenleg azok a cserkesz származású tudósok, akik adige nyelvészettel, vagy kabard nyelvjáráskutatással, foglalkoznak Nalcsikban és

⁶ Az adige nyelv mássalhangzóknak ezt a rendkívül gazdagságát a világ összesen létező kb. 5300 nyelv közül csupán a bushman (kojszan) múlja felül, amely etnikum az ősi Homo sapiens afrikai reliktumának számít és kereken 117 mássalhangzóval rendelkezik. A legkevesebb pedig a Csendes-óceán közepén, a Hawaii szigetcsoporton élő az ausztronéz nyelvcsaládba tartozó polinézoknál ismert, mivel dallamos nyelvükben mindössze 8-12 mássalhangzó található csak.

Cserkeszben, illetve az Adige Köztársaság fővárosában Majkopban működő helyi akadémia intézetekben, amióta immár egy évtizede megismerkedhetek Bálint Gábor munkásságával, egyfolytában áldják a jeles magyar keletkutató nevét. Hiszen igazi tudósként egyáltalán nem sajnálta az életéből néhány évet teljes mértékben annak az önzetlen célnak áldozni, hogy kabard (= adige) szótára nyelvi anyagának gyűjtésének szentelje, majd pedig később ennek hosszadalmas és fárasztó tudományos feldolgozására és majd nem csekély erőfeszítést kívánó szótárkiadásra fordítani. Tudományos munkássága a 20. század utolsó évtizedben ugyan felettébb elkésve, de most már külföldön is véglegesen elismertnek számít. Mi több most már nyugodtan mondhatjuk azt is, hogy egyre inkább híressé válik. Ezzel kapcsolatban említést érdemlő körülmény, hogy amikor Bálint Gábor önzetlenül, nem sajnálva a fáradságot, egészségét nem kímélve létrehozta a szóban forgó kolosszális szótárát, nemcsak szorgalmasa összegyűjtötte, hanem ezzel együtt meg is mentett az azt megalapozó témérdek kabard nyelvi anyagot. Ezek között ugyanis nagy mennyiségű olyan értékes archaikus dialektusbeli nyelvi formák is akadnak, amelyek mára már végleg eltűntek az adigék mindennapi beszédéből, kizárólag Bálint Gábor szóban forgó alapvető kiadványaiban és feljegyzéseiben maradtak csak fenn a további modern nyelvészeti vizsgálatok számára.⁷ Kétségtelen, hogy szinte pótolhatatlan kár érte a tudománytörténet azzal, hogy nem került be idejekorán, illetve az azt követő kilencven évben a nemzetközi tudományos vérkeringésbe az általa publikált nagy volumenű értékes cserkesz (kabard) nyelvi anyag. Ez azonban egyáltalán nem egyedülálló jelenség a tudománytörténetben, ahol jól ismert jelenség, hogy minél nagyobb egy felfedezés jelenősége, annál nehezebben és főleg annál későbbben ismerik el. Mivel feltétlenül ide tartozik, közbevetőleg megjegyezzük, hogy honfitársunk, *Paris*, született: Egyed Katalin, aki az 1956-os magyar forradalom óta Franciaországban a világhírű orientalista Georges Dumézil (1898—1986) tanítványként, professzora megbízásából éppenséggel az adige nyelv kabard dialektusait speciálisan tanulmányozta, amelyet előtte Bálint Gábor már alaposan megvizsgált, sőt szótárát és nyelvtanát is megírta, kiadta a századfordulón. Tragikus, hogy miközben a magyar származású tehetséges kutató 1986 óta többször is járt Cserkeszföldön a kabardoknál, már nem volt lehetősége, nemrég bekövetkezett haláláig megismerkedni Bálint Gábor nemzetközi jelentőségű kaukázusi munkásságával, nemzetközi viszonylatban is egyedülálló szótárával, valamint kéziratban sokszorosított könyomatos kabard nyelvtanával.

Nem fér hozzá kétség, hogy Bálint Gábor említett híres munkája a „*Lexicon cabardico-hungarico-latinum*” kimeríthetetlen aranybányának tekinthető nemcsak a cserkesz nyelvészet számára, hanem népünk korai etnikai történetének rekonstruálása szempontjából is. Hiszen lovas nomád elődeink a Kaukázus előterében elterülő sztyeppén és ligetes mezőségen tartózkodtak a honfoglalás megelőző hosszú vándorlásuk idején. Nem mehetünk el szó nélkül, hogy Bálint Gábor munkáiban gyakran emlegetett *sapszug*, *temirgoji*, *bzseduh*, *abadzeh*, valamint a tatárjárást követően kialakult *kabard* adige nyelvjárások mindegyikében kimutatható a szilfa megnevezés közös cserkesz töve. Ebből kifolyólag a növény őshonos jelenléte nemcsak nyelvészeti, hanem életföldrajzilag megbízhatóan adatolt a Kaukázusban és előterében. A szilfa adige megnevezése a keleti, kabard dialektuscsoportban *blašə* (блaшə) a nyugatiban, amelyet a temirgoji nyelvjárás reprezentál, az *š > č* szabályos hangváltozásnak megfelelően *blačlə* (блaчlə) lesz. A szomszédos iráni eredetű oszét nyelvben pedig *harman* (хəpмaн) a szil elnevezése. Az utóbbi nyelvi adatra V:l. Abajev oszét kutató volt szíves felhívni figyelmünket, akinek három kötetes oszét etimológiai szótára, valamint szkíta nyelv általa összeállított szójegyzéke szintén fontos forrás a magyar őstörténet tanulmányozók számára. Mindez a magyar őstörténet szempontjából Moór Elemér elszáított koncepcióját illetően egyértelműen mellett szól, hogy az elmúlt korokban a szil jól ismert fa volt közvetlenül a Kaukázus előterében lévő sztyeppén, ahol őseink, a pusztai nagyállattartással foglalkozva nomadizáltak közvetlenül a hegység előtt elterülő ligetes mezőségen is, sőt valamivel délebbre is, beleértve az Észak-Kaukázus szinte egész vidékén. Ezzel kapcsolatban azért érdemes utalni, mert nyelvünkben helymeghatározó értékű ősi fanév a *szil*. Így a recens életföldrajzzal kapcsolatos nyelvi adatok egyértelműen bizonyítják, hogy a szilfa elterjedése a lombos erdő másik fájával, a tölgygel egyetemben Kelet-Európai sztyeppe övezetben egészen a Kaukázusi hegyvonulatáig bezárólag megfigyelhető. Minden bizonnyal a múltban is ez lehetett az ökológiai körülmény, mivel erre utalnak az elmúlt korokból származó újabb előkerült palinológiai (virágpor) maradványok

⁷ Ezzel kapcsolatban feltétlenül meg kell itt említeni adige származású feleségem, Psizova Galina Gumarovna nevét, aki *Szultan Han-Girej* (1804-1869) az első cserkesz folklór- és néprajzkutató anyagi leszármazottja. Ő vetette fel elsőként azt az ötletet, hogy a Bálint Gábor munkáit juttassuk vissza Kabard-földre. Így személyesen voltaképpen neki köszönhető, hogy mindez megtörténhetett. Ő gondolkodott arról, hogy idejében és megfelelő példányszámban legyen fénymásolva Bálint professzor *kabard-magyar-latin* szótára és kabard könyomatos nyelvtana. Így sikerült 1994-ben, a 90-ik évfordulóra végül eljuttatni egykori nyelvészeti gyűjtése színhelyére a szóban forgó értékes tudományos műveket. Másokhoz hasonlóan a cserkesz nyelvtudósok erről addig sajnos nem volt tudomásuk a zseniális erdélyi nyelvész világraszóló tevékenységéről. Külön köszönet illeti Csontos Péter t baráti önzetlen segítségért. Jelenleg a Kaukázusban a cserkesz közvélemény jobban ismeri az erdélyi Bálint Gábor nevét és tudományos tevékenységét, mint a hazai. *A cserkeszek önnevezése: „adige”, a keleti néprajzi csoport, a kabard is így nevezi magát.*

elemzése is. Ennek életföldrajzi értékű nyelvi bizonyítéka, hogy a Kaukázus észak-nyugati részén élő őshonos adigék legkülönbözőbb dialektusaiban megtalálható a szóban forgó fa közös neve a Fekete-tenger partjától egészen az Elbruszig a bezárólag, amelyet a kabardok **Oštennek** hívnak. Ez a Kaukázus legmagasabb hegycsúcsa, más népekhez hasonlóan a cserkeszeknél is az istenek lakóhelyének számít. Köztudomásúlag a 19. század végi erőszakos Törökországba telepítésükig, amely etnikai tisztogatás kerekén egy milliós nagyságrendet érintett, az adige etnikum 1864-ben bekövetkezett nemzeti tragédiájáig, a Kaukázus előterét egészen az Azovi-tengerig benépesítették. Erről Bálint Gábor is megemlékezett munkájában. Nem véletlen, hogy éppen ebből az északnyugat-kaukázusi nyelvből etimologizálható a krónikáinkból jól ismert Azovi (Meotiszi) tenger középkori megnevezése. Tehát, mint említettük az adige nyelvjárások mindegyikében kimutatható a szil elnevezésének közös cserkesz töve. Ebből kifolyólag a *szilfa* őshonos jelenléte nyelvészeti és életföldrajzilag megbízhatóan adatolható. Felettből érdekes viszont, hogy a lombhullató erdő másik, nevezetesen legfontosabb fáját jelölő *tölgy* szó a magyarban, a cserkeszek kabard nyelvjárásától keletről szomszédos iráni nyelven beszélő ortodoxvallású oszétból való átvétel.⁸ Feltétlenül további figyelmet érdemel nyelvünkben a tölgygyel kapcsolatban, hogy termése a *makk* szó kaukázusi eredetének hipotézise. Mivelhogy a tölgy termésének elnevezését a *makk* szót paradox módon az észak-kaukázusi nyelvcsalád még keletebbre található dagesztáni csoportjába tartozó avar nyelvből került hozzánk. Az avarban ez a *makk* (*maq*) egyidejűleg nemcsak a tölgyfa neve, hanem termésének megnevezésére is szolgál. Erre még a 20. század elején Bálint Gábor kortársa Munkácsi Bernát (1860-1937) rámutatott a magyar nyelv kaukázusi jövevény szavait tárgyaló nagyszabású munkájában. A korabeli kortárs kritika durva bírálata nyomán, a jeles szerző sajnos abbahagyta további ilyen irányú vizsgálódásait.

A fentebb elmondottak fényében konstatálnunk kell, hogy Moór Elemér tévedett, amikor máskülönben érdekes tanulmányában kategorikus formában, de a földrajzi valóságtól erősen elrugaskodva elavult német adatok alapján feltételezte, hogy a Kelet-európai sztyeppén és a hozzá szervesen kapcsolódó Kaukázus előterében állítólag teljesen hiányoznának a szil, és a tölgy, valamint a hárs. Moór őstörténeti koncepciója szerint a magyarok életföldrajzi okok, vagyis az európai lombos erdő tipikus fái hiánya miatt nem járhattak a kelet-európai sztyeppés vidékeken, beleértve a Kaukázus előterét is. Csakhogy ez a hosszú időn, több mint egy félszázadon keresztül sokunkat megtévesztő egykori munkahipotézis egyáltalán nem felel meg az ökológiai realitásnak. A jelenleg rendelkezésünkre álló életföldrajzi adatok teljes mértékben ellentmondanak a neves szegedi finnugor nyelvész ezen elhamarkodott feltételezésének, amely inkább az eurázsiai sztyeppe zóna nyugati részére vonatkozó hiányos botanikai ismeretein alapult, mint a vonatkozó valós empirikus tényeken. Máskülönben jellemző, hogy F.P. Köppen (1833-1908) többkötetes német nyelvű monográfiája Oroszország európai részének lombhullató fáinak elterjedéséről, Moór Elemér megalapozatlan hipotézisnek a felvetésekor is rendelkezésre állott a magyar őstörténeti kutatásnak. Ebben az összefoglaló erdő-történeti munkában, amely a 19. század végén jelent meg, feketén fehérén le van írva, hogy a száraz sztyeppe övezetét átszelő folyók völgyeinek árterében is a szil, a tölgy és a hársfa egyaránt megtalálható. Magyarán: ezeknek a lombhullató fának az állítólagos hiányára hivatkozva nem lehet kizárni magyarok vándorlását a kelet-európai sztyeppe zónában beleértve ebbe a Kaukázus ligetes mezőségi előterét is. Híres munkáját N. Sebestyén Irén gyakran használta éppen népünk őshazájának határának meghatározásában, sajnos nem a lovas nomád mozgékony gazdálkodást folytató vándorlások korával kapcsolatban.

Summa summarum: a felsorolt életföldrajzi adatok és az ezeknek megfelelő Kaukázusból származó adige *szil*, illetve oszét *tölgy*, továbbá a dagesztáni avar eredetű *makk* életföldrajzi szavak valószínűsítik, hogy a nagyállattartó tipikus lovas nomád életmódot folytató magyarok igencsak hosszú ideig tartó, keletről nyugat felé irányuló vándorlásának során, más állattartó pusztai népekhez hasonlóan, igenis huzamosabb ideig tartózkodhattak a Kaukázustól északra elterülő sztyeppéken. Ott, ahol egykori vándorlásuk idején nem sokkal a honfoglalás előtt az alánok, a bolgár-onogurok és a kazárok települései voltak, méghozzá az észak-kaukázusi nyelven beszélő népekkel jelentős mértékben keverten.

Ugyancsak kevésbé ismert még a magyar őstörténettel foglalkozó hazai szakirodalomban, hogy a kaukázusi nagyrossz szubsztrátum hatását tükröző, de iráni nyelvű, jelenlegi etnikai területükön azonban jövevénynek számító oszétéktől eltérően, az *adigéknek* a magyarokhoz bizonyos mértékben közelítő *antropológiai arculata* van. Erre azonban csak az utóbbi időben derült fény. Nemrég ugyanis sikerült meggyőzően kimutatni, hogy az észak-kaukázusi nyelvcsalád nyugati ágába tartozó, egymással közeli

⁸ Ezzel kapcsolatban azonban feltétlenül figyelembe kell venni, hogy ennek az iráni nyelvnek alán elődje a múltban a jelenleginél jóval szélesebb területen volt elterjedve a sztyeppe övezetben a Kr.e. 7 századtól, vagyis a korai nomádok korától kezdve, amikor is az iráni szkíták, majd szarmaták domináltak ebben az ökológiai zónában. V. I. Abajev kutatásai szerint, aki a kérdés legnevesebb szakértőjének számít, hozzávetőleg 140 szóegyeztetés található magyar és az oszét nyelv között. Kiemelkedő figyelmet érdemel az *isten*~*ysten* közös etimon, amely szerinte nem iráni eredetű. A hazai nyelvészek szerint Isten ismeretlen etimológiájú szó.

rokonságban lévő adige-abház-abaza-ubih etnikumok embertani típus tekintetében alapvetően különböznek a többi Kaukázusban élő őshonos néptől. Ugyanakkor jelentős mértékben hasonlítanak a kelet-európai népesség antropológiai sajátosságaihoz mind szomatológiai, mind pedig dermatoglifikai tekintetben. A kaukázusi népek fizikai antropológiájáról V.P. Alekszejev professzor írt részletes monográfiát, amit 1974-ben adott ki az orosz fővárosban.

Feltűnő, hogy az adigék keleti dialektológiai csoportjánál, a *kabardoknál*, amelyet, mint említettük nyelvészetileg Bálint Gábor tanulmányozott rendkívül részletesen 1894-ben, a lótenyésztés rendkívül magas szintet ért el. Könnyű lovasságuk – a magyar huszársághoz hasonlóan – az európai ágyuk alkalmazásáig verhetetlen, a világon a legjobbnak mondható volt. Még a világhódító mongolokat is legyőzték főleg a cserkeszekből álló mamelukok. Szultán Han-Girejnek még 1848-ban készült részletes néprajzi leírásából tudjuk, régebben a cserkesz harcosok lovas taktikája megtévesztésig hasonló volt a honfoglaló magyarok harcmódorához. Nem véletlen, hogy középkorban a magyarok is szívesen vásárolták a kabard lovat. A Kaukázus előterének sztyeppéjén, a Laba és a Belaja folyók környékén élő nyugati *temirgoj* néprajzi csoport nyelvéből alakult ki az adige irodalmi nyelv. Istvánovits Márton folklorista néhai kollégám elég jól ismerte a kabard dialektust, amelyet a Tbiliszi Egyetemen tanulmányozott. Véleménye szerint az sem kizárt, hogy a „Gólya, gólya gilice, mitől véres a lábad?” kezdetű magyar gyermekmondóka kapcsolatba hozható a cserkeszek tradicionális kultúrájában szerepet játszó „*csaps*” elnevezésű, betegséget gyógyító hagyományos szokásával. Ezt úgy alkalmazzák, hogy a sebesült embert, nem hagyják elaludni, hanem síppal, dobbal, hegedűvel „gyógyítják”. Az elmondottakat ki kell egészíteni még azzal, hogy amit Nalcsikban, a kabard-csoport fővárosában sikerült kiderítenem a helyi szakemberek segítségével. Nevezetesen, hogy cserkeszek népdalainak iszlám elterjedése előtti archaikus rétege, amikor még keresztények voltak pentaton jellegű, akárcsak nálunk. Szerintem egyebek között Bálint Gábor éles szemű etimológiai megfigyelése igazoltnak látszik, azzal kapcsolatban, amikor nagy szótárában azt állítja, hogy az adige *ce* fog jelentésű szó a magyar *arc* végződésének –*c* formájában megtalálható. Az etnológiai kutatások ugyanis azt bizonyítják, hogy a világ népeinél kizárólag csak a magyaroknál és az észak-kaukázusi népek nyugati csoportjánál mutatható ki az *arc* két szóösszetételből való képzése, orr + száj (fog) formában.⁹ V.P. Kabicsev orosz néprajzkutató arról értekezett 1982-ben az észak-kaukázusi népek lakáskultúrájáról Moszkvában kiadott disszertációjában, hogy az adige hagyományos népi kultúrában a kemence, illetve a kívülről fűtött szoba neve fonetikus átírásban *sobæ*, amely terminus széles körben elterjedt a Fekete-tenger környékén élő népeknél és a Balkánon.

Mindent összevetve a földrajzi, történeti, antropológiai megfontolások alapján, amihez még néprajzi és folklorisztikai adalékokat is kapcsolhatunk, a továbbiakban nem lehet kategorikusan kizárni a magyar törzsek egykori tartózkodásának lehetőségét a Kaukázus előterében. Elsősorban azért nem, mert az eddig is ismert magyar–oszét kapcsolatok mellett, a honfoglalás előtti magyar–adige kulturális egymásra hatásának valószínűsége is felmerült. Ennek a kapcsolatnak milyenségét a nyelvi anyag vizsgálata alátámaszthatja, finomíthatja, de önmagában azonban nem zárhatja ki. Csakhogy amíg ezt a népünk etnogenezise szempontjából fontos vizsgálatot nem végezték el, senki sem állíthatja bizonyossággal, a honfoglalás előtt őseinknek nem lehettek kulturális és etnikus, sőt akár nyelvi kapcsolatai az Észak-Kaukázus környékén élő különböző népekkel, amelyek ott kétségtelenül őshonosok. Ezt azért hangsúlyozzuk különösképpen, mert az utóbbi időben Moór Elemér nagy népszerűsége szert tett, de némileg elszigetelt hipotézise nyomán a lovas nomád életmódot folytató magyarok tartózkodást a Kaukázus előterében divatos volt a hazai szakirodalomban kategorikusan cáfolni.

Bálint Gábor idején széles körben elterjedt népszerű felfogás volt Magyarországon, hogy a cserkeszek nyelvrokonaink.¹⁰ Tulajdonképpen a magyar nyelvtudós főleg ezért vállalkozott a Zichy expedícióban való

⁹ Szerintünk elfogadhatatlan a nemrég elhunyt neves orosz nyelvész, Toporov etimológiai javaslata, aki a magyar *arc* etimont tohar eredetűnek véli, a „talp” és „kert” szóval együtt. Az utóbbi teljesen fantasztikus ötlet, hiszen ez szinte az egész világon elterjedt, csaknem univerzális lexémának számít. A javaslat olyan, mintha a tohar B *lu* szót, jelentése „vadállat”, kapcsolatba hoznánk az ismeretlen etimológiájú magyar *ló* szóval. Ezt régebben egyesek a cserkesz, abház és ubih nyelvek nyelv *lu, le* szavával vetettek össze, de kimutatható a velük rokon hattiban *la* formában is. Sajnos jelentése mindenütt „hús”, illetve „birka”. Valószínűleg idetartozik az afroázsiai *leo* „gazella”, „vadtehén” jelentésben. Feltehetően ebből a széles elterjedésű vándor- szóból vezethető le az óhéber eredetű *Lea* női név is.

¹⁰ A cserkeszek 1864-ben, a több évtizedek tartó az orosz hódítókkal szemben vívott kaukázusi háború vereséggel végződő szabadságharc iránt érhető szimpátia nyilvánult meg akkor magyarok részéről, nemcsak szavakban. Hiszen az adigéknek ebben az élethalál közdelemében, amit a jól felfegyverzett *Jermolov* és *Paskievics* vezette reguláris orosz hadsereggel folytatott egy magas rangú magyar tiszt is aktívan részt vett, aki az nem volt akárki, hanem Kossuth Lajos híres honvéd tábornoka, Türr István. Szomorúan kell azonban megállapítani, hogy a méltán híres hadvezér életéről írt, máskülönben kitűnő életrajzi monográfiából hiányzik ez a sokatmondó, szimbolikus jelentőségű történelmi tény. 1848-49 után jól ismert volt a korabeli Magyarországon, hogy a véresen leverett szabadságharcuk után 1864-ben kereken egy

személyes részvételre, hogy az általa is feltételezett cserkesz-magyar nyelvrokonság érdekes kérdést komolyabban, tudományos módszerrel a Kaukázus hegyei között közelebbről is megvizsgálja. Kimondottan ezért tanulta meg a helyszínen a világ egyik legnehezebb nyelvét, és ezért gyűjtött össze kolosszális mennyiségű cserkesz nyelvi anyagot, ezért írta meg az adige nyelv nyelvtanát és ezért valószínűleg meg a világon eddig megjelentett legteljesebb tudományos igényű kabard-magyar-latin szótár kiadást. A népszerű, tetszetős hipotézis ezúttal sem igazolódott be, ám Bálint Gábor munkája ennek ellenére sem volt hiába való, mivel a nemzetközi nyelvtudományt gazdagította egy olyan nagy jelentőségű munkával, amelyet ha most nyújtana be a világ bármely tudományos akadémiáján méltán a legmagasabb kitüntetést érdemelné ki vele ma is.

A mostani cserkesz származású kutatók, akik kilencven év elteltével végre teljesen váratlanul kis hazájukban kézbe kapták Magyarországról anyanyelvük eddigi legteljesebb szótárát, amelyet Bálint Gábor kabard-magyar latin szótárának egy-egy fénymásolt példánya testesített meg, azóta nem győzik dicsérni az általuk használt kolozsvári eredetű munkát. Ez a Magyarországon kiadott monografikus kötet elődeik, az egész cserkesz nép közeli és távoli őseinek kollektív szellemi örökségét őrizte meg számukra. Azóta is féltő gonddal vizsgálják a számukra eleinte teljesen ismeretlen magyar tudós immár száz éve náluk gyűjtött, de már hazájában messzi Magyarországon, Kolozsvárott feldolgozott és kiadott és hozzájuk jókora késéssel, csak most visszakérült kiemelkedő minőségű cserkesz nyelvi anyagot. Bálint Gábor méltán híres nyelvészeti munkájának egyik magyarozatául szolgál vele született nyelv-zenialitása, valamint az is, hogy előzőleg hosszas gyakorlatot szerzett a török, a mongol, a japán és dravida nyelvi anyag gyűjtése és rendkívül precíz leírása kapcsán.

A magyar nép őstörténetének szempontjából felettébb fontos – az oszétek mellett – az egymással rokon észak-kaukázusi népek: adigék (beleértve a keleti néprajzi és nyelvjárási csoportjukat, a kabardokat is), ingus-csecsen-bac (vajnah), valamint a nagyszámú, egymással közeli rokonságban lévő dagesztáni nyelvek és népek tanulmányozása. Ezek vizsgálatát ugyanis az eddigi hazai kutatás különböző okok következtében sajnálatos módon elhanyagolta. Félreértés ne essék, ez teljesen tudományon kívül álló nyomos okok következtében történt, hogy ezt a nyilvánvaló kérdést a magyar tudományosság még alaposan nem vizsgálhatta meg az utóbbi félévszázadban, hiszen 1917-1989 között lényegében a Szovjetunió Észak-kaukázusi része a külföldiek számára 72 éven át tiltott területnek számított. Jóllehet a 19 században folyamatosan történtek nem is akármilyen kísérletek ezzel kapcsolatban, amelyek azonban később fokozatosan „elfelejtődtek”. Így például Besse János (1765-1841) Humboldt kíséretében 1829-ben járt Kabard-földön, ahol nemcsak az Elrusz csúcsát mászta meg, hanem cserkesz nyelvi anyagot is gyűjtött, sőt felvette a karacsáj-magyar, adige-magyar nyelvrokonság gondolatát is. Vagyis egyáltalán nem kell elsietve politikai jellegű „tudományos összeesküvésre” gyanakodni, ami mostanság divatos univerzális „módszernek” számít a magyar őstörténettel kapcsolatos félrevezető dilettáns eszmefuttatásokban. Az utóbbiba tartoznak például Kiszely István antropológus halva született ötletei is, amikor nem létező ujjur-magyar vagy japán rokonságot propagálja, a köztudottan Amerikából származó indián eredetű paprika állítólagos sumer eredetének félrevezető meséjével egyetemben.¹¹ Ezzel kapcsolatban megjegyzendő, hogy Chicagói Egyetem pszichológiai tanszékét vezető világhírű professzornak, az Erdélyből származó Csíkszentmihályi Mihálynak teljesen igaza van. Szerinte a laikusok nem tudnak hobbi szinten hozzájárulni a tudományhoz, hiszen az igazi tudós tehetségének egyik elmaradhatatlan jellemzője a rendkívüli anyagismeret és elméleti tudás mellett az igazságra, vagyis az objektivitásra való állandó törekvés is, amelyekkel azonban a dilettánsok eleve nem rendelkeznek, bár igyekeznek ezt a látszatot kelteni.

millió cserkesznek kellett egy hónap alatt „elhagyni” el szülőföldjét, de nem menekültek, hanem üldözött deportáltaként, akiket erőszakkal, katonai segédlettel kényszeríttek a kancsukás kozákok gyönyörű hazájuk, a Kaukázus hófödte hegyinek és zöldelő völgyinek örök elhagyására. *Nemrég, közvetlenül a koszovói etnikai tisztogatás és genocídium előtt, az utolsó pillanatban ötezer cserkesz családnak sikerült visszatérnie őseik szülőföldjére Jugoszlávia Koszovói részéből, amely hamarosan elnyeri függetlenségét.*

¹¹ A bonyolult jellegű etnogenetikai kutatásokkal kapcsolatban szükségesnek látszik még megjegyezni, hogy nem egyszer még tudományos fokozattal rendelkező kutatók is megsértik interdiszciplináris módszer alapelvét, hasonlóan egyes Nobel-díjas tudósokhoz. Ez azért történik, mert olyan tudományterületekkel kapcsolatban nyilatkoznak, tesznek kategorikus, de megalapozatlan, nem szakembereket könnyen félrevezető kijelentéseket, amelyekhez voltaképpen nem is értenek, amelyben igazából nem rendelkeznek kutatói jártassággal, azaz komoly kompetenciával. Nem hallgathatjuk el, hogy számos kutatónál hiányzik interdiszciplináris módszerben való jártasság, ami a magyar etnogenetikai kutatásokban elengedhetetlen feltétel. További komoly problémát okoz, hogy sokan a vonatkozó orosznyelvű szakirodalmat nem ismerik, amit egyesek hosszú irodalomjegyzékkel szoktak álcázni. Konstatálni kell, hogy a komoly tudományban nincsen helye politikai vádaskodásoknak, manipulációnak, tudatos csúsztatásoknak sem, avagy a tudósok származásának firtatásának.

A kaukázusi népek őshazájának kérdése, különös tekintettel Eštan 'isten' hatti szó vitatott etimológiára

Kevésbé ismert nemcsak nálunk, hanem a nyugati tudományosságban is, még a szakemberek közül sem mindenki tudja, hogy a fentebb felsorolt kaukázusi népek -- az iráni eredetű oszétek kivételével -- egy közös nyelvcsaládot alkotnak, amelyet a vonatkozó szakirodalomban észak-kaukázusi vagy kaukázusi nyelvcsaládnak hívnak. Jellemző, hogy még a sok vonatkozásban kitűnő használt többkötetes a Szegeden kiadott *Bevezetés a magyar őstörténet kutatásainak forrásaiba* című egyetemi tankönyv, nem sorol fel egyetlen munkát sem az északi kaukázusi népekről, miközben részletesen tárgyal a tibeti és kínai nyelvvel foglalkozó műveket. Ennek következtében Bálint Gábor kabard-magyar-latin szótárát is méltatlan módon említés nélkül hagyja, bár ezen értékes munkája nélkül ma már nem lehet objektív tudománytörténetet írni az adott problémát illetően, amely egykoron Munkácsi Bernát érdeklődését is kiváltotta. Csakhogy a kínai és tibeti nyelven beszélő népeknek aligha van közvetlen közük magyar eleink kialakulásához. Arról sem történik ebben a szegedi kiadványban említés, amely máskülönben a Hamburgban élő Fodor István a világ nyelveiről szóló nemrég kiadott mindkét értékes összefoglaló munkájából szintén hiányzik, akárcsak a vonatkozó nyugati kiadványok többségéből, miszerint a legújabb kutatások szerint létezik az észak-kaukázusi nyelvcsalád. Mi több az utóbbi a kínaival, tibetivel, és burmaival együtt pedig a sino-kaukázusinak nevezett genetikai jellegű szupernyelvcsaládot alkotnak, amelynek jelentősége a nosztrikus, másképpen eurázsiai nyelvcsaláddal vetekszik. Az előző nyelvtörzshöz sorolják egyesek újabban a Jenyiszej forrás vidékén található *ketet*, amelyet többen is a hun nyelvvel hoznak kapcsolatba. Ebből a szempontból ez az érdekes kérdés további vizsgálatot érdemel, mivel a Bálint Gábor, a mostani modern felfogás szerint kettel rokon cserkesz (kabard) nyelvet, munkáiban állandóan a hunnal hozta kapcsolatba. A magyar őstörténet számára is fontos hun problematikával újabban nálunk Obrusánszky Borbála foglalkozik intenzívebben, aki nemrég megjelentette **A hunok kultúrtörténete. Fehérvár, a déli hunok fővárosa** című könyvét és lefordította Zagd Batszajhan mongol régész munkáját, amelynek címe *A hun népek története*.

Visszont a dél-kaukázusinak vagy *ibérnek* is nevezett kartvel (*grúz, migrel, szvan, laz*) csoport nincs közvetlen genetikai nyelvrokonságban az észak-kaukázusi nyelvcsaláddal. Csupán másodlagos, arealis kapcsolatokon alapuló „nyelvsvöetségi” viszonyban állnak egymással. Nem nagyon ismert az sem, hogy a kaukázusi (észak-kaukázusi) nyelvcsaládba beletartozik a Kis-Ázsiában a Kr.e. 2 évezredben domináló hatti és a vele rokon hurrita is, amely etnikumok a világtörténelemben akkor bizony jelentős szerepet játszottak. Hiszen az előbbiek találták fel a vasat, az utóbbiak pedig a harci szekeret. Ezek a nyelvek a mai észak-kaukázusi csoporttal rokonnyelveknek számítanak. A hatti azonban, mint hazánkfia, Mészáros Gyula a 20. század harmincas éveiben bebizonyította, a kaukázusi nyelvek északnyugati ágával áll közelebbi kapcsolatban, amelybe az *adige* (cserkesz), az *abház* és az *abaza*, továbbá a már kihalt *ubih* tartozik. A hurrita pedig a csecsen-ingus-bac (vajnah) és dagesztáni nyelvekhez kapcsolódik szorosabban, ahogyan ezt nemrég Berlinben kiadott németnyelvű monográfiájukban Gyakonov és Sztarosztjin akadémikusok megbízható módon adatolták.¹² A kaukázusi népek közvetlenül szétválásuk előtti kiindulási helye, vagyis őshazájuk a legújabb kutatás szerint egykoron minden valószínűség szerint délebbre terült el, Anatólia és szélesebb környéke lehetett, főleg a Çatal-Hüyük neolitikus kultúra körzete. Ott ahol többek között a szinte a legkorábbi halotti maszkokat találtak a régészekutatók. Elő-Ázsia kétségen kívül a kaukázusi nyelvek egykori őshazájának számít, de részben ide lokalizálható az afroázsiai nyelvek kiindulási területe, de hipotetikusán még feltételezett nosztrikus csoport bölcsője is a paleolitik korban, amikor a híres *gravetti* régészeti kultúra innen kiindulva megjelent Európában. A kaukázusi nyelven beszélő populációk feltehetően délebből, anatóliai őshazájukból vándoroltak északabbra jelenlegi etnikai területükre. A Kaukázus, főleg annak déli része Elő Ázsiával egyetemben a kaukázusi, pontosabban sino-kaukázusi, továbbá az ibér (kartvel) nyelvek eredeti elterjedési területe lehetett. A további félreértések elkerülése végett szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy az anatóliai őshazájukban a kaukázusi nyelven etnikumok Euráziában, sőt az egész földkerekségen elsőként tértek át termelőgazdálkodásra és a fémművességre. Ebben a tekintetben az indoeurópaikat, sőt a sumerokat is jóval megelőzték. A kaukázusi népek anatóliai őshazájukból kiinduló migrációjuk során, a

¹² Ezek az előbb említett a jelentős eredmények egyértelműen mutatják, hogy nem felel meg a tudománytörténetnek Bakay Kornél középkori régész azon felületes állítása, amely szerint a ma már történeti-összehasonlító nyelvészettel a világon anakronisztikusan módon ma már állítólag egyedül és kizárólag csak Magyarországon, a Magyar Tudományos Akadémián foglalkoznak. Ennek a kategorikus, de megalapozatlan nézetnek homlokegyenest ellentmondanak a külföldi példák, az amerikai, az orosz és a japán összehasonlító nyelvészet legújabb sikerei, amelyeket a nosztrikus (un. eurázsiai), valamint a sino-kaukázusi, továbbá az altaji, az ausztrónéz, polinéz illetve az észak-kaukázusi s a vele rokon kapcsolatban álló *na-dene*, valamint a penuti indián nyelvcsaládok rekonstruálása során értek el. Ezzel kapcsolatban Bakay Kornél régész figyelmébe ajánlom a mostanában nálunk kiadott Comrie B—Matthew S—Polinsky által írt *A nyelvek világtárlása* című összefoglaló jellegű munkát.

Balkánon keresztül a Kárpát-medencét is elérték. Eközben rendkívül jelentős kulturális hatást gyakoroltak az egykoron szomszédos primitív indoeurópaiakra, mivel elterjesztették náluk a neolitikus agrárforradalom kulturális vívmányait, amit a legújabb nyelvészeti kutatás nemrég egyértelműen bebizonyított. Sz. A. Sztarosztyn. Ugyanis nemrég igencsak szenzációs felfedezést tett, amikor kimutatta, hogy az indoeurópai alapnyelvben a földművelésre, állattartásra és a fémművességre vonatkozó ősi terminológiai rendszer szinte teljes egészében kaukázusi nyelvi eredettel bír. Ez a fejlett termelőgazdálkodásra utaló háromszáz etimológia eleve kizárja azt a mostanában egyre népszerűvé váló koncepciót, amely szerint az indoeurópaiak népek őshazája Anatóliában helyezkedett volna el és a neolitikus agrárforradalom bölcsőjével azonosítható. Más szóval a civilizációkat létrehozó termelőgazdálkodás Anatóliából, vagyis a kaukázusi népek egykori őshazájának területéről indult ki. Mindenesetre sokatmondó körülmény, hogy az indoeurópai nyelvekben a földművelésre és állattartásra vonatkozó szavak, beleértve a lovat is, a fémelnevezések nagy többségével egyetemben, idegen nyelvi átvételek, akárcsak a sumerban. Mindkét csoport Mezopotámiában viszonylag késői jövevénynek számítanak mind az indoeurópaiaknál, mind pedig suméroknál a termelőgazdálkodásra való forradalmi áttérése külső, viszonylag késői elő-ázsiai hatásra történt. De nem zárható ki a közvetlen hurrita szubsztrátum hatása sem, amelyet a sumerok mássalhangzórendszere, legalábbis M. I. Gyakonov nemrég elhunyt neves ókori kutató véleménye szerint bizonyos mértékben tükröz. Ráadásul éppenséggel a kaukázusi nyelvcsaláddal áll távoli rokonságszerű kapcsolatban, nemcsak a hatti és hurrita-urartui, hanem a velük rokon etruszk, baszk, sőt egyesek szerint még bizonyos fokig a sumer nyelv is. A zenehangsúllyal és ergatív nyelvtani struktúrával jellemezhető *semi-inkorporáló* sumer a legújabb vizsgálatok alapján bizonyos tipológiai hasonlósága ellenére sem tartozik a nosztratikus (un. eurázsiai) nyelvek csoportjába. Inkább a jelenlegi észak-kaukázusi és a vele rokon sino-tibeti csoporttal, állhat feltehetően „nyelvsvöetségi” szinten, de ez a hipotézis még további kutatást kíván. A szakirodalomban ezzel kapcsolatban nemrég felmerült ellentétes nézet, miszerint a sumer nyelv állítólag nosztratikus jellegű lenne, akárcsak az afroázsiai, azóta többször is megcáfolt félreértésen alapul. Mindenesetre a sumer nyelv hangrendszere állítólag a hurriták és vele közeli urartuiak (káldeusok) mássalhangzórendszeréhez áll a legközelebb, ami a helyi kaukázusi nyelvi jellegű szubsztrátum erős hatására utal, ami az örménynél is megfigyelhető. Az utóbbi indoeurópai nép önelnevezése a *haj-k* fonetikailag megfelel a hattik etnonimjának, de az antropológiai típusok is egyezik velük. Mindazonáltal mindez egyáltalán nem jelentheti azt, hogy teljes mértékben ki kellene zárunk a sumer jövevényszavak meglétének lehetőségét Eurázsia más nyelveiből. Az objektív kutatást azonban jelenleg jelentős mértékben megnehezíti a sumer szavak rekonstruált hangértékének túlságosan is hipotetikus jellege. Itt jegyezzük meg, hogy a sumer írásbeliség ugyan az assziológia által megfejtett, a sumer szövegek tartalmát a nyelvészek elég jól tudják olvasni, azonban a sumer szavak hangalakja, ugyanúgy, mint az indoeurópai, afroázsiai, polinéz vagy indián nyelvekben, szintén rekonstrukciós jellegű, mégpedig a szomszédos az akkád segítsége alapján, Az utóbbi nyelv írásában azonban nem jelölte a magánhangzókat.

Tudománytörténeti érdekességgé kell számon tartani, hogy a sino-kaukázusi nyelvtörzsbe tartozó egymással ugyan eléggé távoli, ám mégiscsak genetikai rokonságban álló nyelvek az adige és tibeti elmélyült kutatását máig hatóan két magyar tudós, az Erdélyből származó Bálint Gábor és Kőrösi Csoma Sándor indította el. Mi több, a hatti nyelvnek az északnyugat-kaukázusi nyelvekkel való közeli genetikai kapcsolatát is magyar kutató, a már említett Mészáros Gyula fedezte fel. Mindez tudománytörténeti cáfolhatatlan tény, amire érdemes odafigyelni nemcsak külföldön, hanem itthon is. Feltehetőleg Bálint Gábornak a kabard–magyar, jobban mondva adige (cserkesz)–magyar nyelvhasznításai, etimológiai javaslatai, hasonlóan az általa felvetett dravida, japán stb. párhuzamokkal ma már a legújabb kutatások alapján a modern nyelvtudomány fényében nem minden esetben állják meg a helyüket. Ám nem kell elsietni a kritikai vizsgálatot, amely a cserkesz nyelv viszonylatában egyelőre még várat magára. Mindazonáltal ez a körülmény, amely máskülönben minden kutatásra univerzálisan érvényes, egyáltalán nem homályosíthatja el Bálint Gábor óriási nemzetközi jelentőségű tudománytörténeti érdemét a kevésbé kutatott, ám a nemzetközi nyelvtudomány szempontból kulcsfontosságú kaukázusi nyelvek tanulmányozása terén. Viszont az adige nyelv dialektusai tartalmazhatnak szorosabb cserkesz–magyar etnokulturális kapcsolatra utaló szavakat, amire Bálint Gábor munkájában többször is utalt.¹³ Az erdélyi tudós az idő előre haladtával fokozatosan

¹³ Véleményünk szerint a hazai szakirodalomban nem egészen helyesen használják az „ugor–török háború” kifejezést, amelyben Bálint Gábor is aktívan részt vett a „Honfoglalás revíziója” munkájával, bár nem tanítómestere a turkológus Vámbéry Ármán oldalán. Mentora másokhoz, például az orosz J. Marrhoz hasonlóan, jóllehet rendkívül sok nyelvet ismert – tulajdonképpen számos kortársához hasonlóan a szó modern értelmében nem ismerte az összehasonlító nyelvtudományi akkor kialakulóban lévő módszerét. Ennek kibontakozása köztudottan éppenséggel munkássága idejére esik. Sokan ekkor az Angliában élő nagyhatású tehetséges német nyelvész, Max Müller csapdjába estek, amely voltaképpen az adott korszak, a 19. század egyik nagy nyelvészeti csapdjának számít. Müller tekintélye nyomán számos kutató úgy gondolta akkor, de sokszor jóval később is, hogy az azonos tipológiai nyelvi jelleg, strukturális hasonlóság, azaz izomorfizmus közös ősiséget, közös gyökeret feltételez. Ma már tudjuk, hogy különösebb

egyre ismertebbé, sőt ezzel párhuzamosan híresebbé váló kabard-magyar-latin tudományos szótára azonban -- érthető módon -- még nem kimondottan modern történeti-etimológiai szótár, hiszen éppen tevékenysége ideje alatt kezdett kialakulni a modern nyelvtudomány, amelynek kialakításában a magyar tudósok aktívan kivették részüket. Mészáros Gyula ugyancsak elsőként tanulmányozta az adige nyelv másik nyelvjárását, az ubih dialektust, amelyet egyesek bizonyára jogosan, inkább különálló nyelvnek tartanak a kaukázusi (észak-kaukázusi) nyelvcsaládon belül. A szóban forgó ubih etnikum egykoron a Fekete-tenger festői hegyekkel szegélyezett keskeny partvidékén, a mai Szocsi és a Maceszta fürdőváros hőforrásokban gazdag szélesebb környékén élt egészen 1864-ig bezárólag. Ekkor a reformernek és humánus uralkodónak kikiáltott II. Sándor cár alatt, a nagyszabású etnikai tisztogatást és népiirtást rendező orosz csapatok több évtizedes véres harc után elfoglalták szállásterületeket. Sajnos nyelvük ma már teljesen kihalt. Ennek a rendkívül különleges az abház és a cserkesz között átmeneti helyet elfoglaló nyelvnek, amely mássalhangzó rendszerében a fonémák száma eléri a 80-t. A két világháború közötti törökországi kaukázusi diaszpórában való kutatásában aktív szerepet játszott másik hazai keletkutatónk, a turkológus Mészáros Gyula. Csakhogy a kaukazológia és ókortudomány területén végzett tudományos munkássága Bálint Gábortól eltérően a nemzetközi tudományos közvéleményben, legalábbis az utóbbi időben már viszonylag elég jól ismert. Jóllehet ennek a magyar fülnek kellemes hír mindmáig nem jutott még el egyes budapesti tudományos körökig. Mészáros Gyula a 20. század 30-as éveiben a török köztársasági elnök, Atatürk személyes meghívására az Ankarai Egyetemen professzorkodott. Ennek világgraszoló eredménye lett később az ubih nyelvről *Die Päkhy Sprache* című vaskos kötete, amelyet a magyar fővárosban publikált 1934-ben. Sajnos az a mindenütt jól ismert közmondás, amely szerint „senki sem próféta a saját hazájában”, nemcsak Bálint Gábor munkásságára vonatkozik a cserkesz nyelvvel kapcsolatban, hanem Mészáros Gyula hazai elismerésére is. Arról van szó, hogy az utóbbi időben Mészáros Gyulának a hattí nyelvvel kapcsolatos kaukazológia munkásságának elismerése ellen Harmatta János iranista, valamint Makkai János neolitikummal foglalkozó régész szinte személyeskedésig menő támadást indítottak. Szerintük nem felel meg a valóságnak az általunk idézett cáfolhatatlan tudománytörténeti tény, miszerint Mészáros Gyula 20. század harmincas éveiben megfejtette az ubih segítségével az ókori Kis-Ázsiában a híressé vált hattí nyelvét, akik vas feltalálóinak számítanak. Sőt Harmata és Makkay szerint az sem igaz, hogy az ókori hattí genetikai jellegű kapcsolatban áll az északnyugat-kaukázusi nyelvekkel, ahogyan azt a magyar orientalista hetven évvel ezelőtt bebizonyította. Csakhogy rosszul informálódott kollégák Mészárost méltatlanul lebecsülő kritikáival szemben a való igazság az, hogy a két budapesti tudós óriásit tévedett az adott kérdésben, mindenek előtt Mészáros Gyula tudományos prioritásának elfogulatlan megítélésében. Oroszországban ugyanis az utóbbi időben igencsak intenzíven folynak nemcsak az ókori, hanem a kaukázusi nyelvek kutatásai is. Több mint egy évtizeddel ezelőtt megjelent Moszkvában az észak kaukázusi nyelvek várva várt etimológiai szótára is Sz. L. Nikolajev és Sz. A. Sztarostyin tollából *A North Caucasian Etymological Dictionary* címen. Ráadásul kortársuk a világhírű nyelvtudós V.V. Ivanov külön tanulmányt szentelt 1985-ben az ókori hattinak az észak-kaukázusi nyelvcsalád nyugati, adige-abház-abaza-ubih ágával való közelebbi genetikai kapcsolatnak, amelyet nagyszámú nyelvi egyezéseinek bizonyítanak. Ezekről az egyezésekről a neves orosz tudós határozottan azt állítja, hogy kétségtelenül nyelvrokonságon alapul. A további félreértések elkerülése végett szeretném ismételtelen felhívni a figyelmet arra, hogy a neves moszkvai akadémikus mostani véleménye teljesen azonos a több mint félévszázaddal korábban kimondott Mészáros által németül és magyarul publikált vonatkozó koncepcióval, bár nyelvi anyaga érthető módon valamivel szélesebb körű. Ez a sokatmondó tudománytörténeti körülmény a magyar kutató tudományos prioritást egyértelművé teszi és véglegesen eldönti ezt a méltatlan vitát. Alkotó ereje csúcspontján tragikusan elhunyt Sztarostyin (1955-2006) akadémikus az észak-kaukázusi nyelvek vaskos etimológiai szótárának egyik társszerzője és szerkesztője, szintén Mészáros Gyulához teljesen hasonló eredményre jutott ebben a fontos kérdésben. Nyomos bizonyítékokkal a kezükben mindketten kimondják, hogy a kihalt kis-ázsiai hattí nyelv genetikailag legközelebbi nyelvrokonai az északnyugat-kaukázusi adige-abház-baza-ubih csoport. Távolabbi nyelvrokonai pedig az északkelet-kaukázusi nah-dagesztáni nyelvek. Az utóbbiak kapcsolatát a hurival M. I. Gyakonov és Sz. A. Sztarostyin bizonyította egy közös monográfiában. A legismertebb Oroszországban tevékenykedő kaukazológusok Kumahov, Ardzimba, Nyikolajev, Ivanov, Sztarostin, munkáikban mind elismerik a magyar keletkutató elsőbbségét. Nemcsak gyakran hivatkoznak, hanem igencsak elismerőleg szólnak a magyar orientalista Mészáros Gyula egykori tudományos teljesítményéről a hattí nyelv megfejtésében a cserkesszel és az abházzal rokon ubih (pächy) segítségével. Nagyon különös, hogy míg

valószínűsége sincs annak, hogy az összes agglutináló nyelvek, vagyis az ázsiai „turáni” és nem ázsiai ragozó nyelvek, földünk nyelveinek háromnegyede mind rokonai volnának egymásnak. Ráadásul a kínaihoz hasonló polifon hangsúllyal rendelkező sumer nyelv csak félig agglutináló. Nem beszélve arról, hogy az észak-kaukázusival szinte azonos struktúrájú propozíció-rendszere problémássá teszi az altaji vagy más agglutinatív jellegű nyelvekkel való tipológiai összehasonlítás lehetőségét, amelyeket ekkor összefoglalóan hagyományosan turáninak is neveztek Jóllehet ezekben a nyelvekben valóban kimutathatók bizonyos strukturális egybeesések a sumerral.

külföldön szinte egyöntetűen elismerik a neves magyar keletkutató félévszázada elért sikeres tudományos eredményeit, amit a sokáig megfejtetlen hatti nyelvi hovatartozása, eredete felderítése terén végzett, itthon egyesek éppenséggel Budapesten még most is alaptalanul megpróbálják kétségbe vonni Mészáros Gyula nemzetközileg elismert munkásságának jelentőségét, sőt tudományos elsőbbségét az említett területen. Mindezen kellemetlen félreértés tulajdonképpen tudományos információs deficitből származó téves vélemény, amely a külföldi szakirodalom teljes negligálásnak, jobban mondva egyszerű nem ismerésének a káros következménye. Magyarán a fanyalgó kritikusok eszmefuttatásai egyáltalán nem felelnek meg a modern nemzetközi kutatás jelenlegi álláspontjának. Mészáros Gyula eredményei ugyanis külföldön ma már az egyetemi tankönyvekben, sőt lexikonokban egyaránt megtalálhatók.

Valószínűleg mindez nem véletlen, hanem szorosan összefügg azzal, hogy Harmatta János akadémikus és Makkay János tudományos tevékenységét az utóbbi időben több oldalról is -- enyhén szólva -- jogos kritika érte, amire nemrég Fodor István régész is rámutatott. Nem hallgathatjuk el, hogy az adott esetben voltaképpen Harmatta professzor azért nem akarta elfogadni a magyar nyelvben az Isten szó hatti eredetű etimológiáját, mert nemrég felvetett hipotézise szerint a szóban forgó etimon inkább a középíráni „*istenem*” közszóból magyarázható. Fő argumentuma, hogy a Kaukázus közelében nem vehették át ezt a szót a magyarok, mert ott élő népeknél ez a terminus teljesen hiányzik még, így a cserkeszeknél sem lehet állítólag kimutatni hatti átvételt, az *Eštenu*-t. Egyáltalán nem zavarja Harmatta Jánost, hogy kitűnő iranista kollégája V.I. Abajev (1901–2001), aki, a magyar Isten etimon nyelvi megfelelője már régen megtalálható az oszét nyelvben az Észak-Kaukázus közepén élő iráni nép, az alánok utódinál. Az oszét származású kompetens kutató éppenséggel azt magyarázza 1963-ban kiadott nálunk kiadott tanulmányában, hogy az isten (*ysten*) szó, jölehet az oszétéknél is előfordul, mégsem lehet iráni eredetű. Szerinte ezt a fontos vallási hitvilágra utaló azonos terminus mindkét nyelvben, a magyarban és az oszétban ugyan megvan, de feltehetőleg külön-külön egy harmadik néptől került hozzájuk. Az Isten szó eredetéről Budapesten tartott előadásában és nálunk megjelentett tanulmányában V.I. Abajev egyértelműen azt állította, hogy az oszétban és a magyarban, bár egymásra nagyon hasonlítanak, mégsem lehet egymásból levezetni az isten nevet. Ez eddig szinte teljesen elkerülte a hazai kutatók figyelmét, Csakhogy véleménye szerint az iráni nyelvekből sem magyarázható az Isten szó, ahogyan néhány magyar kutató gondolja, köztük a nemrég elhunyt Harmatta János akadémikus is. Nagy kár, hogy Abajev még akkor nem tudhatta, hogy végső soron az elő-ázsiai hattiból származik ez a fontos etimon. A szóban forgó Isten szavunk, amelyben a 'Nap isten' neve: *Eštenu*, *Ata Eštenu*, azaz 'Atya-isten' a hatti mellett megtalálható, mint jövevényszó a hattival közeli genetikai nyelvrokonságban álló hurritában is, valamint (az oszét mellett) éppen azokban az észak-kaukázusi nyelvekben, amelyek genetikai rokonságban állnak a hattival, amely nyelvet, mint említettük elsőként, Mészáros Gyula fejtett meg. Például cserkeszül, azaz adyge nyelven az Elbrusz, a Kaukázus legmagasabb csúcsának, más népekhez hasonlóan, az istenek tanyájának nevét viseli *Ošten* formában. Ezenkívül ez fontos vallási terminus a hattiból átvételként átkerült még, az afroázsiai eredetű akkádba is, továbbá az indoeurópai eredetű hattitába is. Az utóbbi két etnikum Anatóliában Kr.e. 2. évezredben rátelepedett a náluk magasabb kultúrájú és kaukázusi nyelvű szubsztrátumra, a hattikra. A fémek például a magyar *vas* < **waške* < hurri *ušhu* elnevezéseken kívül tehát más szavak is elő-ázsiai eredetre utalhatnak nyelvünkben. Ezek közül valószínűleg a legfontosabb az eddig ismertetlen eredetűnek tartott, máig vitatott etimológiájú Isten lexéma. Biblia Ószövetségi részében is említésre kerülő hatti nép nyelvében kimutatott *Eštenu* '*Napisten*' < 'Nap' szó, *Ata Eštenu* '*Atya Isten*' formában is megvan, sőt átvettek tőlük a rájuk települő jövevény indoeurópai hettiták (*Istenus*), ahol azonban később másodlagosan, női istenséggé vált. Úgy véljük, hogy a hatti „*Napistenre*” vonatkozó terminust etimológiailag jól kapcsolatba lehet hozni a nyelvünkben megtalálható eddig ismeretlen eredetűnek tartott Isten etimonnal. Természetesen ez az átvételre nem a Közel-Keleten került sor, hanem a hattival rokon, a Kaukázus északnyugati részén található cserkesz vagy az oszét nyelven keresztül, amikor a lovas nomád magyarokkal kapcsolatba kerültek az észak-kaukázusi népekkel a nagy népvándorlás idején. A cserkeszek legnagyobb kultikus hegyük elnevezésében, toponimjában ugyanis minden bizonnyal az *Eštenu* '*Napisten*' hatti szó szerepel **Ošten** formában. Mindenesetre Bálint Gábor 1901-ben megjelent munkájában a magyar Istent szót voltaképpen az adige-kabard **s-te-n** formával hozza kapcsolatba, aminek szerinte a jelentése 'tűz-adó'. A fentebb felsorolt adatok következtében nem tarthatjuk tudományosan korrektnek Harmatta János azon kategorikus formában tett, de mégiscsak elsieltett kritikai megjegyzést, miszerint az Észak-Kaukázusban állítólag egyáltalán nincs, illetve az adige nyelvben nem mutatható ki egyetlen olyan szó sem, amely a magyar Isten szóhoz hasonló lexéma lenne, amit etimológiailag kapcsolatba hozható a hatti *Eštenu* etimonnal. Mint említettük, a cserkeszek kultikus életükkel kapcsolatos *Ošten* elnevezés lenne ez az alak, valamint Bálint Gábor már említett megjegyzésén kívül az oszéték *ysten* szava.

Amennyiben azonban ez mégsem nyerné el a neves magyar iranista tetszését a cserkeszek szent hegyének elnevezéséről szolgáló *Ošten* toponim, vagy az oszét *ysten* szó, illetve perzsa Yazdan, akkor szeretnénk rámutatni tipológiai teljesen azonos helyzetre az iranisztikában. Nevezetesen arra, hogy

Perzsa területen egy teljesen magában álló toponimot, vagyis szintén kultikus hegycsúcs elnevezését a Manu-s-t hozza közvetlen kapcsolatba Gulya János a magyarok etnonimjával. Újabban voltaképpen belőle, azaz ebből a szinte egyedülálló egyetlen „iráni” adatból szeretné levezetni Gulya János népünk magyar önelnevezésének magy- (<madz-<mad'-) előtagját, mely szerinte a szanszkrit *manu* ~ *manuś* ~ *manuša*, amely az óind Manu „ember” mitikus ősalakkal állhat közvetlen összefüggésben.¹⁴ Felettébb érdekes, hogy eközben Gulya János keményen elhatárolódik, saját előző és a finnugriszták által széleskörűen elfogadott hagyományos koncepciójától, amely a TESZ-ben éppen ő publikált a magyar önelnevezés etimológiájával kapcsolatban. A szóban forgó tradicionális finnugrista felfogás szerint a magyar népelnevezés magy-előtagja állítólag iráni jövevényszó, akárcsak vogulok mańsi önelvezése, amelynek közös rekonstruált ugor, sőt finnugor formája: *mańć / *mańćä. Elsőnek azonban Munkácsi Bernát vetette fel, hogy a vogul mańsi szerinte állítólag a szanszkrit manuś „ember” etimonból vezethető le az iráni nyelveken keresztül. Csakhogy az orosz iranistákkal való konzultálás után többször felhívtam már a hazai kutatás figyelmét, így a magyar őstörténetről írt kandidátusi disszertációmban is foglalkoztam azzal, hogy éppenséggel az iráni nyelvekből nem lehet levezetni a mańsi etnonimet hangtanai és szemantikai problémák miatt. Bármennyire is hasonlít hangalakjában a vogulok önelnevezése a Munkácsi által javasolt szanszkrit manuś ~ manuša szóra. A magyar népnév etimológiájával foglalkozó finnugor nyelvészek és az iranista Harmatta János nem vették észre, hogy önmagukkal kerülnek szöges ellentmondásba, ha a *mańć / *mańćä ugor vagy finnugor kori rekonstruált formához továbbra is ragaszkodnak. Többek között azért, mivel ez az általuk javasolt iráni eredetű *mańć forma teljes mértéken egybeesik a „mese, monda, legenda, mítosz” jelentésű szó rekonstruált alakjával, amely szintén *mańć, pontosabban: *mańć ~ *mać (Vö.: magyar 'mese'). Ennek következtében akaratlanul is a szóban forgó etnonimok hagyományosan hangoztatott iráni eredete ellen szolgáltatóknak nyomós nyelvészeti érveket, mind a hangtani, mind pedig a szemantikát illetően. Hiszen a cseremis nyelvben a *manaś* kiáltás ~ beszéd ~ mondás szó legalább olyan közel áll a mańsi etnonimhoz, mint a szanszkrit eredetű manuś ~ manuša etimon. Sőt ugyanez vonatkozik akár *manaus* finn szóra is.¹⁵ Ilyen hangzásbeli hasonlóságokat azonban könnyű keresni, csupáncsak ki kell nyitni az idegen nyelvek szótárait a megfelelő helyen. Feltehetőleg a hazai finnugrista nyelvészeket, de Harmatta Jánost is, aki főleg iranisztikával foglalkozott, jelentős mértékben megtévesztette Munkácsi Bernát tudományos szaktekintélye. Nem tudatosult bennük, hogy Munkácsi némileg elvethette a sulykot, amikor a 20. század elején a *manuś* formából vezette le a vogulok ehhez hasonló mańsi elnevezését. Hiszen a szanszkritban is valójában manu alapalakról van szó és nem manuś ~ manuša tovább képzett formáról. Az elkövetkezendőkben érdemes lesz jobban figyelembe venni, hogy az óind manuś ~ manuša jelentése a kérdéssel foglalkozó külföldi szakemberek egyöntetű véleménye szerint: „Manu-tól-született”. Ez a szanszkrit eredetű manuś ~ manuša szó első látszatra valóban nagyon hasonlít a vogulok mańsi önelnevezésére. Csakhogy az óindban manuś ~ manuša voltaképpen egy továbbképzett raggal ellátott melléknévi forma, amit Manu, a mitikus ősap, vagyis eredetileg az 'ember' jelentésű szóból képeztek tovább. Ennek következtében a legfőbb nyelvészeti nehézséget ebben a kérdésben nem is ez a szemantikai jellegű probléma okozza, hanem inkább az, miszerint a széles körben elterjedt iráni átvétel hagyományos koncepció ellen szól az iráni nyelvek teljes hangtörténete is. Éppenséggel az iráni nyelvekben, amint azt I.M. Oranskijtól és orosz iranista kollégáitól tudjuk, -- a manuś ~ manuša forma meglete teljesen kizárt, mivel szó végén szereplő közös indoiráni eredetű „ś” szabályszerűen ś > h hangváltozáson ment keresztül. Tehát az említett ś nemcsak átalakult az iráni nyelvekben, hanem véglegesen eltűnt, miközben a manu jelentése pedig emberről > férfire változott. Az iráni „ember < halandó” jelentésű *marta* szó a finnségi népeknél valóban étvételre került. Talán az említett perzsiai hegycsúcs kivételével, amelyben az archaikus Manuś forma továbbra is fennmaradt, mint egy régies indoiráni relikum. Mindez az jelenti, hogy mindenféleképpen téves az állandóan hangoztatott iráni eredet, amely valószínűleg a mitikus hősnek, az emberiség atyjának, az óind Manu alakjával állhat szoros összefüggésben. Akárcsak a cseresz Ošten < Eštenu, a rokon hattí mitológiában szereplő nagyhatású „Napistennel, a Kaukázus legmagasabb hegycsúcsa az Elbrusz esetében. Úgy látjuk, hogy tudomány jelenlegi színvonalán rendelkezésünkre álló nyelvi anyag következtében a *Manus* elnevezésű hegycsúcs azonban továbbra sem kapcsolható össze a magyar etnonimmal, ahogyan Gulya János feltételezi az utóbbi időben, amikor a TESZ-ben szereplő saját régi koncepcióját merészen nemrég felülvizsgálta és most már teljesen elavultnak tartja azt. Nyilvánvalóan jelenleg azért ragaszkodik körömszakadtáig ehhez a Perzsa földön található Manus hegycsúcsához, mivel ugyan elkésve, de végül ő is rájött arra, hogy a vogulok mańsi önelnevezését súlyos hangtörténeti és más problémák miatt egyszerűen nem lehetséges az iráni nyelvekből

¹⁴ Ez a szó tegyük hozzá a mai cigány nyelvben is megtalálható *manusz* formában „ember” „Manu-tól született” jelentésben. Sőt a Franciaországban élő romák így is hívják magukat, hisz ők is köztudottan Indiából származnak, a szanszkrit nyelv őshazájából.

¹⁵ Ennek a *manaus* szónak a jelentése 'varázsigé, varázsszó, varázslás, bájlás, felszólítás, átkozódás, szidás' etc. Sőt ez közel áll még a *manata* 'varázsigével' is, melynek a harmadik személyű múlt idejű alakja kimondottan *manasi* lesz.

meggyőzően levezetni, ahogyan száz évvel ezelőtt híres elődje, Munkácsi Bernát javasolta, mikor nagyhatású munkahipotézisét felvetette. Így Gulya az általa egykoron rekonstruált és a finnugor nyelvészeknél nagy népszerűsége szert tett, sőt Harmatta által a finnugor alapnyelvre visszavezetett, állítólag az indoiránból kölcsönzött *mañcə alakot most már kizárólag a magyar etnonim magy- előtagjának levezetésére tartja csupán fent. Eközben azonban leválasztja róla a vogul etnonimet és a vele „genetikai” kapcsolatba lévő osztjakok mosz ~ moŋt’ fratria-elnevezéseket. Mindezek érdekes, de minden bizonnyal nem végleges fejlemények az adott kérdéskörben.

Végezetül megemlíti még, hogy Harmatta János nemrég úgy találta, hogy a Kazahsztánban élő egyes török csoportoknál kimutatható *mád-i-jár* szó az ősmagyarokra utal. Véleménye szerint állítólag ez azért jelentős felfedezés, mert állítólag magyarság egy olyan keleten maradt töredékét sikerült feltárni, amely asszimilálódott az ott élő török népekhez, de nevét és identitástudatát megőrizte. Eleinte tévesen azt hittük, hogy a neves akadémikus a 1972-ben az általunk írt *A magyar nép etnikai történetének vázlata* című tanulmányban kifejtettekre gondol, amikor röviden ismertettük, hogy egyes orosz néprajzosok és régészek a Közép Ázsiában megtalálható magyarhoz hasonló neveket az ősmagyaroknak tulajdonítanak. Mindazonáltal egészen rossz nyomon járt Harmatta, amikor a kutatástörténet teljes negligálásával akadémiai tekintélyével hathatósan támogatta ezt a Benkő Mihály által most újra felmelegített régi orosz ötletet, amelyet „komoly felfedezéseként” interpretált. Pedig ez az ötlet nem más, mint L. P. Tolszov és Sz. A. Tokarev (1899-1985) egykori munkahipotézise, amelyre hazánkban elsőként Tóth Tibor antropológus hivatkozott, hiszen járt ezeknél a kazah csoportoknál, amikor embertanilag vizsgálta őket. Nyilvánvalóan téved a régész Benkő, aki eddig a halotti maszkokkal foglalkozott behatóbban, amikor a Közép Ázsiában élő kazakoknál megtalálható *mád-i-jár* összetett szót a magyar népelnevezéssel próbálja összekombinálni. Ezt hipotézisét, amelyet most az orosz tudósok egy emberöltővel ezelőtt, amelyet egykoron még e sorok írója is valószínűnek tartott. Főleg annak következtében, hogy Tóth Tibor és F. Debec éppen akkor bizonyította be, hogy a kazahok etnikai területének egy része egybe esik a honfoglalás kori magyarság embertani arculatának kialakulási területével, amely az Aral-tó, Mugodzsár-hegység és Alsó-Volga között húzódó száraz sztyeppe régióban ment végbe andronovói jellegű európai antropológiai szubsztátumon, a Kr.e. 12-2 évszázadok közötti időszakban.

Csak hogy ezzel kapcsolatban ma már új fejleményeknek vagyunk szemtanúi. Somfai Kara Dávid turkológus kollégám MTA Néprajzi Intézetében nemrég felhívta a figyelmemet arra, hogy a szóban forgó *mád-i-jár* összetett kifejezés a kazah nyelvben egyáltalán nem népünk önelnevezésének, a magyar etnonimnak felel meg. Ez a *mádi-jár* kazah nyelvi forma ugyanis kifogástalan török etimológiával rendelkezik. Somfai szerint, aki most védte meg doktori disszertációját Mohamed próféta, az iszlám vallás alapítójának nevével áll közvetlen etimológiai kapcsolatban a kazah *mád-i-jar* szó, amely más török nyelvekben is megtalálható. *Mad* ~ *Mat* voltképpen Mohamed próféta nevének tipikus rövidített formája a Muhammed>Mahmad>Mamad>Mad>Met változáson keresztül + jár. A jár pedig rendkívül elterjedt perzsa eredetű szó az arab és török nyelvekben, jelentése: „segítő, barát, kedvelő”. Magyarán tehát kazah nyelvben, a szóban forgó *mád-i-jár* bonyolult szóösszetétel etimológiájának a jelentése: „mohamedán, muszlim”, pontosabban ’Mohamed segítőtje’, vagy ’Mohamed barátja’, illetve ’Mohamed kedvelője’. Vagyis az iszlámvallási hitvilággal áll szorosabb kapcsolatban, nem pedig a magyarok önelnevezésével. Az adott esetben azt is feltétlenül figyelembe kell venni, hogy a kazah nyelvben nincs is d’(~ gy) fonéma. Ráadásul a kazah a magyarhoz hasonlóan nem szereti a mássalhangzó torlódás, így egy „i” magánhangzót iktat az összetett szó két tagja közé. Az említett összetett kazah szónak népnévükkel való téves összevetését valószínűleg félrevezető cirill betűs orosz transzkripció is nagyban elősegítette: мадыар (= *mad-jár*), amiben az orosz lágyjel ugyanis nem a d hangot palatalizálja, lágyítja, hanem egyértelműen összetétel második tagjának -jár kiejtésére utal. Mindezeket az alapvető filológiai szempontokat szem előtt tartva a Közép Ázsiában élő kazahoknál előforduló „*mád-i-jár*” elnevezést sehogy sem lehet népünk *magyar* önelnevezésének etimológiájával kapcsolatba hozni. Alapvetően hibás hipotézisnek kell tartani, ahogyan azt egyesek mostanság megalapozatlanul feltételezik, jóllehet a két szó hangalakjában valóban található bizonyos formai hasonlóság. Minden bizonnyal csupán gyakran előforduló megtévesztő „hangzásbeli”, véletlenszerű hangtani, jobban mondva inkább írásbeli hasonlóságról van szó. A magyar népnév etimológiájával, bonyolult nyelvészeti és etnikatörténeti problematikájával nemrég Angela Marcentonio professzorasszony is foglalkozott.

IRODALOMJEGYZÉK:

- Abajev V.I.: 1958 Isztoriko-etimologicseszkij szlovar' oszetyinszzinszkogo jazika. Moszkva
- Alekszejev V. V.: 1974 *Proszhozsdnie kavkazkih narodo. (Krenyelogicseszkoe isszledovanyie)*. Moszkva
- Bálint Gábor: *Kabard nyelvtan. 1900*. Kolozsvár
- Bálint Gábor: *Lexicon cabardico-hungarico-latinum*" Kolozsvár
- Bálint Gábor: *A honfoglalás revíziója*.1901 Kolozsvár.
- Bárczi Géza: 1963 *A magyar nyelv életrajza*. Budapest, Gondolat.
- Bartha Antal: 1974 Módszertani megjegyzések Veres Péter „Újabb adatok a finnugor és magyar őstörténethez” című cikkéhez. *Történelmi Szemle* 1–2.
- Bartha Antal: 1988 *A magyar nép őstörténete*. Budapest.
- Castrén, Mathias A.: 1853 *Raiserinungen aus den Jahren*. St.-Petersburg.
- Comrie B—Matthew S—Polinsky: 2006 *A nyelvek világatlasza*. Budapest.--
- Csernyecov V. N.: 1963 K voproszu prarodini uraltcev (finnougrov i szamodicev). In *I. Nemzetközi Finnugor Kongresszus* [1960]. Budapest
- Dienes István: 1980 *Honfoglaló magyarok*. Budapest, Corvina.
- Domokos Péter: 1990 *Szkitiától Lappónáig*. Budapest.
- Ecsedy Ildikó: 1969 Nomád gazdaság, nomád társadalom. *Magyar Filozófiai Szemle* 5.
- Erdélyi István: 1969 Steppe – Klima – Völkerwanderung. *Móra Ferenc Évkönyve* 2. Szeged,
- Erdélyi István: 2004 *Őseink nyomában*. Budapest.
- Fridrichsen, Max: 1935 *Mitteleuropa und Osteuropa*. München.
- Fodor István: 1973 Vázlatok a finnugor őstörténet régészetéből. *Régészeti Füzetek* II, 15. Budapest.
- Fodor István: 1975 *Verecke híres útján*. Budapest.
- Fodor István: 1976 The Main Issues of Fenno-Ugrian Archeology. In *Ancient Cultures of the Uralian Peoples*. Ed. P. Hajdú. Budapest.
- Fodor István: 1977 Az uráli és finnugor őshaza kérdéséről. *Az MTA II. Osztályának Közleményei* 26.
- Fodor István: 1994 An Outline of Hungarian Prehistory. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XXXII. Miskolc.
- Gorcsakovskij, P. L.: 1968 *Rasztenie evropejszkih sirokolisztvennyh leszov na vosztocsnom predele areala*. Szverdlovsk.
- Hajdú Péter: 1962 *Finnugor népek és nyelvek*. Budapest, Gondolat.
- Hajdú Péter: 1964 *Über die alten Siedlungsraumen der uralischen Sprachfamilie*. *Acta Linguistica* 14.
- Hajdú Péter – Domokos Péter 1978. *Uráli nyelvrokonnaink*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Hajdú Péter: 1985. *Uralszkie jazyki i narody*. Moszkva, Progressz.
- Harmatta János: 1977. *Irániai és finnugorok, irániai és magyarok*. Budapest.
- Kabicsev V.P.: 1982 *Poszilenie i zsiliscse narodov Szevernoj Kavkaza v XIX-XX vv*. Moszkva.
- Köppen, P.F.: 1886. *Materialy k voproszu o pervonacsal'noj rogyine i pervobytnom rodsztve indoevropejszkogo i finno-ugorszkogo plemeni*. St.-Peterburg.
- Köppen, P. F.: 1890 Ein neuer tiergeographischer Beitrag zur Frage über die Urheimat der Indoeuropär und Ugrofinne. *Das Ausland* 63 (22. Dezember). Stuttgart.
- Hotyinszkij N. A.: 1977. *Golocen Szevernoj Evrazii*. Moszkva.
- Hotyinszkij N. A.: 1981 *Szledi proslogo vidut v buduscsee (Ocserki paleogeorafii)*. Moszkva.
- Hasanov, Zaur: 2002. *Tsarskie skify*. New York.

- László Gyula: 1961 *Őstörténetünk legkorábbi szakaszai*. Budapest.
- Linnus, F.: 1940. *Eesti vanem mesindus*. Tartu.
- Makkay, János: 1990 New aspects of the localisation of the PIE-PU/PFU homeland, their contacts and frontier between the Baltic and the Ural in the Neolithic. In: *VI. Nemzetközi Finnugor Kongresszus I.* Debrecen.
- Mikola, Tibor: 1975 N. Witsens Berichte über die uralischen Völker. *Studia Uralo-Altaica* VII. Szeged.
- Moór Elemér: 1933 *A magyar nép eredete*. Szeged, Városi Nyomda.
- Moór Elemér: 1943 *A magyar őstörténet főproblémái*. Szeged.
- Moór Elemér: 1963 *A nyelvtudomány mint az ős- és néptörténet forrástudománya*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Munkácsi Bernát: 1905. *Árja és kaukázusi elemek a magyar nyelvben*. Budapest.
- Napolskikh, V.V.: 1995 *Uralic Original Home: History of Studies*. Izsevszk 1997 *Vvidegyinie v isztoricseszkuju uralisztiku*. Izsevszk
- Neustadt, M. I.: 1957 *Isztorija leszov i paleogeografii SzSzSzR v golocene*. Moskva.
- Nikolayev, S. L. – Sarostin, S. A.: 1994 *A North Caucasian Etymological Dictionary*. Ed. by Starostin, S. A. Moscow.
- Núñez Milton G.: 1989 *A Model for the Early Settlement of Finland*. Fennoscandia Archeologica 4. Helsinki.
- Obrusányszy Borbala.: 2006 *A hunok kultúrtörténete. Fehérvár, a déli hunok fővárosa*. Budapest. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó.
- Oranskij I.M.: 1963 *Iranszkie jaziki*. Moszkva
- Paasonen, H.: 1923 Beiträge zur Aufhellung der Frage nach der Urheimat der finnisch-ugrischen Völker. *Annales Universitatis Fennicae Aboensis*. No. 1. 5 Heft. Helsinki.
- Patkanov S.:1900 *Die Irtyschostjaken und ihre Volkpoesie*. St.-Petersburg.
- Potapov L. P.: 1965 *Altajcy. Leninrgad. Nauka.*. Radloff Wilhelm 1883 *Aus Sibirien. Lose Blätter aus meine Tagebuche*. Leipzig.
- Rédei Károly: 2003 *Őstörténetünk kérdései. A nyelvészeti dilettantizmus kritikája*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 18. Budapest, Balassi.
- Róna-Tas András: 1993 *A honfoglalás kori magyarság*. Akadémiai székfoglaló. Budapest.
- Róna-Tas András: 1996 *A honfoglaló magyar nép*. Budapest.
- Rudenko, S. I.: 1969 Studien über das Nomadentum. In: *Viehwirtschaft und Hirtenkultur*. Ed. L. Földes. Budapest.
- Rudnay János – Beliczay László 1987. *Mézkönyv. A méz és a mézeskalácsosság története*. Budapest, Corvina.
- Serei, C.: 1970 The Linguistic Prehistory of Peoples Belonging to the Uralic Family of Languages. VIIIth Congress of Anthropological and Ethnological Sciences. Tokyo.
- Sebestyén Irén, Németh Gyuláné.: 1958 *Az uráli népek régi lakóhelyének kérdéséhez. Az MTA I. Osztályának Közleményei*. Budapest.
- Somogyi Sándor: 1984 A magyar nép kialakulásának és vándorlásának földrajzi környezete. In: *Magyarország története 1/1*. Szerk. Bartha Antal. Budapest..
- TESZ 1975 A magyar nyelv történeti–etimológiai szótára. Szerk. Benkő Loránd. Budapest.
- Trócsányi Zoltán: 1916 A finnugor népek őstörténete. *Ethnographia* .
- Tóth Tibor: 1969 *Az ősmagyarok genezisének szarmatakori etapjáról*. Az MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei 17.
- Verbickij, V.: 1875 *Pcselevodszvo na Altaje*: Trudy Vol'nogo Ékonomicseskogo Obscsesstva I. St.-Petersburg.
- Veres Péter: 1971 Újabb adatok a finnugor és a magyar őstörténethez. *Néprajzi Értesítő*

- Veres Péter: 1972 -A magyar nép etnikai történetének vázlata. *Valóság*. 5. Budapest.
- Veres Péter: 1972 Az Outline of the Ethnic History of the Hungarian People. *Néprajzi Értesítő*.
- Veres Péter: 1973 Az Eurázsiaiban végbemenő társadalmi munkamegosztás szerepe a magyar őstörténetben. *Keletkutatás*.
- Veres Péter: 1975 Les antécédents de la conquête du pays par les Hongrois. In: *Les anciens Hongrois et les ethnies voisines à l'Est*. Ed. I. Erdélyi. Budapest.
- Veres Péter: 1976 Duális osztályozó rendszerek. *Ethnographia* 3.
- Veres Péter: 1977 The Ethnogenesis and Ethnic History of the Hungarian People Until 895 A. D. Moscow-Suzdal.
- Veres Péter: 1979 The Ethnonyms of the Ob-Ugrians. *Myth and History*. Ed. by M. Mihály
- Veres Péter: 1980 A szovjet etnogenetikai kutatás és a magyar őstörténet. *Magyar Tudomány*
- Veres Péter: 1981 .A magyar nép őstörténete a néprajztudomány szemszögéből. A magyar nép etnogenezeise és korai etnikai története a honfoglalásig. *Ethnographia* 92, Budapest
- Veres Péter: 1985b The Question of the Finno-Ugrian Ancient Homeland and the Ethnogenesis of the Hungarians in the Light of Newest Palynological Data. *Studia Hungarica SIFU* 6. *Syktiyvkar*. Budapest. 9–17.
- Veres Péter: 1988 The Finno-Ugrian 'Urheimat' and the Problem of Honey Bee. In: *Műveltség és hagyomány*, 5–6, Debrecen.
- Veres Péter: 1989 Die frühe Phase der Etnogenese der Finno-Ugrier und Sibirien. *Specimina Sibirica* Redigit: Pusztay, János. Tomus I. Sopron.
- Veres Péter: 1989 Finno-Ugrian Ancient Homeland and Ethnogenesis of the Hungarian. *Acta Ethnographica* 33
- Veres Péter: 1990 Tanulmányúton az őshaza nyomában a Szovjetunió földjén. *Etnológiai tanulmányok*. Szerk. Ecsedy Csaba. MTA Orientalisztikai Munkaközösség. Történelem és Kultúra 5.
- Veres Péter: 1991 A magyar őshaza meghatározásának vitatott kérdései a legújabb adatok alapján. *Népi kultúra – Népi társadalom* XVI. Budapest..
- Veres Péter: 1991 A magyar etnikum kialakulásának problémái. *Őshonosság* Szerk.Csonros Péter 7. szám. Budapest.
- Veres Péter: 1995 Az uráli és finnugor őshaza vitatott kérdései. *Ünnepi könyv Domokos Péter tiszteletére*. Szerk. Bereczki András – Klima László. Budapest
- Veres Péter: 1996 *Ethnogenesis of the Hungarian People Problems of Ecologic Adaptation and Cultural Change*. Occasional Papers in Anthropology. No. 5. Edit. G. Vargyas Budapest
- Veres Péter
- 1998 Neue Daten zur Biogeographischen Bestimmung der Uralischen und Finnisch-Ugrischen Urheimat In: *Acta Ethnographica Hungarica* 43 3–4. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Veres Péter: 2001 A magyar etnogenetikai kutatás néhány módszertani problémája. In: *Számadó*. Tanulmányok Paládi-Kovács Attila tiszteletére.
- Veres Péter: 2001 Néprajzi jegyzetek a magyar nép forrásaihoz és korai etnikai történetéhez. (Paleoetnológiai rekonstrukció a magyarság etnogenezéséhez) *Népi kultúra – Népi társadalom*
- Veres Péter: 2004 A magyar nép etnogenezésének rekonstrukciója a legújabb palynológiai adatok alapján.. In: *Az idő rostájában III*. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára. L'Harmattan. Budapest.
- Veres Péter: 2002 A kreativitás aránya és eloszlásának jellege az etnikumban. In *Népi kultúra – Népi társadalom* XXI Budapest:
- Veres Péter: 2006 A magyar nép etnogenezeise különös tekintettel a török népekkel való etnikai kapcsolatokra. A sztyeppe övezetében. Magyarország – Azerbajdzsán: A kultúrák közeledése. Az első magyar- azerbajdzsáni tudományos szimpózium előadásai. Budapest.

- Volkova, V. Sz. – Belova, V. A.: 1980 O roli sirokolisztvennyh parod rasztitel'nosti v golocene Szibiri. In: *Papers of the Soviet Palynologists to the V. International Conference on Palynology (Cambridge)*. Moszkva.
- Witsen, N.: 1692 *Noord en Oost Tartarye*. Amsterdam.
- Witsen, N.: 1975 *Berichte über die Uralischen Völker*. Ed. P. Hajdú – T. Mikola – A. Róna-Tas. Studia Uralo-Altaica VII. Szeged.
- Zichy István: 1923 *A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig*. A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve I/5. Budapest.
- Zólyomi Bálint: 1952 *Magyarország növénytakarójának fejlődéstörténete az utolsó jégkorszaktól*. Az MTA Biológiai Osztályának Közleményei. Budapest.

English summary

Gábor Bálint De Szentkatolna (1844-1913) was a genius in linguistics

He spoke about 30 tongues and wrote grammars of several eastern languages. Following Alexander Csoma de Kőrös' 's footsteps he went to Inner-Asia to search for the origin of the Hungarians. He learned Turkish and Turkic, Chereiss, Finnish, Mongolian, Kalmuk, Manzhu, and Japanese languages. He was founder of the Mongolian Studies in Hungary, and at the same time he was the third Mongolian outstanding Mongolian expert in Europe. He taught the above then exotic languages at Franz Joseph University in Kolozsvár, Transylvania (at present Cluj- Romania), which were almost unknown in other European scholarly institutions. In 1870's he spent several years near the Caspian-sea, after that he travelled to Mongolia. He did field work in Southern-India and as a member of the Zichy-expedition, he went to the Caucasus area, too. His Tartar, Cabardian and Circassian vocabularies and grammars are used until today.

His talent flourished in Hungary, in spite of the fact, that he was refused Academic membership, because he hasn't accepted the aggressively promulated Finno-Ugrian theory. He even sharply criticised that theory as unfounded and unjust. Balint's best monographies and works were printed in Kolozsvár. His essays about the „History of the Mongolian Empire” in the Erdélyi Múzeum Journal are very important basic treatises. He assumed the language of the Huns behind these eastern languages. Unfortunately, his name went into oblivion for decades, and his „cult” was kept alive only by Transsylvanian scholars in Kolozsvár. We hope, the papers presented at this conference will indicate and reveal Balint's superior talent.

MELLÉKLET

Zárónyilatkozat

A Magyarok Világszövetsége (MVSZ) Szent László Akadémia és a Körösi Csoma Sándor Magyar Egyetem közös szervezésében 2006. december 8-án megtartott Szentkatolnai Bálint Gábor emlékkonferencia résztvevői sajnálattal állapítják meg, hogy a magyar nyelvtudomány kiemelkedő egyénisége, a mintegy harminc nyelven beszélő nyelvzseni, Szentkatolnai Bálint Gábor (1844 – 1913), a budapesti, az athéni és a kolozsvári egyetem professzora a magyar tudomány művelői körében nem kapja meg azt az elismerést, amely őt munkássága alapján megilletné.

A tudóst a pályakezdését segítő, Arany János és Fogarasi János által kieszközölt akadémiai támogatást követően már életében háttérbe szorították a politikai eszközökkel hivatalos elméletté tett hipotézis – amely szerint a magyar nyelv a finnugor nyelvcsaládba tartozik – képviselői. Tudományos tevékenysége, a „hivatalossá” tett álláspontot részben cáfoló, részben megkérdőjelező kutatási eredményei sem akkor, sem azóta nem kaphattak kellő nyilvánosságot. Szentkatolnai Bálint Gábort, személyét és munkásságát elhallgatták, gyakorlatilag kirekesztették a magyar tudomány köréből.

A konferencia résztvevői leszögezik, hogy a finnugor-elmélet korántsem olyan megalapozott és egységes, amint azt az elmélet követői – köztük a továbbra is „hivatalosnak” tekinthető jelenlegi akadémiai álláspont képviselői – állítják: önmagában sem koherens és nem egyértelműen támasztják azt alá, sőt, sok esetben cáfolják más társtudományok, a történettudomány, a régészet az ethnográfia, az antropológia és a kulturális antropológia tényei. Az elmélettel szemben megfogalmazódó kétségek és a cáfolatok egyre inkább teret hódítanak az európai nyelvtudományban, így különösen Olaszországban, Hollandiában és a közvetlenül érintett Finnországban is, egyes keleti nyelvtudományok (kínai, mongol) pedig kifejezetten fikciónak tekintik azt.

A konferencia résztvevői ezért kiemelten fontosnak tartják, hogy a magyar nyelvtudományban is megszűnjön a hivatalos elméletté tett nézet kizárólagossága. Válják szélesebb körben ismertté Czuczor Gergely, Fogarasi János és Szentkatolnai Bálint Gábor életműve, kapjanak lehetőséget, teret és megfelelő nyilvánosságot azok a kutatások és kutatási eredmények, amelyek az ő munkásságuk nyomán keresnek megoldást a magyar nyelv történeti, rendszertani sajátosságainak meghatározására, hozzájárulva ezzel a magyar őstörténet kutatásához is.

Felhívjuk a figyelmet a hatályos magyar alkotmány rendelkezéseire, amelyek szerint a Magyar Köztársaság tiszteletben tartja és támogatja a tudományos élet szabadságát és amelyek szerint tudományos igazságok kérdésében dönten, kutatások tudományos értékét megállapítani kizárólag a tudomány művelői jogosultak (70/G. §). Fontosnak tartjuk azonban leszögezni azt is, hogy az alkotmány eme rendelkezései nem adnak felhatalmazást egyetlen tudományos intézménynek sem arra, hogy valamely tudományos, vagy tudományosnak vélt álláspontot kizárólagossá, vagy megkérdőjelezhetlenné tegyen.

Bár a magyar alkotmány csak a tudomány szabadságát említi, törvény azonban rögzíti a kutatás szabadságát is. A Magyar Tudományos Akadémiáról szóló 1994. évi XL törvény nem csupán az Akadémia jogaként, hanem egyben **kötelezettségeként** írja elő, hogy támogassa a tudományok művelését és a tudományos kutatások végzését; őrkdjék a tudományos közélet tisztaságán, *a tudományos kutatás és véleménynyilvánítás szabadságán*; rendszeresen értékelje a tudományos kutatás eredményeit, szorgalmazza és segítse azok közzétételét, terjesztését és felhasználását.

Erre is tekintettel felkérjük a Magyar Tudományos Akadémiát és az MTA Nyelvtudományi Intézetét, hogy maradéktalanul teljesítse törvényben megszabott feladatát és pótolja mulasztását: ápolja és gondozza a magyar nyelvtudomány jeles tudósai között is kiemelkedő Szentkatolnai Bálint Gábor emlékét, gondoskodik életművének közkinccsé tételéről, támogassa azokat a nyelvtudományi kutatásokat, amelyek Czuczor Gergely, Fogarasi János és Szentkatolnai Bálint Gábor munkássága nyomán kísérletet tesznek a jelenlegi „hivatalos” álláspont eszközeivel nem kezelhető nyelvi jelenségek feltárására, a magyar nyelv és története minél teljesebb megismerésére, ezáltal is elősegítve a magyar népnek mint etnikumnak a régmúlt kódébe vesző történelme legalább részbeni feltárását.

Budapest, 2006. december 8.

A nyilatkozatot aláíró kutatók:

Dr. Aradi Éva, indológus, Pécs

Dr. Balogh Ildikó, pszichiáter, Budapest

Dr. Borcsa János, irodalomtörténész, Kézdivásárhely

Dr. Czeglédi Katalin, nyelvész, Budapest

Dr. Erdélyi István, régész-történész, Göd

Farkas Lőrinc Imre, Körösi Csoma Sándor Magyar Egyetem, Budapest

Friedrich Klára, tanár, rovásírás-kutató, Budapest

Jakab Jolán, történelemtanár, Szentkatolna

Kelemen Miklós, történész, Budapest

Dr. Marác László, nyelvész, Amszterdam

Dr. Angela Marcantonio, nyelvész, London

Dr. Medvigy Endre, jogász- irodalomtörténész, Budapest

Dr. Obrusánszky Borbála, történész, orientalista, Mende

Szakács Gábor, író, újságíró, rovásírás kutató Budapest

Dr. Tallós Emil, jogász, Mende, a zárónyilatkozat megfogalmazója

„Már nyelvtudása miatt is bárhol a világban legendás alakként tisztelnék. Nálunk nem. Még az egyetem hajdani évkönyveiben is csak két címe szerepel: az iraki-arabi török tartomány pénzügyi ellenőre és a kolozsvári egyetem tisztelebeli doktora. Az sem mindennapi, hogy tudományos viták áldozataként lett önkéntes száműzött. Hogy három ázsiai tanulmányutat tett említett száműzetésén kívül, és minden útjának gazdag volt a tudományos termése.”

Péntek János, Kolozsvár

„Csodálatos elme volt, agyában annyi nyelvismeret halmozódott fel, ami az egész világon kevés embernél fordult elő.”

György Lajos, Kolozsvár

„Az összes altaji nyelvet rajta kívül senki sem ismerte. Török nyelvtana úttörő jelentőségű. Kazáni taár népnyelvi gyűjtése, nyelvtana és szótára ma is egyik legfontosabb forrása a tatár nyelvészetnek. A mongol népnyelvet tudományos vizsgálat alá először Bálint Gábor vette, a kalmük nyelvnek a tudományos világgal való megismertetése szintén az ő érdeme. A világirodalomban az első és legjobb burját nyelvfeldolgozás ugyancsak Bálinté. Az altaji nyelvtudományban alapvető jelentőségűek tamil és kabard nyelvtanjai és szótárai.”

Zágoni Jenő, Sepsszentgyörgy-Budapest

„Anyagiakban igénytelen tudós volt, pedig ha hatalmas tudását más irányban kamatoztatta volna, mérhetetlen vagyonra tehetett volna szert, de őt nem a pénz, hanem nemzetének múltja érdekelte. Idős korában három dologra volt büszke: szentkatolnai előnevére, amellyel a faluhoz való kötődésén kívül székely magyarságát fejezte ki, tisztelebeli doktori címére, amellyel a kolozsvári tudományegyetem az iránta való elismerést juttatta kifejezésre, végül azokra a tudományos munkéira, amelyeket előtte senki sem végzett el.”

Bakk Pál, Szentkatolna